

91 ਵਾਂ

ਸਾਲ

ਅੰਕ 5

1933 ਤੋਂ

THE OLDEST LITERARY
PUNJABI MAGAZINE
IN THE WORLD

ਪੀੜਕੀ

ਮਈ 2024 | ₹ 50

ਹੈ ਨਾ ਅਜੀਬ

ਕਿੰਨਾ ਚਾਨਣ ਹੈ
ਫੇਰ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਹਨੇਰਾ ਹੈ
ਕਿੰਨੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਹਨ
ਫੇਰ ਵੀ ਕਿੰਨੀ ਪਿਆਸ ਹੈ
ਕਿੰਨੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਹਨ
ਫੇਰ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਅਨਿਆਂ ਹੈ

ਕਿੰਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਹਨ
ਫੇਰ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਅਧਰਮ ਹੈ
ਕਿੰਨੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ
ਫੇਰ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਕਿੱਲਿਆਂ ਨਾਲ
ਬੱਝੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ

ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਸੁਪ੍ਰਿਅ, ਦਿੱਲੀ-ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

In a Line of Swans - Remembering P H Vaishnav

Reprinted for the 15th Death Anniversary that falls on 4 May 2024

Clean man, clean exit

I CAME to the Punjab cadre of the IAS in 1959 after a year of training at Delhi. I was going by bus one day from Ludhiana to Chandigarh, when I learnt that two of my seniors were camping in the Samrala rest house. I got off the bus and went to meet them. The IAS then was a close-knit family of Indians from all corners of the country, imbued with a sense of mission and service. In the old British rest house, I found PH Vaishnav and SK Mishra, one from Kathiawar and the other from UP.

We met like long-lost brothers, and took an instant liking to each other. This lasted a lifetime. PH is no more but Chappie Mishra, Principal Secretary to the Haryana Chief Minister, Principal Secretary to the Prime Minister, and the current Chairman of INTACH, is a close friend in Delhi.

We were in the first flush of Independence, and Nehru was in full flow, transforming India. All of us, each in his own place, and each in his own way, worked hard for Nehru's dreams. Living was austere. I remember PH, Chappie, Ramesh Kapila and all our seniors leading simple lives. PH then, and all through life, lived sadhu-like. His household was of the very simplest; his luxury, endless cups of tea, over which he argued, in a stentorian

voice, of policies, men and matters of national and state concerns. A Delhi School economist, with a strong social sense for the less deprived, PH was ever ready for an argument, not just with us, but with others, even those in high authority over him.

The young men then spoke up without hesitation and fear, no matter what the cost—something I am not sure exists today. Postings were taken as given. Kairon had a strong belief that young men like us must start from the desert areas of what is now Haryana, or in the remote Himalayan valleys, of what is now Himachal Pradesh. In his first posting, PH was made the SDM, guardian of the remote Mahendargarh. No bills, no paani. He got water from Mathadin's tubewell, near the railway station. It did not bother him, and he wandered about those sandy villages on broken-down buses or camels.

In 1960, Kairon created the border district of Lahaul-Spiti to guard India's western frontier against Chinese incursions. PH went happily. Though he was no sportsman or mountaineer like me, his sang froid and his teapots carried him to an enjoyable tenure of pioneering development work. Lahaul-Spiti then had a mule track up the Rohtang, doing duty as a jeep road—dangerous and exciting. I followed him as Deputy Commissioner of Lahaul-Spiti, as I had as SDM, Mahendargarh. In later years, I kept going back to Keylong, the latest last year. People remember him with affection and high regard.

He married a Punjabi girl from Nabha. Sadly, she died in 1975. There were no children. He maintained little contact with Gujarat and Kathiawar. He had immersed himself so much in Punjab, its people and its culture, that he did not miss his past. During the last 35 years, he lived an austere bachelor's life, full of high moral purpose.

He learnt the real Amritsar village Punjabi, and would surprise me with phrases of the language that I

did not know, and knowledge of the deepest cultural and political streams of Punjabi life. He kept open house. The dinners were simple dal-subzi; the drinks, a thandai or tea, but the arguments were passionate, and the conversation, stimulating, all about Punjab's parties, leaders and policies.

He was proud of Punjab, and would argue hard, sometimes recklessly, in Delhi meetings of the high and mighty.

He did become Punjab's Chief Secretary, but was brought to Delhi in a typical sudden whim of a Central minister for not very good reasons. In Delhi he deserved better.

In retirement, he happily settled in his Sector-10 house. In the turmoil of the eighties, he did everything possible to help those in distress. PH became a great energetic supporter of public causes in the state and Chandigarh. He would often argue NGO pleas in Delhi. Privately, he was of comfort to many families and individuals. To the last, he worked for a better tomorrow in any way he could.

PH is gone. I am happy that he did not suffer any long debilitating illness. I believe a clean exit is given to the fortunate. He deserved it. I say with Shakespeare: Men must endure their going hence; Even as their coming hither: Ripeness is all.

PH led a full life of high purpose, and he is no more. I will miss him, for something of my past is gone.

In Lahaul-Spiti, he used to sing a ditty, Hanson ka kafila. I like to think PH is in a line of swans, flying over the Chandrataal in Lahaul. (The Tribune)

- The writer (14 June 1936 – 15 October 2023) was an Indian bureaucrat, politician, and writer. As a bureaucrat, he served as a member of the Indian Administrative Service from 1958 until his retirement in 2001 as 11th Chief Election Commissioner of India.

ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਅਸਮਾਨ? ਐਨਕਾਂ ਲਾਹੋ!

ਪੁਨਮ ਸਿੰਘ

ਚਾਕੂ

ਸਭ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ
ਡੇਵਿਡ 30 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ
“ਹੈਂਡੀਮੈਨ” ਸਾਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ
ਸਫ਼ਾਈਆਂ, ਚੋਂਦੀ ਛੱਤ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ
ਬਿਜਲਈ ਜੰਤਰ ਚਾਲੂ ਕਰਨੇ
ਟੂਟੀਆਂ ਪਾਈਪਾਂ ਜੋੜਣੀਆਂ
ਫਰਨੀਚਰ ਬਣਾਉਣਾ
‘ਝਾਈ ਵਾਲ’ ਲਾਉਣੀ
ਟਾਇਲਟ ਫਿੱਟ ਕਰਨਾ
ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਠੀਕ ਕਰਨੀਆਂ ...

ਦਫਤਰ ਦੀ ਚਾਬੀ ਘਰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਮੈਂ
ਡੇਵਿਡ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਉਹ ਬੋਲਿਆ
“ਚਾਬੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ
ਪਰ ਬੁਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਨਾਂ ਤੇਰਾ !”
ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਚਾਕੂ ਕੱਢ ਡੇਵਿਡ ਨੇ
ਬਾਰ ਦੀ ਝੀਬ ਵਿਚ ਵਾਹਿਆ
ਪਟੋਕ ਦੇਣੇ ਬੁਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਮਾਰਿਆ
ਬੋਲਿਆ
“ਚਾਬੀ ਨਾਲੋਂ ਚਾਕੂ ਰੱਖਿਆ ਕਰ ਬੋਝੇ ਵਿਚ
ਚਾਬੀ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਬੁਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ
ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਕਈ
ਰੋਟੀ ਵਾਲਾ ਵੀ ...”

ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬੂਹੇ ਵਾਂਗ ਟੱਡਿਆ ਗਿਆ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ
‘ਏਨੇ ਕੰਮ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖੇ ਡੇਵਿਡ?’
ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ
“ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਸੀ -
ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ...”
ਚਾਕੂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਛਾਲ
ਧਾਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਬੋਚਦਿਆਂ
ਤਿੱਖੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗੀਤ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦਾ
ਤੁਰ ਪਿਆ ਪਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ...

ਮੈਂ ਪਿੱਛੋਂ ‘ਵਾਜ ਮਾਰੀ
“ਕਿਹੜੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਹ ਗੀਤ?”
ਸਿਰ ਭੁਆਂ ਕੇ ਬੋਲਿਆ-
“ਮੇਰੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦਾ”
ਹੈ ਨਾ ਚਾਕੂ ਵਰਗੀ!
ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹਦੀ
ਮੇਰੇ ਲਈ ...

ਸੁਖਪਾਲ 22/4/24

ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦਾ ਬਿੰਬ ਕਿੰਨਾ ਨੀਵਾਂ ਡਿੱਗ ਗਿਆ ਸੀ, ਲੋਕ ਮਨ ਵਿਚ, ਕਿ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਝੂਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ। 1947 ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਸੁਫ਼ਨੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਦਮ ਤੋੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਖੋਹ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੱਤੇ ਲਾਉਣੇ, ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਹੱਦਬੰਦੀ ਲਾਉਣੀ, ਕੌਮੀਕਰਨ ਕਰਨੇ- ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵੱਡੀ ਰਾਹਤ ਸਨ। ਸਮਾਜਵਾਦ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣਾ ਅਤੇ -ਅੱਗਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਵੀ- ਰਾਖਵਾਂਕਰਨ ਲੱਗਣਾ, ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਕੀ? ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਇੱਕ ‘ਸੱਪ’ ਬਣ ਕੇ ਹਰ ‘ਪੌੜੀ’ ਨੂੰ ਖਾਈ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਸ, ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੜੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਖਲੋਤ ਸੀ। ਏਨੇ ਵੱਡੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦਾ ਬਣਨਾ-ਵਧਣਾ- ਇੱਕ ਕੈਂਸਰ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਓਧਰ, ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਵਿਰੋਧ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੀ, ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਚਾਅ ਭਰਿਆ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗਾਇਬ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਖੋਤੇ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਸਿੰਗ- ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੂਹ ਦਿਸਣੋਂ ਹਟ ਗਈ ਸੀ। ਉੱਤੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਾਂ ਨਾ-ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਚ, ਬੜੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਦਸਤਕ ਦਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ‘ਹੱਲ’ ਨੂੰ ਲਾਲ ਝੰਡੀ ਮਿਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ। ਭਾਰਤ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੀ ਮੰਡੀ ਸੀ ਸਰਮਾਏਦਾਰੀ ਦੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ‘ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ’ ਵਾਲੇ ਹਲ ਦੀ। ਜਿਸ ‘ਕੌਸ਼ਿਸ਼’ ਦੇ ਦਿਓ ਨੇ ਫੇਰ ਇੰਦਿਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈ ਲਈ, ਅਤੇ ਉਹ ਕੰਧ ਢੱਠਣ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰੀ। ਨਰਸਿਮ੍ਹਾ ਰਾਓ ਅਤੇ ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਵਿਚਾਰ’ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ‘ਕਮਾਇਆ’ ਰਾਹ ਅਤੇ ਮਾਣ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੌਕੇ ਫੇਰ ਬਣਨ ਲੱਗੇ। ਮੌਕਿਆਂ ਨੇ ਮੌਕੇ ਜੰਮੇ। ਇਨਕਲਾਬ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ! ਸੰਵਿਧਾਨ, ਬਰਾਬਰੀ-ਭਲਿਆਈ ਦੇ ਆਦਰਸ਼, ਮੰਡਲ ਕਮਿਸ਼ਨ, ਵਗੈਰਾ, ਰੰਗ ਲਿਆ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਮਾਜੀ ਤਾਕਤਾਂ, ਦਬੇ ਰਹੇ ਹੇਠਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਉੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਨੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਇੱਕ ਹੱਕ ਨਾਲ ਫੜ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਰੱਬ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਹ-ਲੈਂਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੂਰੇ ਜਿਊਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਕੋਲ ਡੌਲਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਜਰਨ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਏਨਾ ਦਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਆਏ ਤਬਕਿਆਂ ਦੇ ਕਾਕਿਆਂ-ਬਾਕਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ‘ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਟਾਕੀਆਂ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ; ਅਮਰੀਕੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਠੋਕਵੀਂ ਥਾਪੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ- ਖਬਰੇ ਅਣਭੋਲ ਕਿ ਚਿਰੋਕਣੀ ਚਿਤਵੀ ਹੋਈ; ਆਪਣੇ ਮਹਾਂਵੀਰ, ਬੁੱਧ, ਰਾਮ ਅਤੇ ਹਨੂਮਾਨ ਵਰਗੇ ਪਿਤਾਮਾਵਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਰਜਾ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਸਹਿਜ-ਸਮੇਅ, ਇੱਕ ਪਕਿਆਈ ਅਤੇ ਇਕਲੱਵਯ ਵਰਗੀ ਲੁਕੀ ਰਹੀ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਏਸ ਸਦੀ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਨੂੰ ਜੋਅਣ ਤੁਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਓਧਰ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਕੀਦਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਪੱਛਮ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪੈਰੋਂ-ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਨਕਲਾਬ ਇੱਕ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ੈਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸਦੀ ਗੰਢ ਕਿਹੜੇ ਸੂਤਰ ਤੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਪਵੇ। ‘ਲੋਕਾਂ’ ਨੂੰ ਅਕਲਾਂ ਦੇਣ ਵਾਂਗ ਤੁਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ‘ਰਾਹ’, ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਹਾਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਢਿੱਡਾਂ ਨੂੰ ਢਿੱਡਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਅਸਮਾਨ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਐਨਕਾਂ ਲਾਹੁਣੀਆਂ ਪੋਣੀਆਂ ਹਨ।

ਛੱਤ੍ਰਪਤੀ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਨੂੰ ਤਿਲਕ ਲਾ ਕੇ ਰਾਜਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਲੁਕੀ ਤਾਕਤ ਦਾ, ਬਾਲ ਚੰਦ੍ਰਗੁਪਤ ਮੌਰਯ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਾਜਾ ਘੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ। ਰੱਜੇ ਢਿੱਡ ਨਾ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਉਸ ਲਈ ਲੜ ਸਕਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇੱਕ ਲੇਖਕ-ਕਲਾਕਾਰ-ਕਵੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਦਿਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮੁਲਕ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਗਲਤੀਆਂ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣ- ਭਾਵੇਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ- ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਲਸਿਆਂ ਜਲੂਸਾਂ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਖੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ - ਨਾ ਕਿ ਗੰਵਾਰ ‘ਲੋਕ’- ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ - ਨਹੀਂ, ਰਹਿਬਰ- ਆ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਲਈ; ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਸ ਦੇ ਅੱਬਰੂ ਹਨ। ਟੀਵੀ ਪਰਦੇ ਜਿਓਂ ਪਏ ਹਨ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਰਦੇ ਪਾਤ ਪਾਤ ਘਰਾਂ-ਬੈਠਕਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਲ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਲਾਮ!

THE OLDEST
LITERARY
PUNJABI MAGAZINE
IN THE WORLD

ਅੰਕ # 5
ਮਈ 2024
ਸਾਲ 91ਵਾਂ

ਬਾਨੀ
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ,
ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ
ਬਾਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ
ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਟ੍ਰਸਟ
ਪੀ.ਐਚ.ਵੈਸ਼ਨਵ

ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਨੌਜਵਾਨ
ਸੰਪਾਦਕ ਸੁਮੀਤ
ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ
ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਵੈਸ਼ਨਵ ਦੇ
ਅਨੂਠੇ ਉਤਸ਼ਾਹ
ਦੇਣ ਸਦਕਾ
ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪਾਦਕਾ
ਪੂਨਮ ਸਿੰਘ
ਸੰਚਾਲਕ
ਰੱਤੀ ਕੰਤ ਸਿੰਘ
Art Direction/
Design
ਸਮੀਆ ਸਿੰਘ
ਰਚਨਾਤਮਕ ਸਹਿਯੋਗ
ਰਤਿਕਾ ਸਿੰਘ

PREET LARI IS AN INDEPENDENT,
NON-PROFIT PUBLICATION. WE RELY ON THE
SUPPORT OF OUR READERS AND PATRONS.
TO ENQUIRE ABOUT WAYS YOU CAN
COLLABORATE AND SUPPORT PREET LARI,
PLEASE CONTACT PREETLARHI@GMAIL.COM

₹ 50	ਮੁੱਲ
₹ 600	ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ
₹ 25,000	ਜੀਵਨ ਸਾਥ (ਭਾਰਤ)
₹ 4,000	ਵਿਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ
₹ 7,700	ਵਿਦੇਸ਼ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਾਲਾਨਾ

www.preetlari2.wordpress.com;
preetlari.wordpress.com;
#preetlari1;

@preetlarimagazine on Instagram

facebook.com/groups/preetlari

preetlarhi@gmail.com

CONTACT:
PREET LARI,
VILLAGE PREET NAGAR
(DISTT. AMRITSAR) PUNJAB,
INDIA 143 109

2. PREET LARI,
81, 10 A,
CHANDIGARH 160 011

PUBLISHER
+91 98762 63725

EDITOR
+9173476 42206

PUBLISHED BY:
PREET LARI TRUST
PREET NAGAR,
DISTT. AMRITSAR
PUNJAB 143 109

FOR BANK TRANSFER , OUR BANK ACCOUNT :
"Preet Lari Trust"; PNB (134810) 6379002100000349
IFSC: PUNB0134810 SWIFT: PUNBINBBAHB

FOR UPI/GOOGLE 9876263725

ਛਾਪਕ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਰੱਤੀ ਕੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਟ੍ਰਸਟ ਲਈ ਪ੍ਰਿੰਟਵੈਲ, 146 ਫੋਕਲ ਪੋਇੰਟ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਛਪਵਾਅ
ਪ੍ਰੀਤਨਗਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਸ
ਭ
ਕੀ
ਨ
ਸੰਪਾਦਕੀ
ਭਖਦਾ
ਕਵਿਤਾ
ਨਟਕ

ਕ
ਯ
ਜ
ਗ
ਕਹਾਣੀ
ਯਾਦ
ਜਾਣਕਾਰੀ
ਗਸ ਗਸ

ਦ
ਨ
ਲ
ਮ
ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ
ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ
ਲੜੀਵਾਰ
ਮੁਲਾਕਾਤ

ਬ
ਹੀ
ਬਾਲੀ ਲੜੀ
ਹੀਰਾ
E
English Master

ਸੰਪਾਦਕਾ, ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ

- 3 ਸ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਅਸਮਾਨ? ਐਨਕਾਂ ਲਾਹੋ!
ਪੂਨਮ ਸਿੰਘ
- 35 ਦ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ - 1920-22
ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ
- 3 ਕੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਅਜੀਬ / ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਸੁਪ੍ਰਿਆ
6 ਕੀ ਸੰਵਾਦ/ ਮੋਹਨਜੀਤ; ਨਹੀਂ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ / ਅਤੈ ਸਿੰਘ
- 7 ਕ ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ ਸ਼ਿਵਚਰਨ ਜੱਗੀ ਕੁੱਸਾ
11 ਕ ਉਹ ਵਾਪਸੀ ਫ਼ਰਨੈਂਡੋ ਸੌਰੈਂਟੀਨੋ, ਅਰਜਨਟੀਨਾ
14 ਕ ਜੱਤ ਕੇ ਹਾਰ ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ਸ਼ਿਮਲਾ
17 ਕ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਕੁਲਵੰਤ ਘੋਲੀਆ
41 ਕ ਤੋਹਫਾ ਮੀਰਾ ਜੈਨ
- 1 ਕੀ ਹੈ ਨਾ ਅਜੀਬ ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਸੁਪ੍ਰਿਆ
3 ਕੀ ਚਾਕੂ ਸੁਖਪਾਲ
- 10 ਕੀ ਉਹ ਜੋ ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਜੁਸਤਜੂ ਹੋਇਆ ਸ਼ਸ਼ੀ ਕਾਂਤ ਉੱਪਲ
16 ਕੀ ਮੈਂ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿੱਧਰ ਹਾਂ ਸ਼ਸ਼ੀ ਕਾਂਤ ਉੱਪਲ
24 ਕੀ ਨਾਰਾਂ ਫਤਿਐ ਕੀ ਕੀ ਮੇਅਰਾ ਕੈਲਮਨ
- 24 ਕੀ ਤੇਰਾ ਝਉਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦੇਵਿੰਦਰ ਬਿਮਰਾ
23 ਕੀ ਪਲਕਾਂ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਦਰਿਆ ਪਲ ਦੋ ਪਲ ਦਾ ਹੈ
ਲਵ ਕੁਮਾਰ ਸਰਫ਼ਰੋਸ਼
- 29 ਖ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ- 6 (ਨਿਉ ਯਾਰਕ ਟਾਈਮਜ਼ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ)
ਅਮਾਂਡਾ ਟੋਬ, ਐਮਿਲੀ ਸ਼ਮਾਲ, ਸ਼ਾਲਿਨੀ ਵੇਣੂਗੋਪਾਲ ਭਗਤ
- 32 ਯ “ਚਾਂਦੀ ਕੀ ਦੀਵਾਰ..” ਵਾਲਾ ਗੁਲਸ਼ਨ ਬਾਵਰਾ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਤੋਂ
- 33 ਲ ਉਹ ਜਿਉਂਦੀ ਏ..-4 -ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਿਤਾਬ (2018)
(ਇਮਰੋਜ਼ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ, ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ) ਡਾ. ਉਮਾ ਤ੍ਰਿਲੋਕ
- 20 ਯ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ; ਅਤਿਵਾਦ ‘ਚ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਡਿਊਟੀ
ਬਲਰਾਜ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਏਆਈਜੀ (ਰਿਟ.)
- 31 ਯ ਰੇਡੀਓ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ - 4 “ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸੀਰੀਅਸ ਨਹੀਂ”
- M G Gautam Director, DD
ਦੇਵਿੰਦਰ ਮਹਿੰਦਰੂ
- 34 ਹ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗ੍ਰੈਂਡ ਡਿਨਰ ਅਤੇ ਪਕੌੜ ਸੁਭਾਸ਼ ਰਾਬਰਾ
42 ਜ ਵਿਹਲਾ ਬੰਦਾ ਕੰਮ ਦਾ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ’ ਅਸ਼ੋਕ ਸੋਨੀ
- 25-28 ਨਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਨੁੱਕਰ**
- 25 ਬ ਤਾਰੇ; ਪੁਰਖਾ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਚਾਹਲ
25 ਬ ਸੁਆਰਥੀ ਦਿਓ ਅੱਸਕਰ ਵਾਈਲਡ
26 ਬ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਨਾਟਕ ਤੇਰਾ ਸਿੰਘ ਚੰਨ
- 43 ਲ ਸੋਫੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ - Kierkegaard ਯੋਸਤੀਨ ਗਾਰਦਰ
47 E Ameen Sayani..... Isabel Huacuja Alonso
50 E THE TRUE LOVE David Whyte

ਨਹੀਂ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ / ਅਤੈ ਸਿੰਘ

ਸੰਵਾਦ / ਮੋਹਨਜੀਤ

ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਪੀਰ ਸੀ
ਜੋ ਦੂਜੇ ਪੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ
ਇਕ ਕੋਲ ਦੁੱਧ ਦਾ
ਨੱਕੋ ਨੱਕ ਭਰਿਆ ਕਟੋਰਾ ਸੀ
ਦੂਜੇ ਕੋਲ ਚਮੇਲੀ ਦਾ ਫੁੱਲ
ਮੱਥਿਆਂ ਦੇ ਤੇਜ ਨਾਲ ਵਸਤਾਂ
ਅਰਥਾਂ 'ਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ
ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਵਗਦੇ ਰਾਹ ਹਾਂ
ਕਿਸੇ ਮੋੜ ਚੁਰਾਹੇ 'ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ
ਜਾਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਨਿਖੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ
ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਚੁੱਪ ਦਾ
ਦੂਜੀ ਚੁੱਪ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਸੀ
ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਚੁੱਪ ਦਾ
ਦੂਜੀ ਚੁੱਪ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਹੈ...!!

ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਾਰਕ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਕਵੀ ਮੋਹਨਜੀਤ (ਦਰਮਿਆਨ) ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ (ਖੱਬੇ) ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਸਵੀਰ ਸੰਨ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਹੈ।

(ਤੀਸਰੇ ਸ਼ਾਇਰ, ਚਿੱਤਕ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ ਆਪ ਹਨ -ਸੰ.)-

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, ਜਾਪਾਨ

ਨਹੀਂ
ਇਓਂ ਨਹੀਂ
ਇਓਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ
ਐਵੇਂ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ ਹੋਣਾ
ਉਹ ਏਥੇ ਈ ਕਿਤੇ ਹੋਣਾ!
ਕਿਸੇ ਕਵਿਤਾ ਲਈ
ਦੁਕਵਾਂ ਫਬਵਾਂ ਜਚਵਾਂ
ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਣ ਗਿਆ ਹੋਣਾ
ਕਾਵਿ-ਚਿਤਰ ਦਾ “ਬੁੱਧਗੜ੍ਹ” ਜੇਹਾ
ਮਿਚਦਾ ਨਾਂ ਲੱਭਣ ਗਿਆ ਹੋਣਾ
ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਭੁੱਲੀ-ਵਿੱਸਰੀ
ਗੁੱਠ ਗਲੀ ਫਰੋਲਣ ਗਿਆ ਹੋਣਾ
ਪਿੰਡ ਵੇਖਣ ਗਿਆ ਹੋਣਾ
ਪੱਟੀ ਸ਼ਹਿਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਗਿਆ ਹੋਣਾ
ਅਰਪਨ, ਰਵਿੰਦਰ, ਅਤੇ ਕੋਲ
ਗਿਆ ਹੋਣਾ!
ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਸਵਰਾਜਬੀਰ, ਸਰਬਜੀਤ, ਚੌਹਾਨ ਕੋਲ
ਆਇਆ ਹੋਣਾ
ਵੱਡੇ ਭਾਜੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਹੋਣਾ
ਹੋਰ ‘ਗਾਂਹ ਭਾਬੀ ਜੀ ਕੋਲ ਹੋਣਾ-
ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਹੋਣਾ!---
ਬੱਸ, ਇਕੋ ਡਰ ਆ-
ਕਿਤੇ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਨੂੰ
ਲੱਭਣ ਨਾ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹੋਵੇ!---
ਚਲੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆਈਏ
ਐਥੇ ਈ ਕਿਤੇ ਹੋਣਾ
ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ, ਲਾਗੇ-ਬੰਨੇ; ਉਰਹਾਂ-ਪਰਹਾਂ-
ਭਲਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਦੂਰ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਉਹ
ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ
ਆਪਣੀ ਨਿੱਖਰੀ-ਨਿਖਾਰੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ
ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ-ਨਵੇਲੀ ਕਾਵਿ-ਵਿਧੀ ਤੋਂ
ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੋਂ
ਸਵੈ-ਸਿਰਜੇ ਕਾਵਿ-ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਤੋਂ-
ਉਹਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਈ ਤਾਂ ਏ!
ਉਹਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼
ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਈ ਤਾਂ ਨੇ!
ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਵਿਸ਼ਵੀ ਕਾਵਿ-ਰੂਹ ਈ ਤਾਂ ਏ!
ਉਹ ਰੂਹ ਤੋਂ ਲਾਂਭ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਕਿਤੇ
ਚਲੋ ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਤੋਂ
ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਿਰਨਾਵਾਂ ਪੁੱਛੀਏ
ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਖੜ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖੀਏ
ਉਹਦੀ ਖੁਸ਼ਖ਼ਤੀ
ਮਨ ਦੇ ਕੋਰੇ ਵਰਕਿਆਂ ‘ਤੇ

ਉਤਾਰ ਲਈਏ!
ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਆਖੋ:
ਕਿਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਈ
ਅਤੇ ਦੀ ਪੋਚੀ ਫੱਟੀ ‘ਤੇ
ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਦੇਵੇ
ਭੁਲਾਵੇਂ ਅੱਖਰ ਪਾ ਦੇਵੇ
ਮੁਹਾਰਨੀ ਉਚਾਰ ਦੇਵੇ
ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ
ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਸਿੱਖ ਲਵੇ!
ਜੇ ਅਤੈ ਇਕ ਵਾਰੀ ਈ
ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੇ
ਪੂਰਨਿਆਂ ‘ਤੇ ਲਿਖ ਲਵੇ
ਤਾਂ ਖੋਰੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਈ ਲਵੇ!
ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ, ਓਸ ਮਹਾਂ-ਕਵੀ ਨੇ
ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ
ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ
ਹਮੇਸ਼ਾ ਵੀਰ ਆਖਿਆ
ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਜਾਣਿਆ!
ਮੈਂ ਸੱਚੀਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ
ਪੱਟੀ ਸਕੂਲੇ 1969-70 ‘ਚ
ਯਾਰੂਵੀਂ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੀ
ਉਹਨੂੰ ਮਨੋਂ ਉਸਤਾਦ ਧਾਰ ਕੇ ਵੀ-
ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ
ਐਨ ਨੇੜਿਓਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ
ਏਨਾ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ
ਮਤਾਂ ਭੁੱਲ-ਭੁਲੇਖੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਉਹਨੂੰ
‘ਤੂੰ’ ਨਾ ਆਖ ਬਹਾਂ!
ਮੈਂ ਸਦਾ ਉਹਤੋਂ ਓਨਾ ਦੂਰ ਰਿਹਾਂ
ਜਿੰਨਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਉਸਤਾਦ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ!
ਹਾਂ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਾਵਿ-ਆਵੇਸ਼ ‘ਚ ਵਹਿ ਕੇ
ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ
ਕਾਵਿ-ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾਂ-
ਇਹ ਵਿਹਾਰੀ ਨਹੀਂ
ਰੰਗੀਲੇ ਹੋਰਾਂ ਵਾਲੀ
ਮਨ-ਵਿਆਕਰਣ ਏ!
ਏਸੇ ਮਨ ਵਿਆਕਰਣ ‘ਚ ਈ ਤਾਂ
ਉਸਤਾਦ ਮਹਾਂ-ਕਵੀ
ਮੋਹਨਜੀਤ ਹੋਰਾਂ ਉਚਰਿਆ:
“ਹਜ਼ੂਰ, ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨਾ!
ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ‘ਚ
ਫੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ!”
ਯਕੀਨ ਜਾਣਿਓ
ਹੁਣ ਵੀ ਉਹ
ਫੁੱਲ ਲੈਣ ਈ ਗਿਆ ਹੋਣਾ!!---

ਬੁਰਜ ਨੂਬੁਕੇ, ਤਰਨਤਾਰਨ

ਅਜੇ ਉਹ ਬੱਚੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਮਸੂਮ ਬੱਚੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਭੋਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸੱਚ ਹੀ 'ਭੋਲੀ' ਸੀ। ਇੱਕ ਪੁੰਗਰਦਾ ਫੁੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਫੁੱਲ ਜੋ ਇੱਕ ਧੂੜ ਭਰੇ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਇੱਕ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਲੇ, ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਬਾਪ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ।

ਮਾਂ ਬਿਮਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਵਿਚਾਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਜਾਂ ਗਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ 'ਤੇ ਹੀ ਪਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ, ਜੋ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾਅ ਕੇ ਦੇਣ ਦੀ ਸੁੰਹ ਸੀ। ਦੁਆਈ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਣ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹ ਬੁੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣ ਜਰੂਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਕੈਂਸਰ' ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸਮਝ ਨਾ ਪੈਂਦੀ।

ਜਦੋਂ ਭੋਲੀ ਦਾ ਬਾਪ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਖੇਤ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਭੋਲੀ ਦੀ ਬਿਮਾਰ ਮਾਂ, ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਭੋਲੀ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੀ, "ਮੈਥੋਂ ਬਾਅਦ ਤੈਨੂੰ ਕੌਣ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਊ ਧੀਏ?"

ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਡੁਸਕਦੀ। ਪਰ ਬਚਪਨ ਮੱਤ ਵਾਲੀ ਭੋਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ, "ਬੇਬੇ ਤੂੰ ਰੋਨੀਂ ਕਾਹਤੋਂ ਐ?"

ਤਾਂ ਉਹ ਫਿਰ ਰੋ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ, "ਮੈਂ ਆਬਦੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਨੀਂ ਐਂ ਧੀਏ!" ਤੇ ਧੀ ਨੂੰ ਹਰ ਵਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਹਉਕੇ ਭਰ-ਭਰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਰ ਸਾਹ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਸਮਝਦੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸਾਹ 'ਤੇ ਇਤਬਾਰ

ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਹ ਦਾ ਕੀ ਭਰੋਸਾ? ਆਇਆ ਨਾ ਆਇਆ!

-“ਮਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇਵਾਂ?” ਦੁਪਿਹਰੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁੱਤੀ ਉਠੀ ਮਸੂਮ ਭੋਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਕਿੰਨਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ!

-“ਦੇ-ਦੇ ਪੁੱਤ!” ਭੋਲੀ ਦੀ ਮਸੂਮ ਅਵਾਜ਼, ਮਸੂਮ ਸ਼ਕਲ, ਮਸੂਮ ਸੁਭਾਅ 'ਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਤਰਸ ਜਿਹਾ ਆਇਆ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਝੋਕਾ ਜਿਹਾ ਫਿਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਬੇਵਸਾ, ਹੁਬਕੀਂ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਇਤਨਾ ਕਰੋਧ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰ ਲਵੇ। ਕੀ ਅਰਥ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ? ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਫੁੱਲ ਵਰਗੀ ਧੀ ਨੂੰ ਖਿਡਾਅ, ਪਰਚਾਅ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਉਸ ਦੇ ਚਾਅ-ਮਲੂਰ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ?

-“ਮਾਂ ਲੈ ਪਾਣੀ....।” ਭੋਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਫੜ ਲਿਆ। ਦੁਆਈ ਲੈ ਲਈ।

-“ਲੈ ਪੁੱਤ ਗਲਾਸ ਰੱਖ ਦੇ।” ਮਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਭੋਲੀ ਨੇ ਫੜ ਕੇ ਗਲਾਸ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

-“ਮਾਂ ਮੈਂ ਭੱਠੀ 'ਤੇ ਖੇਡ ਆਵਾਂ?”

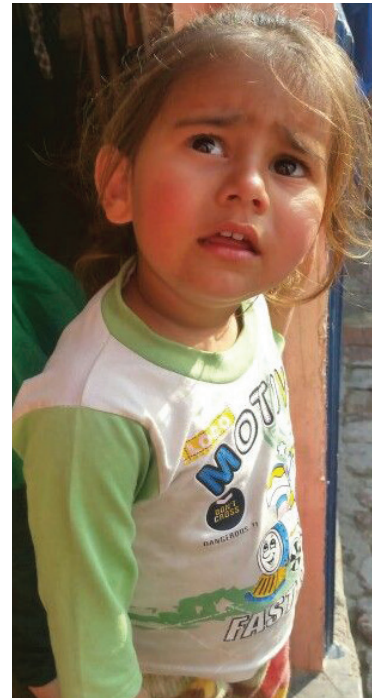
-“ਜਾਹ ਪੁੱਤ ਖੇਡ ਆ।” ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ। ਖੇਡਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਲੱਗ ਗਈ।

-“ਲੈ ਕੁਝ - ਕੀ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮਰ ਐ?” ਭੱਠੀ 'ਤੇ ਦਾਣੇ ਭੁਠਾਅ ਰਹੀ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਭੋਲੀ ਵੱਲ ਤਰਸ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

-“ਰੋਇਆ ਕਰੂਗੀ ਵਿਚਾਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ,” ਦੂਜੀ ਬੋਲੀ।

ਭੋਲੀ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ, ਪਰ ਬੁੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਖੇਡਣਾ ਵਿਚੇ ਹੀ ਛੱਡ ਘਰੇ ਆ ਗਈ। ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਖਾਧੇ-ਪੀਤੇ

ਫੁੱਟ: ਵਿਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪਈ ਮਾਂ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਪੈ ਗਈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜਿਆਦਾ ਹੀ ਪਿਆਰੀ-ਪਿਆਰੀ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ? ਮਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਬਦਬੂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਚੰਗੀ-ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਸੀ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉਠਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਮੋਹ ਜਿਹਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਮਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਣ ਜਿਹਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ?

ਖੇਤੋਂ ਬਾਪੂ ਬਲਦ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਿੱਲਾ ਜਮੀਨ ਅਤੇ ਇਕ ਹੀ ਬਲਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਖੇਤੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਛਿਮਾਹੀ ਖਾਣ ਜੋਗੇ ਦਾਣੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

-“ਉਏ ਪੁੱਤ ਭੋਲਿਆ! ਤੂੰ ਸ਼ੇਰਾ ਮੇਰੇ ਆਸਤੇ ਅੱਜ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਬਣਾਅ ਕੇ ਰੱਖੀ ਉਏ?” ਬਾਪੂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਲਾਡ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਅੱਜ ਮੇਰਾ ਬੇਬੇ ਨਾਲੋਂ

ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ

ਉੱਠਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ- ਅੱਜ ਤੂੰ ਆਪ ਈ ਬਣਾਅ ਲੈ।” ਭੋਲੀ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਰੋ ਪਈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਕੀ ਸੋਚ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਛਿਟੀਆਂ ਡਾਹ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਚਾਹ ਧਰ ਲਈ।

ਭੋਲੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮਾਂ ਨਾਲ ਪਈ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਦੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅੱਜ ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਜਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦਾ ਸੀ?

ਜਦੋਂ ਭੋਲੀ ਦੀ ਸਵੇਰੇ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਕੁ ਬੁੜੀਆਂ ਹੀ ਬੈਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਭੋਲੀ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਿਆ। ਉਹ 'ਬੇਬੇ' ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਭੱਜਦੀ ਕੇ ਉਠੀ ਸੀ।

-“ਪੈ ਜਾ, ਡੱਡੇ, ਪੈ ਜਾ।” ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

-“ਮੇਰੀ ਬੇਬੇ ਕਿੱਥੇ ਐ?”

-“ਹਸਪਤਾਲ ਐ, ਪੁੱਤਾ।”

-“ਰਾਤ ਤਾਂ ਘਰੇ ਸੀ?”

-“ਤੜਕਿਓਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਐ, ਕੁਝੇ।”

-“ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?”

-“ਤੂੰ ਪੁੱਤ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ।”

-“ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਕਿੱਥੇ ਐ?”

-“ਉਹ ਵੀ ਨਾਲ ਈ ਗਿਆ।”

-“ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਉਂਗੀ।” ਤੇ ਉਹ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਠ ਕੇ ਭੱਜ ਤੁਰੀ। ਬੁੜੀਆਂ ਨੇ ਫੜ ਕੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਰੋਕੀ। ਉਹ ਬੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢਦੀ ਰਹੀ। ਅਖੀਰ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਦੁਪਿਹਰੇਂ ਬਾਅਦ ਬਾਪੂ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਿੱਕਰੀ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਬੁਰੀ ਖਬਰ ਸੀ। ਭੋਲੀ ਡਡਿਆ ਕੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਵੜ ਗਈ। ਬਾਪੂ ਵੀ

ਕੁੜੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

-“ਕਿਉਂ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿਆਂ- ਕੀ ਹਾਲ ਐ ਹੁਣ ਮੁਹਿੰਦਰ ਕੁਰ ਦਾ, ਪੁੱਤ?” ਅੰਬੋ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਹ ਬੜੀ ਹੀ ਹਮਦਰਦ ਬੁੜੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

-“ਡਾਕਦਾਰ ਪੈਸੇ ਭਾਲਦੈ ਤਾਈ!” ਕਹਿਰਾਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਫੇਰਿਆ।

-“ਸਰਦਾਰਾ ਸਿਆਂ, ਬੰਦਾ ਲੱਖੀਂ ਨਾ ਹਜਾਰੀਂ- ਪੈਸਾ ਤਾਂ ਕੋਹਤਿਆ ਵਾ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਐ- ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਐ ਕਮਾਅ ਲਈਏ-ਪਰ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਭਾਈ- ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰ- ਬੋਲ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਚਾਹੀਦੇ ਐ- ਫੋਟੂ ਚੰਦਰਾ! ਸਿਰਫ ਐਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਪਿੰਛੇ ਮੂੰਹ ਢਿੱਲਾ ਜਿਆ ਕਰੀ ਫਿਰਦੈ? ਵੇ ਜਾਹ ਪਰ੍ਹੇ! ਆ ਤੁਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ....!” ਅੰਬੋ ਸਰਦਾਰੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਈ।

ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਮੰਜਾ ਡਾਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਮੁੰਡੇ ਸੌਦਾਗਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ।

ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਲਈ।

ਸਰਦਾਰਾ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

-“ਬੋਲ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿਆਂ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਦਿਆਂ?” ਅੰਬੋ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਵਿਖਾਈ।

-“ਦੋ ਕੁ ਹਜਾਰ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਈ ਐ, ਬਾਈ।”

-“ਤੂੰ ਦੋ ਤਾਂ ਕੀ ਤਿੰਨ ਹਜਾਰ ਲੈ- ਹੈ ਕਮਲਾ? ਬੰਦਾ ਬੰਦੇ ਦੀ ਦਾਰੂ ਐ- ਆਹ ਫੜ ਤਿੰਨ ਹਜਾਰ-!” ਉਹ ਪੈਸੇ ਦਿੰਦਾ ਬੋਲਿਆ।

-“ਤੇ ਨਾਲੇ ਜੇ ਆਪਾਂ ਦੂਜਾ ਵਿਹਾਰ ਜਿਹਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੇ ਆਖਣ ਮਾਂਗੂੰ ਕੰਮ ਪੱਕਾ ਜਿਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ?” ਕਹਿ ਕੇ ਅੰਬੋ ਨੇ ਸਰਦਾਰੇ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਿਰਖਿਆ।

-“ਕਿਹੜਾ ਵਿਹਾਰ, ਤਾਈ?” ਸਰਦਾਰਾ ਹੈਰਾਨ ਸੀ।

-“ਓਸ ਗੱਲ ਦੇ ਆਖਣ ਮਾਂਗੂੰ- ਡੁੱਬੜਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿਆਂ, ਪੁੱਤ- ਹਿੱਕ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੁਛ ਲੈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ- ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਕਿੱਲੇ 'ਤੇ 'ਗੂਠਾ ਲਾ ਕੇ ਗਹਿਣੇ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਜਿਆ ਕਰ ਦੇਵੇਂ, ਤਾਂ-?”

-“.....।” ਸਰਦਾਰਾ ਖਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

-“ਕਮਲਿਆ ਪੁੱਤਾ, ਜੇ ਮੁਹਿੰਦਰ ਕੁਰ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ- ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਿੱਲੇ ਵਿਚੇ ਹੀ ਆ ਗਏ- ਨਾਲੇ ਇਹ ਰਕਮ ਤਾਰ ਕੇ ਤੂੰ ਆਬਦਾ ਕਿੱਲਾ ਜਦੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਐ ਦੁੱਧ ਵਰਗਾ ਲੈ ਲਵੀਂ।” ਸਿਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਅੰਬੋ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਰਦਾਰਾ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਦੋ ਪੁੱਤਾਂ ਸੰਨ੍ਹ ਜਾਨ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਨੋਟ 'ਤੇ ਅੰਗੂਠਾ ਲਾਉਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਰਕਮ ਲੈ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਾਹ ਜਿਹੇ ਵਰੋਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ।

ਅੰਬੋ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਕ ਠੋਕਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਅਖੇ: ਜੇ ਬੰਦਾ ਬੰਦੇ ਦੇ ਭੀੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ ਜੰਮਣ ਦੇ! ਪਰ ਕਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰਾ ਹਸਪਤਾਲੋਂ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਭੋਲੀ ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਹਸਪਤਾਲ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

-“ਪੁੱਤ, ਮੈਨੂੰ ਅੰਬੋ ਤਾਈ ਦੇ ਘਰੇ ਹੋ ਆਉਣ ਦੇ- ਫਿਰ ਆਪਾਂ ਚੱਲਦੇ ਐ।” ਤੇ ਉਹ ਅੰਬੋ ਤਾਈ ਦੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਅੰਬੋ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਮਾਲਾ ਫੇਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੂਰੋਂ ਸਰਦਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਉਚੀ-ਉਚੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਈ, “ਹੇ ਮਹਾਰਾਜ! ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਈ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦੇਈ।” ਮਚਲੀ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ ਸਨ।

-“ਤਾਈ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੈ।” ਸਰਦਾਰਾ ਅੰਬੋ ਦੀ ਪੈਂਦ ਬੈਠ ਗਿਆ।

–“ਆ ਪੁੱਤ ਸਰਦਾਰਿਆ- ਮਹਾਰਾਜ ਭਾਗ ਲਾਵੇ- ਰਾਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਰੱਖੇ- ਤੇ ਆਪਣਾ, ਦੇਹ ਗੱਲ, ਮਹਿੰਦਰ ਕਰ ਦੀ?” ਖਚਰੀ ਬੁੜੀ ਨੇ ਗਰਾਰੀ ਵਿਚ ਗਰਾਰੀ ਫਸਾਅ ਲਈ। ਉਹ ਕੁਤਰੇ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵਾਂਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

–“ਅਜੇ ਤਾਂ ਮਾੜਾ ਈ ਹਾਲ ਐ, ਤਾਈ।”

–“ਹੇ ਬਾਘਰੂ! ਤੂੰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਐਨੀਆਂ ਤਕਲੀਪਾਂ ਕਿਉਂ ਦਿੰਨੈ?” ਅੰਬੋ ਨੇ ਰੱਬ ਵੱਲ ਨੂੰ ਗੱਲ ਉਗੀਸ ਲਿਆ।

–“ਤਾਈ- ਡਾਕਦਾਰ ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਪੈਸੇ ਹੋਰ ਮੰਗਦੈ।” ਜਕਦੇ ਜਕਦੇ ਸਰਦਾਰੇ ਨੇ ਕਹਿ ਹੀ ਦਿੱਤਾ।

–“ਫੇਰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸ਼ੇਰਾ? ਮੈਂ ਦੇਖਗਾਂ ਬੈਠੀ! ਤੈਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਾਹਦੀ? ਜਸਮੇਲ ਕੁਰੇ ਚਾਹ ਧਰ ਪੁੱਤ- ਜਾਹ ਵੇ ਮਿਲਟੂ ਆਬਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਲਿਆ।” ਅੰਬੋ ਨੇ ਇਕੋ ਸਾਹ ਕਈ ਹੁਕਮ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੇ।

ਅੰਬੋ ਦੀ ਨੂੰਹ ਜਸਮੇਲ ਕੌਰ ਚਾਹ ਬਣਾਅ ਕੇ ਰੱਖ ਗਈ। ਬਾਹਰੋਂ ਸੌਦਾਗਰ ਵੀ ਆ ਗਿਆ।

–“ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿਉਂ ਨੂੰ ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਹੋਰ ਲੋੜ ਸੀ।” ਚਾਹ ਦੇ ਸੜਕੇ ਮਾਰਦੀ ਬੁੜੀ ਤਿਰਛੀ ਝਾਕ ਰਹੀ ਸੀ।

–“ਫੇਰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ? ਇਹਦਾ ਆਬਦਾ ਘਰ ਐ- ਗੁਆਂਢ ਮੱਥੇ- ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਲੋੜੀਦੇ ਸੀ?” ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਫੋਕੀ ਅਪਣੱਤ ਜਾਹਰ ਕੀਤੀ।

–“ਹਜਾਰ ਕੁ ਦੀ ਹੋਰ ਲੋੜ ਸੀ ਬਾਈ।”

–“ਮਿਲਜੂਗਾ- ਫਿਕਰ ਕਿਉਂ ਕਰਦੈ?” ਅੰਬੋ ਬੋਲੀ।

–“ਪਰ ਤਾਈ- ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੇ ਕੁਛ ਗਹਿਣੇ ਧਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।” ਸਰਦਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਬੋਲੇ।

–“ਕਮਲਿਆਂ ਤੈਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਕੌਣ ਐ?”

–“ਤੇ ਉਹੋ ਆਪਣਾ ਮੀਣਾਂ ਬਲਦ

ਵੇਚ’ਤਾ?” ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਪੈਂਦੀ ਸੱਟੇ ‘ਦੱਲਿਆਂ’ ਵਾਲਾ ਦਾਅ ਸੁੱਟਿਆ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸਿਉਂਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਰਲ ਕੇ ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਅ ਰਹੇ ਸਨ।

–“ਕਮਲਿਆ- ਜਦੋਂ ਖੁਹ ਈ ਵੇਚ’ਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ‘ਕੱਲੀ ਗਾਂਧਲ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ? ਮੇਰਾ ਮਤਬਲ ਜਦੋਂ ਖੇਤ ਈ ਗਹਿਣੇ ਕਰਤਾ ਫੇਰ ਬਲਦ ਦੀ ਕੀ ਜਰੂਰਤ? ਨਾਲੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਆਲਿਆ- ਤੇਰੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਪੁੱਤ ਵੀ ਹੈਨੀ- ਜੀਹਨੂੰ ਸੀਰੀ ਰਲਾ ਦੇਵੇਂਗਾ?” ਅੰਬੋ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰੇ ਦੇ ਦਿਲ ’ਤੇ ਜ਼ਖਮ ਜਰੂਰ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਮਾਰਿਆ ਉਹ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੌਦਾਗਰ ਨੇ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਸੌ- ਸੌ ਦੇ ਦਸ ਨੋਟ ਕੱਢ ਕੇ ਸਰਦਾਰੇ ਨੂੰ ਫੜਾਅ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਅੰਬੋ ਸਰਦਾਰੇ ਦਾ ਬਲਦ ਖੋਲ੍ਹ ਲਿਆਈ।

ਜਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਲਦ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਅੰਬੋ ਨੇ ਬੜੀ ਆਫਰ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਗਊ ਦਾ ਜਾਇਆ ਖੁਰਨੀ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਭੁੱਖਾ ਤਿਹਾਇਆ ਮਰੀ ਜਾਂਦੈ- ਜੇ ਬੇਕਿਰਕ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਰਸ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਆਉਂਦੈ? ਜੇ ਐਥੇ ਸਾਡੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪੱਠੇ ਖਾ ਲਊ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕੀ ਬੁੜ ਜੂ? ਹਰ ਕੋਈ ਆਬਦੀ ਕਿਸਮਤ ਖਾਂਦੈ ਭਾਈ!” ਪਰ ‘ਅੰਦਰਲੀ’ ਗੱਲ ਦਾ ਫਿਰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਅੰਬੋ ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਵੱਟਦੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਹੋਰ ਸੁਆਲ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, “ਇਸ ਕੇ ਟੀਕੇ ਹਮੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸੇ ਮੰਗਵਾਨੇ ਪੜੋਗੇ।”

ਸਰਦਾਰਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ

ਹੀ ਗਰਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਸੁਆਲ! ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆ? ਪਰ ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਜਾਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੇਚ ਕੇ ਵੀ ਬਚਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਡਿੱਗਦਾ ਢਹਿੰਦਾ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਅੰਬੋ ਕੋਲ ਜੋ ਕਿੱਲਾ ਗਹਿਣੇ ਸੀ, ਉਹ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਬੈਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਦ ਸਰਦਾਰੇ ਨੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਡਾਕਟਰ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਰੁਪਏ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਬੋਲਿਆ, “ਟੀਕੇ ਹਮਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸੇ ਮੰਗਵਾਅ ਕਰ ਲਗਾਏ ਥੇ- ਲੇਕਿਨ ਬਿਮਾਰੀ ਕੰਟਰੋਲ ਸੇ ਬਾਹਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਥੀ- ਮੁੜੇ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਕੀ ਬੀਵੀ ਕੇ ਬਚਾਅ ਨਹੀਂ ਸਕਾ।”

ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੀਰਨਾਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਹਰ ਬੈਚ ’ਤੇ ਬੈਠੀ ਭੋਲੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਭੁੱਬ ਗਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਘੁੱਟ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਬੈਚ ’ਤੇ ਬੇਖ਼ਬਰ ਬੈਠੀ ਲੱਤਾਂ ਹਿਲਾਅ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਭੋਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਚੱਲ ਵਸੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਦੇ ਹੀ ਸੌਦਾਗਰ ਆਪਣਾ ਟਰੈਕਟਰ ਅਤੇ ਟਰਾਲੀ ਲੈ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾੜੀ ਝੀੜੀ ਲਾਸ਼ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਪਾ, ਟਰਾਲੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਈ।

–“ਚੱਲ ਬਈ ਪੁੱਤ, ਭੋਲਿਆ, ਬੈਠ ਟਰੈਕਟ ’ਤੇ- ਪਿੰਡ ਚੱਲੀਏ।” ਪਿਓ ਸਰਦਾਰੇ ਨੇ ਭੋਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

–“ਤੇ ਬੇਬੇ?” ਭੋਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

–“ਉਹ ਵੀ ਨਾਲ ਈ ਚੱਲੂਗੀ ਪੁੱਤ।” ਭਰਿਆ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰੇ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਛਾਤੀ ਅੰਦਰ ਸਾਹ ਖੜਕ ਜਿਹੇ ਰਹੇ ਸਨ।

–“ਬਾਪੂ, ਬੇਬੇ ਕਿੱਥੇ ਐ?” ਭੋਲੀ ਨੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਪਜਾਮਾ ਫੜ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਔਹ ਸੀ- ਟਰਾਲੀ 'ਚ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪਈ।”

-“ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਲ ਪੈ ਕੇ ਜਾਊਂਗੀ ਬਾਪੂ।” ਭੋਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰੇ ਦਾ ਕਾਲਜਾ ਭਰਾੜੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਬੇਮੋਖਾ ਹੜ੍ਹ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਹ ਮੂੰਹ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ, ਧਰਾਲੀ ਵਗਦੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਬਾਪੂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਲ ਪੈ ਕੇ ਜਾਊਂਗੀ।” ਭੋਲੀ ਨੇ ਜਿਦ ਫੜ ਲਈ। ਉਸ ਮਸੂਮ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਦੀ ਠੰਢੀ ਛਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਡ ਗਈ ਸੀ?

-“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ- ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹੈ ਬਈ ਤੇਰੀ ਬੇਬੇ ਮਸਾਂ ਸੁੱਤੀ ਐ- ਜਗਾਉਣੀ ਨਹੀਂ- ਤੂੰ ਘਰੇ ਜਾ ਕੇ ਆਬਦੀ ਬੇਬੇ ਨਾਲ ਪੈ ਜੀ- ਬਹੁਤ ਛਿਆਣਾਂ ਪੁੱਤ ਐ।” ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ। ਉਹ ਬਰਾਬਰ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਨੱਕ ਪੂੰਝ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-“ਚੰਗਾ।” ਭੋਲੀ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ।

ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਲਾਸ਼ ਵਾਲਾ ਮੰਜਾ ਟਰਾਲੀ 'ਚੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੀਆਂ ਬੁੜੀਆਂ ਨੇ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਬੋ ਬੁੜੀ ਵੀ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦੀ, ਹਿੱਕ ਪਿੱਟਦੀ ਆ ਗਈ।

-“ਅੰਮਾਂ ਤੂੰ ਕਾਰਤੋਂ ਰੋਨੀ ਐ?” ਭੋਲੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

-“ਭੋਲੀ-ਪੁੱਤ ਤੇਰੀ ਬੇਬੇ ਮਰ'ਗੀ!” ਤੇ ਭੋਲੀ 'ਬੇਬੇ-ਬੇਬੇ' ਕਰਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨ ਬੀਤੇ। ਅੰਬੋ ਨੇ ਫਿਰ ਸਰਦਾਰੇ ਦੇ ਘਰ ਗੇੜਾ ਮਾਰਿਆ।

-“ਸਰਦਾਰਿਆ-ਪੁੱਤ, ਰੱਬ ਦਾ ਕਰਿਆ ਕੌਣ ਮੌਤ ਸਕਦੈ- ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨ- ਸਬਰ ਕਰ ਪੁੱਤ!”

-“ਹੁਣ ਤਾਂ ਜੱਗ ਤੇ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਤਾਈ- ਬੱਸ ਜੇ ਜਿਉਣੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਭੋਲੀ ਖਾਤਰ।” ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋ ਪਿਆ।

ਦਿਲ ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ-ਲਹਾਣ ਸੀ।

-“ਤੂੰ ਦਿਲ ਨਾ ਸਿੱਟ, ਸਰਦਾਰਿਆ- ਤੂੰ ਇਉਂ ਕਰਿਆ ਕਰ- ਰੋਟੀ ਉਧਰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਈ ਖਾ ਲਿਆ ਕਰ- ਨਾਲ ਈ ਭੋਲੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆਇਆ ਕਰ- ਥੋਡਾ ਦਿਲ ਲੱਗ ਜੂ- ਭੋਲੀ ਬਹੂਆਂ ਨਾਲ ਚੱਕਣ ਧਰਨ ਕਰਵਾ ਦਿਆ ਕਰੂ ਤੇ ਤੂੰ ਪਸੂਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਧਾਣੀ, ਪੱਠੇ ਦੱਬੇ ਪਾ ਦਿਆ ਕਰੀ।” ਤੇ ਅੰਬੋ ਚਲੀ ਗਈ।

ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀ ਖਾਤਰ ਸਰਦਾਰੇ ਨੂੰ ਸੀਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਝੇਪ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ? ਭੋਲੀ ਵਿਚਾਰੀ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋਂਦੀ, ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀ, ਜੁਆਕ ਖਿਡਾਉਂਦੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅੰਬੋ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਝਿੜਕਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕੁੱਟਦੀਆਂ ਵੀ। ਭੋਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ 'ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ' ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆਂ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਸੀ।

jaggikussa@yahoo.de

by alla kushanina

ਅੱਖ ਭਰ ਆਈ

ਦਿਲ ਲਹੂ ਹੋਇਆ,
ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੀ
ਰੂ ਬ ਰੂ ਹੋਇਆ।

ਆਰਜੂ ਹੋ ਗਿਐ

ਜੋ ਦਿਲ ਦੀ ਮਿਰੇ,
ਮੈਂ ਨਾ ਉਸ ਦਿਲ ਦੀ
ਆਰਜੂ ਹੋਇਆ।

ਜਦ ਮੈਂ ਨੁੰਹੇ ਦੇ ਨਾਲ

ਟਕਰਾਇਆ,
ਇਕ ਉਜਾਲਾ ਸੀ
ਚਾਰ ਸੂ ਹੋਇਆ।

ਜਿਸਮ ਦੀ ਭੁੱਖ

ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਧਰੇ
ਉਹ ਜੋ ਫਿਰ ਮੇਰੀ
ਜੁਸਤਜੂ ਹੋਇਆ।

ਘੱਟ ਸੀ ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ

ਗੁੰਜਾਇਸ਼,
ਕੀ ਸੀ ਐਸਾ ਜੋ
ਫ਼ਾਲਤੂ ਹੋਇਆ।

1965 ਵਿਚ ਮੈਂ 23 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਸਪੋਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਬਣਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਵੇਰ ਤੜਕੇ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਰ੍ਹੇ ਵਸੰਤ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਮਹਿਕ ਸ਼ੁਰੂ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕੁਝ ਆਲਸ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਝਾਕ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਗਲੀ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੜਕ ਦੇ ਫੁਟਪਾਥ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਬੁੱਢੇ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਦਾ ਉਹ ਬਗੀਚਾ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਧੂ ਖਾਦ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮਕਾਨ ਗਲੀ ਦੀ ਨੁੱਕਰ 'ਤੇ ਤਿਰਛਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਏਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਮਕਾਨ ਕਿਸੇ ਬੇ-ਢੱਬੇ ਪੰਜ-ਬਾਹੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜੀਅ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ।

ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਕੱਛ ਵਿਚ ਬਰਨੇਸਕੋਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮਕਾਨ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ, ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਲੋਕ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਧੀ ਏਡ੍ਰੀਆਨਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਵਿਚ ਵਿਚ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਤੱਕ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਏਨੀ ਸਵੇਰ ਮੈਨੂੰ ਏਡ੍ਰੀਆਨਾ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉੱਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਗਲੀ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਸ ਆਦਮੀ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜੋ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਕੋਲ ਦਿਸਿਆ ਅਤੇ ਜੋ ਸਾਡੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਰਾਹ ਸੀ ਜੋ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਅਤੇ ਬਰਨੇਸਕੋਨੀ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਅੱਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਆਦਮੀ ਵੱਲ ਕਿਉਂ

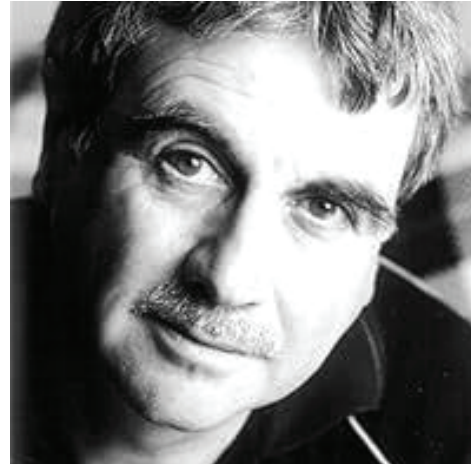
ਨਾ ਜਾਂਦਾ? ਉਹ ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਜਾਂ ਅਵਾਰਾਗਰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਚੀਬੜੇ ਉਸ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਉਹ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਪਤਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਪਰਾਲੀ ਦੀ ਬਣੀ ਮੁੱਚੜੀ ਜਿਹੀ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗਰਮੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਚੂਹੇ-ਰੰਗਾ ਪਾਟਿਆ ਓਵਰਕੋਟ ਵੀ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ, ਗੰਦੀ ਜਿਹੀ ਬੋਰੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਬੋਰੀ ਵਿਚ ਉਹ ਭੀਖ ਵਿਚ ਮਿਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਏਧਰੋਂ ਓਧਰੋਂ ਜੁੜਿਆ ਖਾਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਮੰਗਤਾ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਦੇ ਮਕਾਨ ਅੱਗੇ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀ ਵਾੜ ਬਾਣੀਂ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਤੋਂ ਭੀਖ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇਣ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ। ਬੁੱਢਾ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਖਸੀਅਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾ-ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਿਨਾ ਮੰਗਤੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਨਾਪਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਮੰਗਤਾ ਧੀਮੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲਾ ਕਰੀ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੇ ਚੀਖਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਸੁਣੀ। “ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਨਾ ਕਰ। ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਜਾ!”

ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਮੰਗਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਮੰਗੀ ਗਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦਾ ਫਾਟਕ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਦੇਖ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਨੂੰ ਵੱਟ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਅੱਗੇ ਵਧ ਉਸ ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੱਕਾ ਮਾਰਿਆ।

ਜਨਮ 8 ਨਵੰਬਰ 1942,
ਅੱਜ 82 ਸਾਲ ਦੇ ਹਨ

ਮੰਗਤਾ ਪੱਥਰ ਦੀ ਗਿੱਲੀ ਪੌੜੀ ਤੋਂ ਤਿਲੁਕ ਪਿਆ। ਫਾਟਕ ਦੀ ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸੀਖ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਠਾਹ ਦੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਹ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜਾ ਡਿੱਗਾ। ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੈਂ ਉਸਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਉੱਠੀਆਂ ਤੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ ਨਾਲ ਵੱਜ ਉਸਦੀ ਖੋਪੜੀ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ।

ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਭੱਜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਨਿੱਕਲਿਆ। ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਮੰਗਤੇ ਉੱਤੇ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿਚ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਡਰ ਕੇ, ਬੁੱਢਾ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ, ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵੱਲ ਧੂਅ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਉਸ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੜ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾ-ਚਾਹੇ ਗੁਨਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਗਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਇਕੱਲਾਕਾਰਾ ਗਵਾਹ ਮੈਂ ਸੀ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਨੇੜਿਓਂ ਲੰਘਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਮੇਏ ਮੰਗਤੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਖਲੋਅ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਉਥੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ। ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਪੁਲਸ ਵੀ ਉਥੇ ਆ

ਉਹ ਵਾਪਸੀ

ਪਹੁੰਚੀ। ਉਹ ਉਸ ਮੋਏ ਮੰਗਤੇ ਦੀ ਲੋਥ ਇੱਕ ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਵਿਚ ਰੱਖ ਓਥੋਂ ਲੈ ਗਈ।

ਇਹ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਵਿਹਾਰ ਗਲਤ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਬੁੱਢੇ 'ਤੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਮਿਲਣਾ ਸੀ? ਉਸ ਕਦੇ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਉਸ ਮੰਗਤੇ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਖੀਰੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਕੌੜ ਝੱਲਣੀ ਪਏ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਇਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਰਆਤਮਾ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੋਚ ਮੈਨੂੰ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਇਕੱਲਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਭੇਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ, ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

1969 ਵਿਚ ਮੈਂ ਛੱਬੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਸਪੇਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਡਿਗਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਏਡੀਆਨਾ ਬਰਨੇਸਕੋਨੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਅ ਲਿਆ ਸੀ। ਖ਼ੋਰੇ

ਉਹ ਵਰ ਉਸਦੇ ਯੋਗ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਉਹ ਉਸ ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ ਓਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਏਡੀਆਨਾ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਬੱਚਾ ਕਦੇ ਵੀ ਜੰਮ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸੇ ਸੁਹਣੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੁਹਣੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਸਵੇਰੇ ਤੜਕੇ ਹੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਪੜ੍ਹਾਅ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਏ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਦਤਨ, ਮੈਂ ਸੜਕ ਦੇ ਉਸ ਪਾਰ ਇੱਕ ਉਦਾਸ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਧੜਕਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭਰਮ ਪਿਆ ਹੈ।

ਉਹ ਮੰਗਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਨੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਐਨ ਉਸੇ ਰਸਤਿਓਂ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਓਹੀ ਚੀਥੜੇ ਪਹਿਨੇ ਸਨ। ਪਾਟਿਆ ਚੂਹੇ-ਰੰਗਾ ਓਵਰਕੋਟ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਪਰਾਲੀ ਦੀ ਮੁੱਚੜੀ ਜਿਹੀ ਟੋਪੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇੱਕ ਗੰਦੀ ਜਿਹੀ ਬੋਰੀ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਖਿੜਕੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜਿਆ। ਮੰਗਤੇ ਦੀ ਚਾਲ ਧੀਮੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ।

ਓਇ, ਮੋਇਆ ਮੰਗਤਾ ਫੇਰ ਜਿਉਂਦਾ ਹੋ ਗਿਆ- ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ। ਉਹ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਂਰੀਓ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਡਾੱਨ ਦੇ ਮਕਾਨ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਮੰਗਤਾ ਉਸ ਦੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਫਾਟਕ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਉਹ ਏਡੀਆਨਾ ਬਰਨੇਸਕੋਨੀ ਦੇ ਫਾਟਕ ਅੱਗੇ ਰੁਕਿਆ। ਫਾਟਕ ਖੋਲ੍ਹ ਉਹ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

“ਹੁਣੇ ਆਇਆ,” ਮੈਂ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਲਿਫਟ ਰਾਹੀਂ ਬੱਲੇ ਆ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਪਿਆ। ਗਲੀ ਪਾਰ ਕਰ ਸਿੱਧਾ ਏਡੀਆਨਾ ਦੇ ਮਕਾਨ ਪੁੱਜਿਆ।

ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਓਇ, ਅਜਨਬੀਆ! ਤੂੰ...? ਇੱਥੇ...? ਚਮਤਕਾਰ ਕਦੋਂ ਮੁੱਕਣਗੇ?” ਉਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਚੁੰਮ ਲਿਆ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਆਖ਼ਰ ਹੋ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਓਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੱਸ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਏਡੀਆਨਾ ਮਾਂ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਚਾਅ ਵਿਚ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਜੇਤੂ ਮੁਖ਼ਾਲਿਫ਼ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਅ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਗੱਲ ਪੁੱਛਾਂ ਕਿ ਚੁੱਪ ਰਹਾਂ। ਤਦੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਹਲ ਸੁੱਝਿਆ। ਬਣਾਉਣੀ ਉਦਾਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਿਨਾ ਘੰਟੀ ਵਜਾਏ ਇਸ ਲਈ ਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਗੰਦੀ ਬੋਰੀ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਮੰਗਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਵੜਦਾ ਦੇਖਿਆ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ ਹੈ।”

ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗੇ: ਮੰਗਤਾ? ਬੋਰੀ? ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਲਈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਫੇਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਗ਼ਲਤੀ ਲੱਗੀ,” ਮੈਂ ਬੋਲਿਆ। ਫੇਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਏਡੀਆਨਾ ਅਤੇ ਨਵਜੰਮਿਆ ਬਾਲ ਬਿਸਤਰ 'ਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਜਿਹੀ

ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ। ਖੈਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਚੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਾਲ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਰੱਖਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਬਾਲ ਦਾ ਨਾਂ ਓਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਗੁਸਤਾਵੋ ਰੱਖਣਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਫਰਨੈਂਡੋ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਵੱਧ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ।

ਘਰ ਪਰਤ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ: ਇਹ ਪੱਕਾ ਓਹੀ ਮੰਗਤਾ ਸੀ ਜੋ ਬੁੱਢੇ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਰੀਓ ਨੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰਤਿਆ ਸਗੋਂ ਏਡੀਆਨਾ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲੈਣ ਲਈ ਪਰਤਿਆ ਸੀ।

ਪਰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖਿਆਲ-ਉਡਾਰੀ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਤਕਰੀਬਨ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਜੇ 1979 ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਮੈਨੂੰ 1969 ਵਾਲੀ ਓਸ ਪੁਰਾਣੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਚੇਤਾ ਨਾ ਕਰਾਉਂਦੀ।

ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਬੀਤੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਮਰੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਕਿਤਾਬ ਉਲਟ-ਪਲਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਆਦਤਨ ਖਿੜਕੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਏਧਰ ਓਧਰ ਦੇਖਿਆ।

ਏਡੀਆਨਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਸਤਾਵੋ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੋ ਖੇਡ ਉਹ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਬਚਕਾਨੀ ਹੀ ਆਖੀ ਜਾਏਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬੱਚੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਕਮ-ਅਕਲੀ ਹੀ ਲਈ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਬਿਹਤਰ ਖੇਡ ਖੇਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਅ ਲਾਉਂਦਾ।

ਬੱਚੇ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਦੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਕੁਝ ਖਾਲੀ ਡੱਬੇ ਟਿਕਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਰੋੜੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੋਗਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਡੱਬੇ ਅਤੇ ਰੋੜੇ ਹੇਠਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਰੀਓ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਏਸ ਵੇਲੇ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜਦੋਂ ਦੇਖੇਗਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬਗੀਚੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੁੱਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਦੌਰਾ ਪੈ ਜਾਏਗਾ। ਅਤੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਰੀਓ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲ ਆਪਣੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਹ ਵਾਕਈ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਡੋਲਦਾ ਜਿਹਾ ਚੱਲਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਪੈਰ ਅਤੇ ਫੇਰ ਦੂਜਾ ਪੈਰ ਰੱਖ ਰੱਖ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘਾਬਰੀ ਜਿਹੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਉਹ ਮਕਾਨ ਦੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਫਾਟਕ ਤੱਕ ਪੁੱਜਾ। ਫਾਟਕ ਖੋਲ੍ਹ ਉਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰਨ ਲੱਗਾ। ਐਨ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਗੁਸਤਾਵੋ ਨੇ - ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ- ਇੱਕ ਖਾਲੀ ਡੱਬਾ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡੇਗ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਡੱਬਾ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਬੁੱਢੇ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਰੀਓ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਡਿੱਗਾ। ਬੁੱਢਾ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਲੱਥ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਕੜੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ। ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਤਿਲੁਕਿਆ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਖੋਪੜੀ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਵੱਜ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ।

ਮੈਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਾਕਿਆ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਹੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਗੁਸਤਾਵੋ ਦਾ ਮਨ ਖੇਡ ਤੋਂ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਖੇਡ ਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡ ਓਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਹੀ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬੁੱਢੇ ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਰੀਓ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਜ਼ਾਹਿਰ ਸੀ ਕਿ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਤਿਲੁਕ ਕੇ ਡਿੱਗਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਓਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਤੜਕੇ ਹੀ ਉੱਠ ਪਿਆ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਡਟ ਗਿਆ। ਡਾੱਨ ਸਿਜ਼ੈਰੀਓ ਦੇ ਪੰਜ-ਬਾਰੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਨਾਲ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਸਦੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਓਥੇ ਸਿਗਰਟਾਂ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕ ਘਿਰਣਾ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਓਦੋਂ ਪਾਸੇ ਪਾਸੇ ਹਟ ਗਏ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਏਡੀਆਨਾ ਬਰਨੇਸਕੋਨੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਓਹੀ ਬੁੱਢਾ ਮੰਗਤਾ ਬਾਹਰ ਨਿੱਕਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੀਬਤਿਆਂ ਵਿਚ। ਪਾਟੇ ਓਵਰਕੋਟ ਵਾਲਾ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਰਾਲੀ ਦੀ ਬਣੀ ਮੁੱਚੜੀ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੀ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇੱਕ ਗੰਦੀ ਜਿਹੀ ਬੋਰੀ। ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਜਨਾਨੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਚੀਰਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਦੂਰ ਓਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿੱਧਰੋਂ ਦੋ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਸੀ।

ਦੋਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਸਤਾਵੋ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਬਰਨੇਸਕੋਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਗੁਸਤਾਵੋ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤਕੜੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉੱਮੀਦ ਦੀ ਜਿੱਦ ਸਦਕਾ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਏਨੀ ਹਿੰਮਤ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਭਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਿ ਸਕਾਂ।

ਪੇਸ਼ਕਾਰ - ਸੁਸ਼ਾਂਤ ਸੁਪ੍ਰਿਅ

8512070086

ਜਿੱਤ ਕੇ ਹਾਰੇ

“ਭਾਬੀ ਮੇਰਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ ? ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਕਸੂਰ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਉਹ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਾਂਗਾ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਆ ਕੇ ਤੋਂ ਦੇਖੋ। ਜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੋ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝਾਂਕਾਂਗਾ।”

ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਸੁਦੇਸ਼, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਇਕ ਲੜਕਾ, ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਸ ਲੜਕੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵੰਡਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਲੜਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ।

“ਸੁਦੇਸ਼, ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਹ ਲੜਕਾ ਤੀਜੀ-ਚੌਥੀ ਵਾਰੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ- ਤੇਰਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ?”

ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਲਈ ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਇਹ ਮੇਰਾ ਨਨਾਣਵੱਈਆ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਮਧੂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਧੂ, ਮੇਰੀ ਨਨਾਣ- ਤੇ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਹੈ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ, “ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਚੱਲੀ ਹੋਈ ਹੈ? ਮਧੂ ਕਿਥੇ ਹੈ?” ਇੱਕੋ ਦਮ ਮੈਂ ਇਤਨੇ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਗਈ।

“ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ! ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦੈ, ‘ਚਲੀ ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ, ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ‘ਤੇ ਬਿਠਾਅ ਕੇ ਰੱਖਾਂਗਾ’। ਮੁੰਡਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਹੈ, ਤਰਲੇ ਕੱਢਦਾ ਹੈ- ‘ਜੈਸੀ ਵੀ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਪਿਛਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਝਾਕ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾਂਗਾ; ਉਮਰ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ

ਹੈ, ਇਨਸਾਨ ਬਹੁਤ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ; ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਵੀ ਹੋਇਆ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ ਹੈ’ - ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

“ਬੀਸੀਐੱਸ ਸਕੂਲ ਨੌਕਰੀ ‘ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਸਕੂਲ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਮਰਾ ਲੈ ਲਿਆ; ਨਾ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਈਏ।

ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਗਏ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਟੁੱਕ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ- ‘ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨੀ ਸੀ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਹਾਂ ਜੀਅ ਸਕਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ’।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਦਮ ਕਿਸ ਗੱਲੋਂ ਇਹ ਕੁੜੀ ਚੁੱਕ ਰਹੀ ਹੈ?

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰੀ ਮਿਲ ਚੁਕੀ ਹਾਂ, ਲੜਕੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਲਝੀ ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਲੱਗਦੀ ਸੀ- ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਕੁੜੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਭਾਬੀ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣੀ ਨਨਾਣ ਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਬੁਰਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੇ ਕੋਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿਫ਼ਤ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ, ਛੁੱਟੀ ਹੋ ਗਈ, “ਫਿਰ ਦੱਸਾਂਗੀ,” ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਉੱਠੀ, ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਗਾਈ ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸਕੂਲ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਘਰ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਦਾ ਫ਼ੋਨ ਆਇਆ, ਕਿਸ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਕੌਣ ਬਿਮਾਰ ਹੈ, ਕੌਣ ਠੀਕ ਹੈ, ਵਗੈਰਾ ਵਗੈਰਾ, ਉਧੇਤ-ਬੁਣ ਵਿਚ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ। ਮੇਰਾ ਅਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਪੀਰੀਅਡ ਇਕੱਠਾ ਹੀ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਚਾਹ ਪੀਂਦੀਆਂ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਉਸ ਲੜਕੇ ਦਾ ਉਦਾਸ ਚਿਹਰਾ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮਣੇ ਫਿਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਆਪਣੀ ਨਨਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਅ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਕੀ? ਉਸਦੀ ਸੱਸ, ਨਨਾਣਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਕੋਈ ਦਹੇਜ਼ ਵਗੈਰਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ?”

“ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਏ, ਪਰ

ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਸਸੁਰਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਘਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੀ- ‘ਜਿਸ ਨੇ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ’। ਮੇਰੇ ਫ਼ਾਦਰ-ਇਨ-ਲਾਅ ਨੂੰ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।”

ਘੰਟੀ ਵੱਜ ਗਈ, ਗੱਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਕਈ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਘਰ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਮਨ ਵਿਚ ਆਇਆ - ‘ਉਸਦੀ ਨਨਾਣ ਸਸੁਰਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੀ, ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਮਾਂ-ਪਿਉ ਨੇ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ! ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ! ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਅੰਦਰਲੀ ਐਸੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸੀ ਹੋਵੇ...। ਸਸੁਰਾਲ ਘਰ ਦਾ ਉਸ ‘ਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੋਵੇ... ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਸੁਨਣ ‘ਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਆਉਂਦਾ ਹੈ... ਸਸੁਰਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦਹੇਜ ਮੰਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਨਨਦਾਂ ਜਵਾਨ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਣ ਵਗੈਰਾ, ਵਗੈਰਾ...ਕਈ ਕਾਰਨ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਵਕਤ ਹੀ ਐਸਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਵੀ ਲਾਡਾਂ ਵਿਚ ਪਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ- ਬੱਸ ਇਕ ਕੁੜੀ ਤੇ ਇਕ ਮੁੰਡਾ! ਕੁੜੀਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਡਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ- ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕੁੜੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਪਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ? ਉਹ ਕਿੱਧਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ? ਹਰ ਕੋਈ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲੈਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਤਾਪ ਝੋਲਣੇ ਪਏ

ਤਾਂ ਕਿੱਧਰੇ ਜਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਏ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕੁੜੀਆਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਅਲਗ ਵਸਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਿਆਜ਼ ਸੜਨ ਦੀ ਬਦਬੂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਤੋੜਿਆ। ਮੈਂ ਮਸਾਲਾ ਭੁੰਨ ਰਹੀ ਸੀ- ਇਸ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਸੜ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਬਨਾਉਣਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਦੂਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖਾ ਕੰਮ ਕੁਕਰ ਨੂੰ ਰਗੜਣਾ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ- ‘ਤੇਰੀ ਨਨਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ! ਤੂੰ ਪੂਰਾ ਹਾਲ ਦੱਸ ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਪੂਰਣ-ਵਿਰਾਮ ਲੱਗ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ-

“ਮੇਰੀ ਨਨਾਣ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਉਹ ਲੜਕਾ ਉਸ ਦੇ ਕਾਬਲ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ, ਦੇਖਣ ‘ਚ ਸੋਹਣਾ ਸਮਾਰਟ, ਅੱਛੀ ਗੱਲਬਾਤ, ਚੰਗਾ ਪਰਿਵਾਰ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮੰਨਦੇ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਸੁਰ ਇਕ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦ ‘ਤੇ ਅਤੇ ਰਹੇ - ‘ਅਸੀਂ ਰਾਜਪੂਤ ਹਾਂ, ਸਾਡੀ ਕੁੜੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ। ਅਖੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਪਗੜੀ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਨੱਕ ਨਹੀਂ ਵਢਾਉਣਾ। ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਖਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ‘ਰਾਜਪੂਤੀ ਠਸਕ’ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਮਝਾਉਣ ‘ਤੇ ਮੰਨ ਗਏ... ਪਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਨਾਅ ਸਕਿਆ। ਗੱਲ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਬਾਅਦ ਇਹ ਰਾਜਪੂਤ ਮੁੰਡਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਰੀਫ਼, ਚੰਗਾ ਤੇ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਕਾਬਲ ਹੈ। ਕੁੜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਤਰਲੇ ਕੱਢੇ,

‘ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਰਾਬ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ’। ਮੇਰੀ ਸੌਂਸ ਦੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅੱਗੇ ਚੱਲਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ- ਇਹ ਰਾਜਪੂਤ ਤਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ! ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੱਡੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪਹੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ- ਇਕ ਪਹੀਆ ਵੀ ਠੀਕ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗੱਡੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਕੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਵੀ- ‘ਕੁੜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਚੱਲ ਪਵੇ, ਬਚਿਆਂ ਅਗੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਪਾਟੇ ਖਾਨ ਹਾਰੇ ਨੇ, ਅਸੀਂ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹਾਂ?’ ਮੇਰੇ ਸਸੁਰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ, ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ - ‘ਤੂੰ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਬੈਠੀ ਰਹ’। ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਆਪਣੀ ਏਨੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ, ਉਹ ਵੀ ਸਾਡੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। 35 ਸਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਸੀ, ਉਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਗਏ।

“ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਸਪੂ ਵੀ ਹਾਰ ਗਈ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ- ‘ਕਰ ਦਿਉ ਵਿਆਹ! ਬਾਅਦ ਵਿਚ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲ ਚਾਹੇਗਾ ਜੀਵਾਂਗੀ’। ਸਪੂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਹਿਰੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਲਕੇ ‘ਚ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਪੈਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਪੈਣ ‘ਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਰਾਹ-ਰਸਤੇ ਆ ਗਏ!’ ਉਹ ਜਨਰੇਸ਼ਨ ਗੈਪ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਵਕਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਅੱਜ

ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੀ..

ਵੀ, ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਉਸੇ ਵਕਤ ਦੇ ਖਵਾਬਾਂ ਵਿਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸੀ- ਜਦ ਰਾਜਪੂਤ ਕੁੜੀਆਂ, ਵਿਆਹ ਵਿਚ 'ਦਹੇਜ਼ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ' ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਜ ਵੀ ਡੋਲੀ, ਮਰਨ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਲੜਕੀ 'ਦਹੇਜ਼ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀ' ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸੀ- ਅੱਜ ਵਕਤ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਲੈਪ ਸੀ, ਜੁਗਨੂ ਸਨ- ਅੱਜ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ, ਬਲਬਾਂ ਤੇ ਟਯੂਬਾਂ, ਆਦਿ, ਆ ਗਈਆਂ, ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹੈ।

“ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ: ‘ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਵੀ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਮਰ ਵੀ ਸਕਦੀ ਸੀ- ਪਰ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਜੀਆਂਗੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ’।

“ਮੈਂ ਦਰਅਸਲ ਉਸਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਪਾਈ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਅ ਕੇ ਘਰੋਂ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ- ‘ਜਾ ਤੂੰ ਅਪਣਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ, ਵਕਤ ਸਭ ਠੀਕ ਕਰੇਗਾ’।

“ਉਹੀ ਹੋਇਆ! ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਅਗੇ ਹਾਰ ਗਈ। ਵਿਆਹ ਇਸ ਅਗਮ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਛਾਤੀ ਚੌੜੀ ਕਰ ਕੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਹਾਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ!

“ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲੜਕੇ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਕਿ ‘ਸੱਪੂ ਠੀਕ ਠਾਕ ਪੁੱਜ ਗਈ ਹੈ? ਉਹ ਜਿੱਦ ਕਰ ਕੇ ਬੱਸ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਲੈਣ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ’। ਅਸੀਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਕੇ-ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ! ਸੱਪੂ ਕਿਥੇ ਗਈ? ਓਸ ਮਿੱਤਰ, ਦੇਵ, ਦੇ ਘਰ ਪਤਾ ਕੀਤਾ,

ਮੈਂ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿੱਧਰ ਹਾਂ ਸ਼ਸ਼ੀ ਕਾਂਤ ਉੱਪਲ

ਉਥੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸ਼ੱਕ ਉਥੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਬੀਸੀਐਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ- ਉਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ, ਅੱਜ ਉਹ ਸਕੂਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੋਨੋਂ ਬੀਸੀਐਸ ਸਕੂਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਉਸ ਨੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਘਰ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਅਲਾਟ ਕਰਵਾਅ ਲਿਆ ਸੀ! ਉਹ ਉਸੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸੀ।

“ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਉਹ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੋ-ਟੁੱਕ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ- ‘ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ! ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜੀਆਂਗੀ!’

“ਇਸੇ ਕਸ਼ਮ-ਕਸ਼ ਵਿਚ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਗਏ, ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲੀ ਜਾਏ। ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਆਖਰ ਇਕ ਦਿਨ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਉਸ ਪਾਸ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ- ‘ਬੱਚੀ, ਜੇ ਤੂੰ ਅਗਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ, ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਭਰਜਾਈ ਤੇਰੇ ਫੇਰੇ ਉਸ ਬਾਹਮਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਵਾਅ ਦੇਣਗੇ’। ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਬੋਲ ਪਈ - ‘ਕਿਉਂ? ‘ਰਾਜਪੂਤੀ ਠਸਕ’ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ? ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਜਾਵਾਂਗੀ? ਵਿਆਹ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਚਾਵਾਂਗੀ ਕੱਟ ਲਵਾਂਗੀ’।

“ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਦੁਖੀ ਦਿਲੋਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਕਹੇ - ‘ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ’, ਤੇ ਵਾਪਿਸ ਤੁਰ ਪਏ।”

(ਲੇਖਕਾ 77 ਸਾਲ ਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਟਾਈਪ ਪਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ -ਸੰ.

Wall Art at Kline Collective

ਮੈਂ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ
ਹਵਾ ਦੇ ਵਾਂਗਰ ਹਾਂ।
ਉਹ ਵੀ ਬੇਘਰ ਹੈ
ਮੈਂ ਵੀ ਬੇਘਰ ਹਾਂ।

ਭੇਤ ਮੇਰੇ ‘ਤੇ ਇਹ
ਕਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ,
ਬੂੰਦ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕਿ ਮੈਂ
ਸਮੁੰਦਰ ਹਾਂ।

ਮੇਰੀ ਹਸਤੀ ਨੇ
ਮੌਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ,
ਲਾਹ ਕੇ ਸੁੱਟਿਆ ਹੈ ਜੋ
ਉਹ ਵਸਤਰ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਖ਼ਬਰ
ਨਹੀਂ ਆਪਣੀ,
ਮੈਂ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ
ਕਿੱਧਰ ਹਾਂ।

ਦਿਲ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ
ਬਾਰ-ਬਾਰ ‘ਸ਼ਸ਼ੀ’,
ਕੋਈ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹਾਂ
ਜਾਂ ਕਿ ਪੱਥਰ ਹਾਂ।

ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਜਾਂਦੀ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੀ ਸਰਕਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਲਪੇਟੀ ਟੇਢੀ ਮੋਢੀ ਡੰਡੀ ਪਿੰਡ ਆਣ ਵੜਦੀ, ਤੇ ਪਿੰਡੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀ ਕਿੰਨੀ ਸਾਰੀ ਉੱਡਦੀ ਧੂੜ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਬੱਸ, ਦਿਨ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਹੀ ਗੋੜਾ ਮਾਰਦੀ। ਟਾਂਗੇ ਤੇ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਹੀ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਸਨ।

ਤਰਕਾਲਾਂ ਤੱਕ ਉਹ ਸੁਨਸਾਨ ਡੰਡੀ ਰਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਗਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਅਪਣਤ ਦੇ ਭਰੇ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰਾਹੀ ਮਿਲਦੇ ਤਾਂ ਦੋਨੋਂ ਪਾਸੇ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਉਂਦੇ। ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਕਿਧਰੋਂ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਹੋਵੇ।

ਪਿੰਡ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਬੋਹੜ ਅਤੇ ਪੱਕਾ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਬੜਾ, ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਬਜ਼ਰਗਾਂ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਜੀਵਨ ਗਾਥਾ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੱਥ ਵਿੱਚ ਰੋਣਕਾਂ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਨਾ ਕਿਧਰੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਾ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ -ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਨੂੰ ਕਿਧਰੋਂ ਖਬਰਾਂ ਲੱਭ ਜਾਂਦੀਆਂ! ਪਿੰਡ ਦੀ ਹਰ ਉੱਨੀ ਇੱਕੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸੱਥ ਵਿੱਚ ਉਧੇੜ ਸੁੱਟਦਾ। ਬਾਬੇ ਮੱਘਰ ਨੇ ਬਬੇਰਾ ਕਹਿਣਾ, 'ਓਏ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਦਾ ਸੇਕ, ਕਦੇ ਨਿੱਘ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਉਠ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਵਾਂਗ ਲਮਕਾਇਆ ਕਰ।' ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਾੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਫ਼ੀਆਂ ਮੰਗ ਖਹਿਤਾ ਛੁਡਵਾਇਆ।

ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੱਥ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਡੁੱਲ੍ਹਾ ਸਕੂਲ, ਜਿੱਥੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਟਾਵਾਂ ਹੀ ਬੱਚਾ ਸ਼ਹਿਰ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਆੜੀ ਜਿੰਦਰ ਸਕੂਲੋਂ ਛੁੱਟੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿੰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੱਥ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀ ਜਾਣਾ। ਜਦ ਘਰ ਪਰਤਣਾ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ, ਕਈ ਵਾਰ ਦਿਆਲਾ ਛੁੱਟਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਸਦੀ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੀ ਘੂਰ ਅਤੇ ਜਦ ਉਸ ਕਚੀਚੀ ਵੱਟ, ਇੱਕ ਹੱਥ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਦੂਜੇ ਹੱਥ 'ਤੇ, ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਵੇਖ, ਮਾਰਨੀ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਡਰ ਜਾਣਾ। ਮੈਂ

ਡਰ ਦੇ ਮਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਏ ਕੇ ਘਰੇ ਵੜ ਜਾਣਾ, ਪਰ ਤਾਇਆ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਦੇਖਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿਆਲਾ ਛੁੱਟਾ ਵੇਖਦਾ! ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਪਲ ਭਰ ਰੁਕ ਘਰੇ ਆ ਜਾਣਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਸੱਥ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ: ਕਿ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਮਹੀਨੇ ਜਦੋਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਆਣ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਦੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕੁੜੀ, ਸਿੰਦੀ, ਨੂੰ ਆਹ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਨੇ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤੇ ਫਿਰ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਨੇ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ; ਗੱਲ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਪੰਚ, ਜਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਨੇ ਕਸੂਰ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਦਾ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਅਖੀਰ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਨੂੰ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸਿੰਦੀ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਪਈ। ਬਸ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਦਿਆਲਾ ਛੁੱਟਾ, ਸਰਪੰਚ ਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਲਈ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਜਹਿਰ ਉਗਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ- ਇਸੇ ਲਈ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਰਪੰਚ ਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤ ਆ।

ਅਤਬ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸਰਪੰਚੀ ਨੇ, ਬਾਪੂ ਦੇ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵੈਰੀ ਬਣਾਅ ਛੱਡੇ ਸੀ। ਸਰਪੰਚੀ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਤਾਇਆ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਉਹ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ।

ਖੇਤ ਬੰਨਾ ਤਾਂ ਤਾਏ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਾਡੇ ਬਜ਼ਰਗਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜਮੀਨ ਬਾਪੂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ- ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਬਾਪੂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਤਾਏ ਨੂੰ ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਗਦਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਬਾਣੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਾਡੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਇਆ ਕਿਉਂ ਜਿਦ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਵੀ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀ ਜਹਿਰ ਉਗਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਵੀ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਜੰਮੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ, ਜਮੀਨ, ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਅਣਖ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਫ਼ਰਤੀ ਕੰਧ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤੀ, ਤੇ ਅੱਗੇ ਜਾ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਦੇ ਕੀ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟੇ ਨਿੱਕਲਣ ਵਾਲੇ ਸੀ।

ਅੱਜ ਸਵੱਖਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪਾਠੀ ਵੱਲੋਂ ਜਦੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਇਕਦਮ ਦਾਦੀ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪੈ, ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਵੇਖਦੇ ਵੇਖਦੇ, ਬਾਤ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਦਾਦੀ ਤੋਂ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਰੇ ਦੀ ਬਾਤ ਸੁਣਦਾ। ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਘੱਗਰੀ ਤੇ ਉਤੇ ਕਿੰਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਿਤਾਰੇ, ਮੱਥੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਖੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਚੰਨ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਸਾਰੇ ਤੱਕਲੇ-ਖੁਰਚਨੇ ਲੈ, ਪਿੰਡ ਦੀ ਹਰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਫਿਰਦੀ, ਇੰਝ ਜਾਪਦੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਸਮਾਨੋਂ ਉਤਰੀ ਅਪਸਰਾ ਹੋਵੇ।

ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਨੀਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਲੱਭਦੇ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਦ ਸੈਂ ਜਾਣਾ।

ਤੇ ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਘਰੋਂ ਫਿਰ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ ਕਿ ਭਾਈ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਪਾਥੀਆਂ ਚੱਕ ਲਵੋ; ਕਿਉਂਕਿ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਕੁਝ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਹੀ ਰੁਕੇਗਾ। ਅਚਾਨਕ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਟਨ ਟਨ ਦੀ

ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ

ਅਵਾਜ਼ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਖੜਕਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਦੌੜ, ਬੁਹੇ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ਲਾ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਦੀ ਬਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੀ। ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਅਸਮਾਨੋਂ ਉਤਰ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਅਪਸਰਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਆ ਗਈਆਂ ਹੋਣ। ਢਲੀ ਸ਼ਾਮ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਆਤਮਾ ਜਿੰਦਰ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਵਲਵਲੇ ਉਠਦੇ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਹੀ ਲੱਭਦੀਆਂ ਹੋਣ। ਸਕੂਲੋਂ ਘਰ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਕੰਨੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਪਈ, “ਬੀਬੀ ਜੀ, ਇਹ ਸ਼ੁੱਧ ਧਾਤੂ ਕਾ ਹੈ। ਕਬੀ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਗਾ।” ਬੌੜਾ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੀ, ਮਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਲੇ-ਖੁਰਚਣੇ ਵਿਖਾਅ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਰੂਹ ਖਿੜ ਜਿਹੀ ਗਈ। ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਅੱਜ ਜਿਵੇਂ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਤਾਰੇ ਘਰ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇਕ ਟਕ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਸਰਸਰੀ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ।

ਮਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਆਟਾ ਦਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾਨ ਲੈ ਲੈਂਦੀ। ਇਸੇ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਪੂ ਨੇ ਭਰੀ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਨੂੰ, ਬੇਜ਼ਤੀ ਕਰ, ਭਰੀ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਘਰੇ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੀ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਤਾਰੇ ਹੀ ਆਖਦਾ।

ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਰੁਕ ਜਦ ਉਹ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕਿਧਰੇ ਮਨ ਨਾ ਲੱਗਣਾ। ਅਕਸਰ ਸੋਚਣਾ ਕਿ ਤਾਰੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਨਹੀਂ।

ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਅਣਭੋਲ ਬੇ-ਸੁਆਰਥ ਗੱਲਾਂ ਸੋਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਲੰਘਦੇ ਗਏ। ਜਦ ਕਬੀਲਾ ਫਿਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਤਾਰੇ ਵੀ ਦੌੜੀ ਘਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਅਸੀਂ

ਇਕੱਠੇ ਖੇਡਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ, ਆਣ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਧਰ ਲਏ।

ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਗੱਡੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮੰਡੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਅਕਸਰ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਉਸ ਡੰਡੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਸਰ ਕਾਨਿਆਂ ਦੇ ਓਹਲੇ ਮੈਂ ਤੇ ਤਾਰੇ ਮਿਲਦੇ। ਤਾਰੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਠਦੇ ਕਿੰਨੇ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਕਰਦੇ। ਉਸ ਦੀ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਗਲੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸੀਸ਼ਾ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਤੇ ਸੀਸ਼ਾ ਸਾਫ਼ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਮਾਜ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਸਰ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਮੁਹੱਬਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਢਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਤੇ ਅਖੀਰ ਦੇ ਰੂਹਾਂ ਇੱਕ ਹੋਈਆਂ, ਜਾਤ ਪਾਤ, ਉਚ ਨੀਚ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਗਏ। ਜਿਸਮਾਂ ਦੀ ਚਾਹਤ ਕੁਝ ਪਲ ਲਈ ਭਾਰੂ ਰਹੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉਹੀ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਧੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸਵੇਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੁਚਾਲ ਜਿਹਾ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਜਿੰਦਰ ਵੀ ਘਰ ਆਣ ਵੜਿਆ। ਜਿੰਦਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਦੱਸ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਰੂਰ ਕੋਈ ਅਣਹੋਣੀ ਹੋ ਗਈ ਏ।

ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਜਿੰਦਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬਸ ਏਨਾ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ, ‘ਓਏ! ਤੇਰੀ ਤਾਰੇ.. ਉਹ ਵੇਖ ਆਪਣੀ ਸੱਥ ਵਿੱਚ, ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਤਾਰੇ ਦਾ।’

ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ, ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ, ਮੈਂ ਸੱਥ ਵੱਲ ਦੌੜ ਪਿਆ। ਸੱਥ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਤੇ ਪੰਚਾਇਤ।

ਸੱਥ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਦੋਸੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਫੁੱਲ ਵਰਗੀ ਤਾਰੇ ਮੁਰਝਾਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਤਾਰੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ

ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੰਝੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਤੇ ਮੈਂ ਘੁੱਟ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਬਾਪੂ ਤੇ ਭਰੀ ਪੰਚਾਇਤ ਇਹ ਵੇਖ ਉੱਠ ਖਲੇ ਗਈ। ਜਿਸ ਮੁਹੱਬਤ ਨੇ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਢਾਉਣ ਦੀ ਹਿਮਾਕਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਉਸੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਗੱਸੇ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਗਲੇ ਤੋਂ ਫੜ ਤਾਰੇ ਤੋਂ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਣਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੀ ਮੁਹੱਬਤ ਇਨਾ ਅਣਖਾਂ ਅੱਗੇ ਬਹੁਤ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ।

“ਕਿਉਂ ਸਰਪੰਚ, ਹੁਣ ਸੁਣਾਅ ਫੈਸਲਾ!,” ਕਚੀਚੀ ਜਿਹੀ ਵੱਟ ਦਿਆਲੇ ਛੁੱਤੇ ਨੇ ਬਾਪੂ ਵੱਲ ਉਂਗਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਭਰੀ ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਤੇ ਕਬੀਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸਿੰਦੀ ਨੇ ਵੀ ਬਾਪੂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਬਾਪੂ ਦੀ ਅਣਖ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਬੋਲਦੀ, ‘ਓਏ ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਜਾਓ ਇਥੋਂ, ਬੋਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਕਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਜ਼ਤਾਂ ਨੀ ਬਣਦੀਆਂ।’

ਤੇ ਅਖੀਰ ਕਬੀਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਵੱਡੀ ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁੜੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ।

ਵੱਡੀ ਭਰਜਾਈ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮਾਵਾਂ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਪਰ ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਰਜਾਈ ਮੇਰਾ ਦੁਖ ਦਰਦ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਬੇਬੱਸ ਸੀ।

ਜਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਤਾਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਜਿੰਦਰ ਘਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ‘ਉਸ ਰਾਤ ਵਾਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇਰੇ ਤਾਏ ਨੇ ਵੇਖ

ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਦਿਆਲੇ ਛੱਡੇ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਬਾਪੂ ਤੋਂ ਤੇਰਾ ਤਾਇਆ, ਤੇ ਦਿਆਲਾ ਛੱਡਾ, ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਣ'।

ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜਹਿਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਤੇ ਅਖੀਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਭਾਣਾ ਵਰਤ ਗਿਆ। ਤਾਏ ਵੱਲੋਂ, ਕੁਝ ਬੰਦਿਆਂ ਸਮੇਤ, ਖੇਤ, ਸਾਂਝੀ ਪੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਕੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਕਿ ਵੱਡਾ ਬਾਈ ਦਮ ਤੋੜ ਗਿਆ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਸੱਥਰ ਵਿਛ ਗਏ। ਭਰਜਾਈ ਤਾਂ ਸਦਮੇ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਗੁੰਮ ਸੁੰਮ ਜਿਹੀ ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਭ ਲਈ ਇਹ ਘਾਟਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਓਪਰੇ ਬੰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਪਰਚਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਤਾਇਆ ਬਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਜ਼ਖ਼ਮ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਲੇ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਹਾਰ ਜਿਹਾ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੰਜਾ ਡਾਹੀ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੋਚਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਫੋਕੀਆਂ ਅਣਖਾਂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੇ ਘਰ ਪੱਟ ਦਿੱਤਾ।

ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵਿਧਵਾ ਹੋਈ ਭਰਜਾਈ ਮੈਥੋਂ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ- ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਭਰਜਾਈ ਦੇ ਪੇਕਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝਿਆ, ਉਸ ਨਾਲ ਭਲਾ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾਅ ਲਵਾਂ ਤੇ ਏਨਾ ਆਖ, ਮੇਰੀਆਂ ਧਾਹਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕਾਂਤ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਦੀ ਉਹ ਅਣਖ, ਗਰੂਰ, ਸਰਪੰਚੀ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਾਇਆ ਫਿਰ ਘਰ

ਆਣ ਵੜਿਆ। 'ਓਏ ਜਾਗਰ ਸਿਹਾਂ, ਹੁਣ ਕਾਹਦੀ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰਦਾਂ, ਇੱਕ ਤਾਂ ਮਰ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਤੇ ਆਹ ਦੂਜਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਬੰਦਾ ਜਮੀਨ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਾਂ ਤੇ ਆਗਾਂਹ ਆਪਣੇ ਪੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡਦਾ।

ਤੇ ਤੇਰਾ ਵੰਸ਼ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਓਏ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਸਾਂਝੀ ਜਮੀਨ ਆ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਰ ਦੇ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਭਲਾਈ ਆ।'

ਬੇਸ਼ੱਕ ਤਾਇਆ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਪੂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਬੇਜਾਨ ਜਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਹਲਾਤ ਉਹੀ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੁਕ ਜਿਹੀ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੁੰਮਸੁੰਮ ਜਿਹੇ ਰਹਿਣਾ।

ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜ਼ਿੰਦਰ ਫਿਰ ਦੌੜਿਆ ਘਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ, ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਟਨ ਟਨ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਅੱਜ ਫਿਰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਹੀ ਮੈਂ ਬੂਹੇ ਵੱਲ ਭੱਜ ਤੁਰਿਆ। ਕਾਫ਼ਲੇ ਬਰੂਹਾਂ 'ਤੇ ਆਣ ਰੁਕ ਗਏ। ਉਹੀ ਗੱਡੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸਿੰਦੀ ਆਣ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕ, ਬੋਲੀ, 'ਵੇ ਸਰਦਾਰਾ!' ਅਵਾਜ਼ ਸਾਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀ। ਅੱਜ ਸਿੰਦੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਜਲੋਅ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਵੀ ਆਣ ਸਿੰਦੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੇ ਗਿਆ, ਪਰ ਬੋਲਿਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

'ਸਰਦਾਰਾ, ਤੇਰੇ ਤੇ ਜੋ ਬੀਤੀ, ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਵੀ ਏ। ਪਰ ਸਰਦਾਰਾ ਆਹ ਫੋਕੀਆਂ ਅਣਖਾਂ ਤੇ ਜਮੀਨਾਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਨਾ ਇਹ ਜਮੀਨਾਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣੀਆਂ। ਸਰਦਾਰਾ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹਾਂ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦਰ ਦਰ ਭਟਕਦੇ

ਆਂ, ਪਰ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹੀ, ਇਕੋ ਰੱਬ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਨੇ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਹੱਕ ਦਿੱਤਾ ਉਚ ਨੀਚ ਕਰਨ ਦਾ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨੇ ਜਾਗਰ ਨੂੰ ਅੱਜ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ!

ਨਾ ਸਰਦਾਰਾ ਨਾ, ਅੱਜ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਏ। ਆਹ ਵਧਾਅ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਤੇ ਸਾਂਭ ਆਪਣਾ ਵਾਰਸ। ਸਿੰਦੀ ਨੇ ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਲੜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ, ਮਸੂਮ ਜਿਹਾ ਨਿੱਕਾ ਬੱਚਾ, ਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਰੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰੁਸ਼ਨਾਅ ਉੱਠੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਰਾਤ ਦੇ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਇਸ ਅੰਸ਼ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।

"ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾ, ਇਹ ਕੋਈ ਓਪਰਾ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੀ ਏ।"

ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇੱਕ ਸੁਫ਼ਨੇ ਵਾਂਗ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਭ ਸੱਚ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਸਭ ਜਾਤ ਪਾਤ, ਉਚ ਨੀਚ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅੱਜ ਫਿਰ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ। ਘਰ ਦੇ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਜਾਗਰ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਤੋਂ ਜਾਨ ਜਿਹੀ ਪੈ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦਾ ਮਰ ਮੁੱਕ ਗਿਆ ਪੁੱਤ, ਜਿਵੇਂ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਕਿਹੜੀ ਤਾਕਤ ਆ ਗਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਤਾਏ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ- 'ਓਏ ਆਹ ਵੇਖ ਮੇਰਾ ਵਾਰਸ, ਮੇਰੀ ਜਾਇਦਾਦ। ਜਾ ਲੈ ਲਾ ਜੋ ਤੂੰ ਜਮੀਨ ਲੈਣੀ ਏ।"

ਬਾਪੂ ਨੇ ਵੀ ਆਣ ਤਾਰੇ ਦੇ ਸਿਰ ਹੱਥ ਧਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਟੇਢੀ ਮੇਢੀ ਡੰਡੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਉੱਡਦੀ ਰਹਿ ਗਈ ਧੂੜ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਧੁੰਦਲਾ ਧੁੰਦਲਾ ਭਵਿੱਖ ਦਿਸਣ ਲੱਗਾ।

95172-90006

ਹੱਡਬੀਤੀ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ

ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਇੱਕ ਵੀਡੀਉ ਕਾਫ਼ੀ ਵਾਇਰਲ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਿਰਫ਼ ਲੀਡਰ ਅਤੇ ਅਫ਼ਸਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਆਮ ਜਨਤਾ ਵੀ, ਜਿੱਥੇ ਦਾਅ ਲੱਗੇ ਠੱਗੀ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਦੀ।

ਉਸ ਵੀਡੀਉ ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਨਵਾਜ਼ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਇਮਰਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਰਦਾਰੀ ਨੂੰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਚਲੋ ਆਮ ਜਨਤਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੋਸਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਲੋਕ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹਨ?

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਤੇ ਠੀਕ ਚੱਲਦਾ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਤਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਿਸੇ ਮਕੈਨਿਕ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਮਕੈਨਿਕ ਨੇ ਜਦੋਂ ਟੀਵੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਜਰਾ ਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਤਾਂ 'ਆਈਸੀ' ਹੀ ਸਭ ਗਏ ਹਨ, ਠੀਕ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 10,000 ਦਾ ਖਰਚਾ ਆਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਫ਼ਰਿਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਕੈਨਿਕ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੈਸ ਲੀਕ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਐਨਾ ਖਰਚਾ ਆਵੇਗਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਟਾਇਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਖਰੀਦੀ ਟਿਊਬ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪੰਚਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ।

ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਰਵੇਅ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਪੰਚਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸੂਰਮਾ ਮਹਾਂ ਬੇਸ਼ਰਮ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੰਦੀਆਂ ਕੱਢਦੇ ਨੇ, ਕਿਹਾ, "ਬਾਊ ਜੀ, ਫਿਰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ? ਮੈਂ ਚਾਰ

ਪੰਚਰ ਵੀ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਹੀ ਕੱਢੇ ਹਨ।"

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਹਾਲ ਹੈ। 2012 ਤੋਂ 2017 ਤੱਕ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਲ ਸਬ ਡਵੀਜ਼ਨ ਮਲੋਟ ਵਿਖੇ ਬਤੌਰ ਐਸਪੀ ਤਾਇਨਾਤ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਤਕਾਲੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਆਪਣੇ ਬਾਦਲ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਬੈਠੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗਿੱਦਤਬਾਹਾ ਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦੇ ਆ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀਆਂ ਖਾਦਾਂ ਤੇ ਦਵਾਈਆਂ ਆਦਿ ਦੀ, ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਛਾਪੇ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਨਕਲੀ ਦਵਾਈਆਂ ਪਕੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਰਜ ਕਰਵਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਹ ਕਿਤੇ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵਾਕਫ਼ ਸਨ, ਤੇ ਤਰਲਾ ਮਿੰਨਤ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਮੁਕੱਦਮਾ ਗਲਤ ਦਰਜ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਇਹ ਦਵਾਈ ਫ਼ਲਾਣੀ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਭੇਜੀ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਇਸ ਦੇ ਸੈਂਪਲ ਫ਼ੇਲੂ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਪੁਰਾਣੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਾਲ, ਸਬੰਧਤ ਅਫ਼ਸਰ ਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਜਾਓ ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮਿਲਣਾ ਹੈ'। ਪਰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਹੀ ਕਹੀ ਜਾਣ ਕਿ ਬਾਪੂ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਗਲਤ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੋਰ ਤੇ ਨਾਲੇ ਚਤਰ ਬਣਨੋਂ ਨਾ ਹਟੇ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਂਤ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਉਲਟ

ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੋਰ ਤੇ ਨਾਲੇ ਚਤਰ ਬਣਨੋਂ ਨਾ ਹਟੇ ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਂਤ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਉਲਟ ਖਿਝ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਬੋਲੇ, "ਕਾਕਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਸਮਝਾਉ ਨਾ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਾਅ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਦਾ।"

ਖਿਝ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਬੋਲੇ, "ਕਾਕਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਸਮਝਾਉ ਨਾ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਾਅ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਉਹੀ ਹੋ ਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੋ ਪਰਚੇ ਦਰਜ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ? ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਬਾਪ ਦੀ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਕਰ ਕੇ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਜੇ ਕਿਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਅਜਿਹੀ ਕਰਤੂਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜਾਣਦੇ ਰਿਹੋ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਚ ਸੌ ਘੜਾ ਪਾਣੀ ਪੈ ਗਿਆ, ਨਾ ਉਹ ਬਹਿਣ ਜੋਗੇ ਰਹੇ ਤੇ ਨਾ ਖਲੋਣ ਜੋਗੇ। ਰਹੀ ਸਹੀ ਕਸਰ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, "ਸੇਠ ਸਾਹਿਬ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੁਣਨਾ ਕਿ ਜਾਣਾ ਬਾਹਰ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀਹ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲੈਣ ਦਿਉ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਬੋਏਜ਼ਤੀ ਕਰਵਾਏ ਬਗ਼ੈਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੋ।" ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਕੰਨ ਜਿਹੇ ਝਾੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

-2-

ਅੱਤਵਾਦ ਵਿਚ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਡਿਊਟੀ

ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਸੁਖਮੰਦਰ ਬਰਾੜ ਤਕਰੀਬਨ ਹਰ ਸਾਲ ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਇੰਡੀਆ ਗੇੜਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤ ਦੀ ਇਨੋਵਾ ਟੈਕਸੀ ਹੀ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਬਠਿੰਡੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੱਡੀ ਦੀ ਡਰਾਈਵਰ ਸਾਈਡ ਵਾਲੀ ਪਿਛਲੀ ਬਾਰੀ ਬਾਹਰੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ; ਇਥੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਮੇਰਾ ਪੱਕਾ ਮਕੈਨਿਕ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਖਾਅ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

‘ਮਕੈਨਿਕ ਸਾਹਿਬ’ ਨੇ ਬਾਰੀ ਵੇਖੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਲੋਕ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ 500 ਰੁਪਏ ਦਾ ਖਰਚਾ ਹੋਵੇਗਾ - ਪਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਮਝ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਨੁਕਸ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ‘ਕੀ’ ਹੈ।

ਬਰਾੜ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ, ਕੁਦਰਤੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਆ ਗਈ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਕੋਲੋਂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਚਾਈਲਡ ਲੋਕ (ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਲੋਕ) ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੀ ਦਾ ਚਾਈਲਡ ਲੋਕ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਚਾਈਲਡ ਲੋਕ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਬਾਰੀ ਦੇ ਥੱਲਤੇ ਪਾਸੇ ਬਿਲਕੁਲ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਲੀਵਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ- ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕਣ ਤੇ ਬਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸੱਟ ਫੇਟ ਨਾ ਲਵਾਅ ਲੈਣ।

ਬਰਾੜ ਨੇ ਚਾਈਲਡ ਲੋਕ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਰੀ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਵੇਖ, ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਸੱਤੀ ਕੱਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹ ਮਕੈਨਿਕ ਦੇ ਗਲ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਅੱਜ ਬਰਾੜ ਨਾਲ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ 500 ਵਿੱਚ ਰਗੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਲੁੱਟਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਮਕੈਨਿਕ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਤੇ ਟੈਕਸੀ ਵਾਲਾ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ!

ਅੱਜ ਤੱਕ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅੱਤਵਾਦ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਡਿਊਟੀ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ।

ਕਰੀਬ 32 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ 22 ਜੂਨ 1991 ਨੂੰ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਅੱਤਵਾਦ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ 1985 ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ ਰਾਜ ਹੇਠ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਚੋਣਾਂ ਸਨ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਤਵਾਦ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਐਨਾ ਖੂਨ ਖ਼ਰਾਬਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ 21 ਜੂਨ ਦੀ ਰਾਤ ਚੋਣਾਂ ਰੱਦ ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ!

ਮੈਂ 1990 ਵਿੱਚ ਬਤੌਰ ਏਐਸਆਈ ਭਰਤੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਟਰੇਨਿੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਦੀਆਂ ਪੋਸਟਾਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਿਲੈਕਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਕਾਰਨ 15 ਮਈ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਲਿਸਟ ਆਊਟ ਹੋਈ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਚੋਣ ਜ਼ਾਬਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਬੈਚ ਡਿਊਟੀ ਜੌਇਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ 80 ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀਟਾਂ ‘ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਚੋਟੀ ਦੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਹਿਮਾਇਤੀ ਬਤੌਰ ਅਜ਼ਾਦ ਉਮੀਦਵਾਰ ਚੋਣ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਦੇ ਸਾਰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭਰਤੀਆਂ

ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਭਰਤੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਐਲਾਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਬੈਚ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲਿਉਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕ ਗਈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਗਈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੋਣ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੇ ਮਰਨ ‘ਤੇ ਉਸ ਹਲਕੇ ਦੀ ਚੋਣ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅੱਤਵਾਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਡਬਲ ਗੇਮ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਾਉਣ ਲਈ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਧਮਕਾਅ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਕਾਰਡ, 24 ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ 87 ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਆਸੀ ਵਿਅਕਤੀ, ਕਤਲ ਹੋਏ ਸਨ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੇਆਮ ਸਪੀਕਰਾਂ ‘ਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਣੈ ਪਰਿਵਾਰ ਸੋਧ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹੱਦ ਉਦੋਂ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਨੇੜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 15 ਜੂਨ 1991 ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬੱਚੇਵਾਲ ਸਟੇਸ਼ਨ (ਲੁਧਿਆਣਾ) ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਦੋ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਟਰੇਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ ਇੱਕ ਫਿਰਕੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ 80 ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਅਤੇ 50 ਦੇ ਕਰੀਬ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਖੇ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ ਤੇ ਫਿਲੌਰ ਤੋਂ ਬੇਸਿਕ ਟਰੇਨਿੰਗ ਕਰ ਕੇ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਹੀ ਵਾਪਿਸ ਆਇਆ ਸੀ। ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਵੀ ਡਿਊਟੀ ਲੱਗ ਗਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਪੋਲਿੰਗ ਪਾਰਟੀ ਦਾ

ਹੱਡਬੀਤੀ ...

ਸੁਰੱਖਿਆ ਇੰਚਾਰਜ ਬਣਾਅ ਕੇ 10 ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਹੋਮਗਾਰਡ ਦੇ ਜਵਾਨਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਦਿਕ ਬਾਣੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੋਟਾਂ ਪਵਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਚੋਣ ਅਮਲਾ ਬੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਟਰੱਕ ਯੂਨੀਅਨ ਤੋਂ ਵਗਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਟੁੱਟੇ ਭੱਜੇ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਰੱਬ ਰੱਬ ਕਰਦੇ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਬਰੂਦੀ ਸੁਰੰਗ ਨਾ ਲਗਾਈ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਸੁੱਖੀ ਸਾਂਦੀ ਸ਼ਾਮ 6 ਕੁ ਵਜੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।

ਅੱਗੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਾਡੇ ਟਰੱਕ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬੁਰੀ ਸੀ, ਨਾ ਕੋਈ ਦੀਵਾਰ ਤੇ ਨਾ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਕੁਨੈੱਕਸ਼ਨ। ਬਿਜਲੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੈਸੇ ਵੀ ਘੱਟ ਵੱਧ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਖੈਰ ਮਾਸਟਰਾਂ ਨੇ ਸਮਾਨ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਅ ਲਿਆ ਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ, ਆਦਿ, ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਾਨੂੰ ਆਇਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੌਕੀਦਾਰ ਅਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੋਹਤਬਰ ਵਿਅਕਤੀ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਮੰਜੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ, ਆਦਿ, ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਸਥਾਨ ਦਾ ਸਪੀਕਰ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ, “ਸਾਰੇ ਮਾਈ ਭਾਈ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕਰ ਲੈਣ। ਸਿੰਘਾਂ (ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ) ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਪੋਲਿੰਗ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਣ ਜਾਂ ਮੰਜੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਫ਼ੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਖੁਦ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੰਜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਸਬਜ਼ੀ ਜਾਂ ਮੁਰਗੇ ਨਾਲ ਖਾਣ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹਾਂ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਅਨਾਉਂਸਮੈਂਟ

ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮੋਹਤਬਰ ਗਏ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ। ਸਾਰਾ ਚੋਣ ਅਮਲਾ ਸਵੇਰ ਦਾ ਭੁੱਖਣ ਭਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਤੋਂ ਇਹ ਨਵੀਂ ਮੁਸੀਬਤ ਗਲ ਪੈ ਗਈ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੱਗਾ ਜੁਗਾਤੀ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਹੌਲਦਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਬਾਣਾ ਸਾਦਿਕ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਸਨ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਲੇ ਪਾਏ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਹੀ ਕੁਝ ਜੁਗਾਤ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੰਜੇ ਬਿਸਤਰੇ ਲਿਆ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਵੇਖ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੋੜਾ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ‘ਤੇ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਰੋਟੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈ ਆਵਾਂਗਾ। ਉਹ ਨੌਂ ਕੁ ਵਜੇ ਗਿਆ ਤੇ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ 35-40 ਰੋਟੀਆਂ ਅਚਾਰ ਨਾਲ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵਲੁਟ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਐਨੀ ਦੇਰ ਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਣ ‘ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੰਧ ਟੱਪ ਕੇ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਤੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਲੱਤ ਪਕੜ ਲਈ ਤੇ ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਪਜ਼ਾਮਾ ਵੀ ਪਾਟ ਗਿਆ। ਉਤੋਂ ਮਾਮੇ ਸਹੁਰੇ ਨੇ 100 ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ- “ਤੂੰ ਸਾਲਿਆ ਕਿੱਥੋਂ ਆਣ ਮਰਿਆ ਐਸ ਵੇਲੇ, ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਮਰਵਾਉਣੇ ਈ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਤੋਂ?” ਪਰ ਵਿਚਾਰਾ ਐਨੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕਰਵਾਅ ਕੇ ਵੀ ਰੋਟੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗੀ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਰੋਟੀਆਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾਅ ਲਈਆਂ। ਐਨੀ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਰੋਟੀ ਦਾ ਐਨਾ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜੁਗਾਤੀ, ਰੋਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ, ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਦੇਸੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੋਤਲਾਂ ਵੀ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ

ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰ ਕੁ ਮਾਸਟਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਟੱਲੀ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ, “ਜਨਾਬ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਪੀ ਲਉ, ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਵੱਜਣ ਦੀ ਪੀੜ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।”

ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੌਣ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਮੇਤ ਜਿਹੜੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਸੌਫੀ ਸਨ, ਉਹ ਕੰਧਾਂ ਕੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਛੱਤ ‘ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਨੇ ਐਨੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵੜ ਕੇ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪੰਜ ਛੇ ਬੈਂਚ ਵੀ ਉੱਪਰ ਲੈ ਗਏ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਪੈ ਕੇ ਅੱਖੇ ਸੌਖੇ ਰਾਤ ਕੱਟ ਲਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਥੱਲੇ ਪਏ ਸ਼ਰਾਬੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਖਰਾਸ ਵਾਂਗ ਚੱਲਦੇ ਘੁਰਾੜਿਆਂ, ਮੱਖੀਆਂ ਜਿੱਡੇ ਮੋਟੇ ਮੱਛਰਾਂ ਅਤੇ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੇ ਡਰ ਕਾਰਨ ਨੀਂਦ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਉਣੀ ਸੀ?

ਸਵੇਰੇ ਅਸੀਂ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਨਲਕੇ ਤੋਂ ਨਹਾਅ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਲਾ ਟਰੱਕ, ਛੇ ਸੱਤ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਹੇਠ, ਦੁਬਾਰਾ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਆਣ ਵੜਿਆ।

ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਟਰੱਕ ਵੱਲ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਝ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਪਿਆ, “ਵਧਾਈ ਹੋਵੇ ਜਨਾਬ, ਵਧਾਈ ਹੋਵੇ! ਬਚ ਗਈ ਤੁਹਾਡੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰੀ! ਰਾਤੀਂ ਚੋਣਾਂ ਕੈਂਸਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਨੇ। ਚਲੋ ਭਾਈ ਚੁੱਕੋ ਸਮਾਨ ਤੇ ਵਾਪਸ ਚੱਲੀਏ।”

ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅੱਥਰੂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮੈਂ ਸੰਗਰੂਰ ਜਾ ਕੇ ਬਤੌਰ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਡਿਊਟੀ ਜੋਇਨ ਕਰ ਲਈ।

ਪੰਡੋਰੀ ਸਿੱਧਵਾਂ 9501100062

ਨਾਰਾਂ ਫਤਿਐ ਕੀ ਕੀ ਮੇਅਰਾ ਕੈਲਮਨ

ਕੀ ਕੀ ਚੱਕਿਐ ਫਤਿਐ ਨਾਰਾਂ
ਘਰ, ਪਰਿਵਾਰ, ਅਤੇ ਬੱਚੇ
ਅਤੇ ਖਾਣ ਪਾਣ;
ਦੋਸਤੀਆਂ, ਕੰਮ; ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ;
ਇਨਸਾਨਪੁਣੇ ਦਾ ਕੰਮ;
ਚੇਤੇ, ਅਤੇ ਔਖਾਂ; ਅਤੇ ਗ਼ਮ;
ਅਤੇ ਜਿੱਤਾਂ; ਅਤੇ ਮੁਹੱਬਤ।

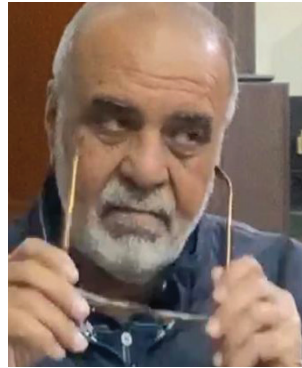
ਨਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ,
ਪਰ ਐਨ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।

ਕਦੇ ਕਦੇ
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ
ਕੁਝ ਖਾਸ ਹੀ ਖੁਸ਼, ਜਾਂ ਤਸੱਲੀ ਵਿਚ
ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਮੈਂ
ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ
ਸਾਂਭ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ
ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ
ਚੁੱਕ ਸਕਦੀ ਹਾਂ
ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ;
ਹੋਰ ਵੇਲੀਂ
ਮੈਂ ਮਸਾਂ ਕਮਰਾ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ
ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਸੁੱਟ ਦੇਂਦੀ ਹਾਂ
ਜਾਮ ਹੋਈ

ਫਤਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਦੇ
ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ, ਬਹੁਤੀ ਹੀ ਵਾਰ
ਹੈ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ:
ਬਥੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕੀਤਾ ਅਜੇ

ਅਤੇ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਅਗਲਾ ਦਿਨ
ਅਤੇ ਅਗਲਾ
ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਬੱਸ- ਚੱਕੀ ਫਤੀ ਰੱਖਦੇ
ਅਨੁਵਾਦ: ਪੂਨਮ ਸਿੰਘ

ਤੇਰਾ ਝਉਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦੇਵਿੰਦਰ ਬਿਮਰਾ

- 1 -
ਭੁਲੇਖਾ

ਉਹ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ
ਜਦੋਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ
ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇਰੀ ਤਸਵੀਰ

ਤੇਰੇ ਹੱਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰ
ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲ਼ ਦੇਖ
ਮੈਂ ਨੱਚਦਾ ਹਾਂ, ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ
ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਮਿੱਕ ਹੋਏ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਕੇ
ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਾਅ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ
ਉਹ ਸੈਦਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਕਮਲਿਆਂ ਵਾਂਗ
ਹੱਸਦਾ ਹੈ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ
ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ
ਝੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ

ਉਸਨੂੰ ਕਵਿਤਾ 'ਚ
ਤੇਰਾ ਝਉਲਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਉਹ ਤੇਰੇ ਨਾਲ
ਜਦ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਸਾਹ ਲੈਣਾ।

- 2 -
ਉਡੀਕ

ਮੈਂ ਪਿਆ ਹਸਪਤਾਲ,
ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ
ਪਿਆ ਇੱਕ ਜੁਆਨ
ਬਿਮਾਰ

ਸਭ ਕਰਨ ਦੁਆਵਾਂ
ਸਿਹਤ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ
ਸਾਹ ਵਧਾਉਣ ਦੀਆਂ
ਰੋਂਦਿਆਂ
ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰਦਿਆਂ
ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ
ਓ ਰੱਬਾ !

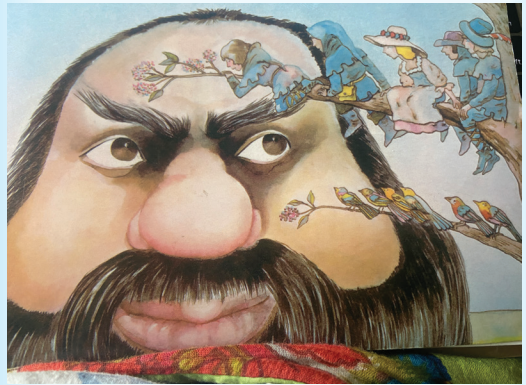
ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪਿਆ
ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ
ਬਹੁਤ ਬਿਮਾਰ
ਹੱਥ ਜੋੜੀ ਜਾਵੇ
ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਚੁੱਕ
ਕਰੇ ਅਰਦਾਸ
ਕਹੇ ਵਾਰ ਵਾਰ
ਕਦ ਭੇਜਣੀ ਹੈ ਚਿੱਠੀ
ਮੈਂ ਉਡੀਕਦਾ
ਓ ਰੱਬਾ !

9814118345

ਨਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਨੁੱਕਰ

ਸੁਆਰਥੀ ਦਿਓ

ਆਂਸਕਰ ਵਾਈਲਡ

ਰੋਜ਼ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਸਕੂਲੋਂ ਘਰ ਮੁੜਦਿਆਂ, ਬੱਚੇ ਦਿਓ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ।

ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ ਜਿਹਾ ਬਗੀਚਾ ਸੀ। ਘਾਅ ਉੱਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਫੁੱਲ ਖਿੱਤੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਤਾਰੇ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਆੜ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਦ੍ਰੁਖਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬੀ ਅਤੇ ਮੋਤੀਏ ਰੰਗ ਦੇ ਫੁੱਲ ਪੈ ਜਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਪਤਝੜ ਵਿਚ ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ ਫਲ ਲੱਗਦਾ। ਦ੍ਰੁਖਤਾਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪੰਛੀ ਏਨਾ ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ ਗਾਉਂਦੇ ਕਿ ਬੱਚੇ ਖੇਡਦੇ ਖੇਡਦੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ। “ਅਸੀਂ ਏਥੇ ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ!” ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਕਹਿਣਾ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਿਓ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮੁੜਿਆ ਹੀ ਨਾ ਗਿਆ! ਏਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ ਉਸ ਨੇ ਕਿ ਸੱਤ ਸਾਲ ਪੂਰੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਈਆਂ! ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ!

ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਸ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣੇ ਮਹੱਲ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

“ਚਲੋ ਭੱਜੋ ਏਥੋਂ!” ਉਸ ਨੇ ਡਾਢੀ ਅਤੇ ਕੱਬੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, (ਵੇਖੋ ਸਫ਼ਾ 27)

@rupinderaulakh72

ਦੂਰ ਪਰਬਤੀਂ
ਅੰਬਰ ਲੱਥਾ
ਟਿਮ ਟਿਮ
ਟਿਮਕਣ ਤਾਰੇ
ਕੁਝ ਤਾਰੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਦੇ ਨੈਣੀਂ
ਜਿੰਦਗੀ ਭਰੇ ਹੁੰਗਾਰੇ
ਕੁਝ ਤਾਰੇ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦੀ ਝੋਲੀ
ਨੱਚਣ ਟੱਪਣ ਗਾਵਣ
ਕੁਝ ਤਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪੂ
ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਖਿਲਾਰੇ
ਆਵਣ ਪੰਛੀ ਚੁਗਦੇ ਚੋਗਾ
ਉੱਡ ਅਸਮਾਨੀਂ ਜਾਵਣ
ਘਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ
ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰੇ

ਤਾਰੇ ਤਾਰੇ ਤਾਰੇ -

ਤਾਰੇ ਤਾਰੇ ਤਾਰੇ
ਦੂਰ ਪਰਬਤੀਂ ਅੰਬਰ ਲੱਥਾ
ਟਿਮ ਟਿਮ ਟਿਮਕਣ ਤਾਰੇ
ਕੁਝ ਤਾਰੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਦੇ ਨੈਣੀਂ
ਜਿੰਦਗੀ ਭਰੇ ਹੁੰਗਾਰੇ
ਕੁਝ ਤਾਰੇ ਮੇਰੀ ਧੀ ਦੀ ਝੋਲੀ
ਨੱਚਣ ਟੱਪਣ ਗਾਵਣ
ਕੁਝ ਤਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪੂ
ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਖਿਲਾਰੇ
ਆਵਣ ਪੰਛੀ ਚੁਗਦੇ ਚੋਗਾ
ਉੱਡ ਅਸਮਾਨੀਂ ਜਾਵਣ
ਘਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦੇ
ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰੇ

ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਚਾਹਲ

‘ਕੁੰਜੀਆਂ’ ਕਿਤਾਬ ‘ਚੋਂ

ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ

ਤਿਤਲੀ:

ਮੈਂ ਤਿਤਲੀ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ ਦੀ
 ਮੇਰੇ ਖੰਭਾਂ ਦੇ ਕਈ ਰੰਗ
 ਜਿਉਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਰੰਗ ਬਰੰਗੀਆਂ
 ਕੋਈ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੇਵੇ ਟੰਗ
 ਇਹ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ
 ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਨੇ ਮੰਗ
 ਮੈਂ ਫੁੱਲਾਂ ਗਿਰਦੇ ਘੁੰਮਦੀ
 ਨਿਤ ਹੋ ਕੇ ਮਸਤ ਮਲੰਗ
 ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ
 ਦਾ
 ਮੈਂ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰਾਂ ਨਿਸੰਗ
 ਰਹੇ ਖਿੜਿਆ ਫੁੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ
 ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇਹੋ ਉਮੰਗ

(ਸੱਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਭੋਰਾ ਪਰਵੇਸ਼
 ਕਰਦਾ ਹੈ)

ਭੋਰਾ:

ਮੈਂ ਭੋਰਾ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ ਦਾ
 ਮੇਰਾ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ
 ਮੇਰੇ ਸਾਹਾਂ ਅੰਦਰ ਮਹਿਕਦੀ
 ਇਹਨਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਜਿਹੀ ਬਹਾਰ

ਮੈਂ ਪੀ ਪੀ ਰਸ ਜਿਉਂਦਾ
 ਮੈਨੂੰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹੇ, ਖੁਮਾਰ
 ਇਹਨਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਪਦਾ
 ਮੈਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸਭ ਸੰਸਾਰ
 ਨਿਤ ਰਾਗ ਸੁਣਾਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
 ਮੈਂ ਛੇੜ ਕੇ ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਰ।
 ਮੈਂ ਨੌਕਰ ਬਿਨ ਤਨਖਾਹ ਦੇ
 ਇਹਨਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ।

(ਤਿਤਲੀ ਭੋਰੇ ਨੂੰ)

ਤਿਤਲੀ:

ਕਲ ਮੂੰਹਿਆ
 ਕਰ ਕੇ ਭੁੰ ਭੁੰ
 ਕਿਉਂ ਪਾਵੇਂ ਇਤਨਾ ਸ਼ੌਰ
 ਰਤਾ ਤੱਕ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਨੂੰ
 ਜਿਉਂ ਕਾਲੀ ਘਟਾ ਘਨਘੋਰ
 ਤੂੰ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਏਂ ਫੁੱਲ ਦਾ
 ਤੂੰ ਹੈਂ ਹੁਸਨਾਂ ਦਾ ਚੋਰ
 ਇਕ ਫੁੱਲ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਚੂਸ ਕੇ
 ਫਿਰ ਲੱਭ ਲੈਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ!

ਭੋਰਾ:

ਜਾ ਨੀ
 ਵਿੰਗੀ ਬੂਥੀ ਵਾਲੀਏ
 ਰਤਾ ਆਪਣੀ ਵਜ੍ਹਾ ਪਛਾਣ
 ਨੀ ਤੂੰ ਹੋ ਕੀ ਨਿੱਕੀ ਕਿਰਲੀਏ
 ਜੱਫਾ ਲੱਗੀ ਏਂ ਛੱਤ ਨੂੰ ਪਾਣ
 ਤੂੰ ਝੁਠ ਬੋਲ ਕੇ ਟਾਕੀਆਂ
 ਲੱਗੀ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨਾਂ ਲਾਣ।

ਤੇਰਾ ਸਿੰਘ ਚੰਨ

ਤਿਤਲੀ:

ਜਾ ਬੈਠ ਪਰ੍ਹਾਂ ਬੜਬੋਲਿਆ
 ਨਾ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾ
 ਮੈਂ ਖੰਭ ਹਿਲਾਅ ਕੇ ਆਪਣੇ
 ਹਰ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਦਿਆਂ ਹਵਾ
 ਜਿਉਂ ਪੱਖਾ ਝੱਲ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ
 ਦਏ ਆਪਣਾ ਕੰਤ ਸਵਾ
 ਤੂੰ ਉਲਟਾ ਕਰ ਕੇ
 ਭੁੰ ਭੁੰ
 ਦਏਂ ਸੁੱਤਿਆਂ ਤਾਈਂ ਜਗਾ।

ਭੋਰਾ:

ਜਾ ਨੀ ਵੱਡੀਏ ਅਕਲਾਂ ਵਾਲੀਏ
 ਤੇਰਾ ਨਾਲ ਅਕਲ ਦੇ ਵੈਰ
 ਜੋ ਸੁੱਤੇ ਰਹੇ ਸੋ ਮਰ ਗਏ
 ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੈਰ
 ਜੋ ਜਾਗਣ ਮਾਰਨ ਮੰਜ਼ਲਾਂ
 ਨੀ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਵਧਾਅ ਕੇ ਪੈਰ
 ਤੂੰ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਏਂ ਫੁੱਲ ਦੀ
 ਤੂੰ ਹੈਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੋਈ ਹੋਰ!

ਤਿਤਲੀ:

ਮੈਨੂੰ ਕੱਲੀ ਤੀਵੀਂ ਸਮਝ ਕੇ
 ਲਾ ਬਹੀਂ ਨਾ ਕਿਧਰੇ ਹੱਥ
 ਮੈਂ ਔਰਤ ਹਾਂ ਯੁਗ ਨਵੇਂ ਦੀ/
 ਜੀਹਦੇ ਹੇਠ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰੱਥ।

ਭੋਰਾ:

ਮੈਂ ਬੰਦਾ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ
 ਜਿਹਨੇ ਪਾਉਣੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਨੱਥ
 ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ ਮੂਹਰੇ ਕਮਲੀਏ

ਸੁਆਰਥੀ ਦਿਓ..

ਸਫ਼ਾ 25 ਤੋਂ

ਗਏ ਨਸ਼ੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਲੱਥ।

ਤਿਤਲੀ:

ਮੈਂ ਫੁੱਲਾਂ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦੀ
ਜਿਉਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਬੋ

ਭੌਰਾ:

ਕੁੱਲ ਰੰਗ ਰਚਾਅ ਕੇ ਰੋਮ ਰੋਮ / ਮੈਂ ਆਪ ਗਿਆ ਰੰਗ ਹੋ

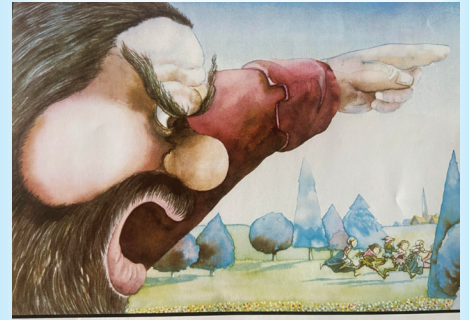

ਫੁੱਲ:

ਕਿਉਂ ਲੜਦੇ ਹੋ ਮੇਰੇ ਆਸ਼ਕੋ
ਮੈਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ
ਨਹੀਂ ਉੱਚਾ ਨੀਵਾਂ ਕੋਈ ਵੀ
ਮੈਂ ਜਾਣਾਂ ਸਭ ਇਕਸਾਰ
ਮੈਂ ਭਰ ਭਰ ਵੰਡਾਂ ਝੋਲੀਆਂ
ਮੇਰਾ ਭਰਿਆ ਰਹੇ ਭੰਡਾਰ।
ਤੁਸੀਂ ਦਿਉ ਅਸੀਸਾਂ ਸੁਹਣਿਓ
ਮੇਰੀ ਮਹਿਕੀ ਰਹੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ
ਇਹ ਖੁਸ਼ਬੂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਸਤੇ
ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਨੇ ਰੰਗ
ਰਹੋ ਵਸਦੇ ਰਸਦੇ ਖੇਡਦੇ
ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇਹੋ ਉਮੰਗ
ਨਾ ਖੰਭੜੀ ਟੁਟੇ ਕਿਸੇ ਦੀ
ਨਾ ਵੀਣੀਓ ਟੁੱਟੇ ਵੰਗ
ਰਲ ਵਚਨ ਦਿਉ ਮੈਨੂੰ ਸੁੱਚੜਾ
ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਕਰਾਂਗੇ ਜੰਗ।

(ਫੁੱਲ ਤਿਤਲੀ ਤੇ ਭੌਰੇ ਦਾ ਸੱਜਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਦਾ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ)

(ਇਪਟਾ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। -ਸੰ.)

ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੌੜ ਗਏ।

“ਇਹ ਬਗੀਚਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਖੇਡਾਂਗਾ,” ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਕੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਮਹੱਲ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਜਿਹਾ ਫੱਟਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ: “ਬਿਨਾ ਇਜਾਜ਼ਤ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ।”

ਉਹ ਬੜਾ ਸੁਆਰਥੀ ਦਿਓ ਸੀ। ਵਿਚਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਖੇਡਣ ਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੜਕ ‘ਤੇ ਖੇਡਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਓਥੇ ਘੱਟਾ ਬੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਥਰੀਲੀ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਕੰਧ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। ਅਤੇ ਅੰਦਰਲੇ ਬਗੀਚੇ ਬਾਰੇ

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ- “ਆਪਾਂ ਓਥੇ ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ!”

ਫੇਰ ਬਹਾਰ ਆ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੁੱਲ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਚਹਿਕ ਪਏ- ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਅਤੇ

@rupinderaulakh72

ਮੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰੁੱਖ
ਸਭ ਪਾਸੇ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੈ
ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ
ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਛਾਂ ਕਰਦੈ

ਇਹਦੇ ਦੁਆਲੇ ਰੁੱਤਾਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ
ਦਾਦੇ ਦੇ ਗੋਡੇ ਮੁੱਢ ਚਾਮੁਲੇ ਜੁਆਕਾਂ ਵਾਂਙੂੰ
ਮੀਂਹ ਪੈਂਦੇ 'ਚ
ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਹੇਠ ਖੜਦੀ ਹਾਂ
ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਤਿਲੁਕ ਤਿਲੁਕ
ਕਿਰਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਮੈਨੂੰ
ਅਪਣੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ

ਪੱਤਿਆਂ 'ਚੋਂ ਛਣਕੇ ਆਉਂਦੀ ਤਿੱਖੀ ਧੁੱਪ
ਕੋਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ

'ਕੁੰਜੀਆਂ' ਕਿਤਾਬ 'ਚੋਂ

ਸਿਰਫ਼ ਸੁਆਰਥੀ ਦਿਓ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ
ਅਜੇ ਵੀ ਸਰਦੀਆਂ ਹੀ ਸਨ।

ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ
ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਓਥੇ ਬੱਚੇ ਜੋ ਨਹੀਂ
ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਫੁੱਲ ਨੇ
ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ
ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਉਹ ਫੱਟਾ ਵੇਖ ਕੇ, ਕਿ
ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਨਾ ਆਏ, ਬਿਨਾ ਇਜਾਜ਼ਤ, ਉਹ
ਫੁੱਲ ਵੀ ਵਾਪਿਸ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ,
ਅਤੇ ਫੇਰ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਖੁਸ਼ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼
ਬਰਫ਼ ਅਤੇ ਕੋਰਾ। “ਲਓ ਬਹਾਰ ਤਾਂ ਇਸ
ਬਗੀਚੇ ਦਾ ਰਾਹ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹੈ! ਹੁਣ ਤਾਂ
ਮੈਂ ਅਤੇ ਕੋਰਾ-ਪਾਲਾ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਇੱਥੇ
ਹੀ ਰਹਾਂਗੇ!”

ਬਰਫ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ ਸਾਰੀ ਘਾਅ
'ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਤੇ ਕੋਰੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੁਖਤ
ਚਾਂਦੀ ਰੰਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤਰੀ
ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਆ ਤੂੰ ਵੀ
ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰ। ਅਤੇ ਉਹ ਆ ਗਿਆ।
ਉਸ ਨੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਜੱਤ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ
ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦਹਾੜਦਾ
ਹੋਇਆ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਇੱਧਰੋਂ ਓਧਰ ਅਤੇ
ਓਧਰੋਂ ਇੱਧਰ ਭੱਜਾ ਫਿਰਦਾ, ਚਿਮਨੀਆਂ ਵੀ
ਬੱਲੇ ਸੁੱਟਦਾ। “ਇੱਥੇ ਤਾਂ ਬੜਾ ਮਜ਼ਾ ਹੈ,”
ਉਸ ਨੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਿਹਾ, “ਚਲੋ ਓਲੇ-ਗੜੇ
ਨੂੰ ਵੀ ਚੱਕਰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਸੱਦ ਲਈਏ।”
ਲਓ ਜੀ ਉਹ ਵੀ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਹਰ
ਰੋਜ਼ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਛੱਤਾਂ ਦੀ ਭਾਅ ਦੀ ਬਣਾਈ
ਰੱਖਦਾ, ਜਦ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਛੱਤ ਵਾਲੀਆਂ
ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਲੇਟ-ਟਾਈਲਾਂ ਤੋੜ ਨਾ
ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਤੇ ਫੇਰ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਭੱਜਾ
ਫਿਰੇ। ਉਸ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਸਲੇਟੀ ਜਿਹੇ ਸਨ।
ਅਤੇ ਸਾਹ ਬਰਫ਼ ਵਰਗਾ।

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ਬਹਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ
ਆਈ? ਮੌਸਮ ਕਦੋਂ ਬਦਲੇਗਾ?” ਖਿੜਕੀ
'ਚੋਂ ਵੇਖਦਾ ਦਿਓ ਸੋਚਦਾ।

(ਅਨ: ਪੂਨਮ ਸਿੰਘ) (ਬਾਕੀ ਅਗਲੀ ਵਾਰ)

ਆਰਤੀ ਨੇ ਹਰ ਔਖ ਜਰੀ ਸੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਹੱਥ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਅੜਿੱਕਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ। ਆਰਤੀ ਨੇ ਮੁੜ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਵਾਰ ਨਵਾਂ ਜੰਮਿਆ ਬਾਲ ਵੀ ਸੀ ਉਸ ਕੋਲ..

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਲ ਯਾਦਗਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਹ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ, ਆਰਤੀ ਕੁਮਾਰ, ਦੋੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਜੋ, 7 ਮਿਨਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਹ, ਕਈ ਮਹੀਨੇ, ਸਾਝਰੇ ਸਾਝਰੇ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੀ ਆਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਜੋ ਲੈਣੀ ਸੀ।

ਉਸਦੀ ਮਾਂ, ਮੀਨਾ, ਭਰਤੀ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਉਤਾਵਲ ਨਾਲ ਨਤੀਜਾ ਉਡੀਕਦੀ। ਰੋਹਿਤ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਰਤੀ ਦਾ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਰਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਚਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਦੋੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਭੀੜ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਰਤੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿੱਥੋਂ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ! ਆਰਤੀ, ਮੀਨਾ ਅਤੇ ਰੋਹਿਤ ਇੱਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਸਨ, ਜੋ ਆਸਵੰਦਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਭੱਜ ਪਈਆਂ, ਆਰਤੀ ਦੇ ਫੇਫੜੇ ਪਾਟਣ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਭੱਜ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਉਸ ਵਧ ਰਹੀ ਗਰਮੀ ਵਿਚ।

“ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ

ਨਿੱਕੇ ਬਾਲ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੀ ਆਰਤੀ

ਖ਼ਿਆਲ ਆਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ, ਜੋ ਏਨੀ ਦੂਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਈ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਸਸੁਰਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਬਿਮਾਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵਾਂ, ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣਾ ਹੈ,” ਆਰਤੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

ਪੂਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਤਾਕਤ ਲਾ, ਉਹ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਗਈ ਸੀ, ਸੱਤ ਮਿਨਟਾਂ ਵਿਚ। ਫੇਰ ਉਹ ਥੱਕ ਕੇ ਢਹਿ ਪਈ ਸੀ।

ਉਸ ਦਿਨ ਲਿਸਟਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਲੱਗੀਆਂ, ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਆਰਤੀ ਬੀਹਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਤ ਆਈ, ਬਿਨਾ ਇਹ ਜਾਣਿਆਂ ਕਿ “ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ” ਮਿਲਣੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕੇਂਦਰੀ

ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਸਿਕਿਓਰਿਟੀ ਫ਼ੋਰਸ ਤੋਂ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਸੀ ਕਿ, ਲਿਖਤੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ, ਦੋਏ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਦੇ ਕੁੱਲ ਨੰਬਰ ਏਨੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਏਨੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਉਹ ਇਮਤਿਹਾਨ ਪਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ -ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤਲੇ ਤੋਂ ਉਤਲੇ ਨੰਬਰਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ, ਦੋ ਨੰਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਾਲ, ਆਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਸਕੀ।

.....

ਅਸਲ ਵਿਚ, ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਏਨੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦੇਣ ਦਾ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ ਹੈ।

ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਮਨਚਾਹੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ,

ਸੱਸ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ

ਪਤੀ ਅਤੇ ਨਿੱਕੀ ਭੈਣ ਦੀ ਮਦਦ ਮਿਲ ਗਈ

18,671,121 ਜਣਿਆਂ ਨੇ 2021-22 ਦੀ ਭਰਤੀ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਸਿਰਫ਼ 38,850 ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ- ਜੋ ਕਿ ਕੁੱਲ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ 0.02% ਬਣਦੀ ਹੈ।

ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ, ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਇਹ ਦਿਖਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਨਾਰੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਹੋਈ ਅਖੀਰਲੀ ਭਰਤੀ ਵਿਚ, ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ, ਉਤਲੀਆਂ ਚਾਰ ਬਾਵਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੰਬਰ ਲੈਣ ਵਾਲੇ 25 ਵਿਚੋਂ 14 ਕੁੜੀਆਂ ਸਨ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਉਲੰਪਿਕ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ!

ਪਰ ਸਿਵਿਲ ਸਰਵਿਸ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਅਪਨਾਉਣ ਵਿਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਔਖਾਂ ਹਨ, ਤ੍ਰਿਜਿਤਾ ਗੋਨਸਾਲਵੇਜ਼, ਕੋਲਕਾਤਾ ਦੇ ਬ੍ਰਬੇਰਨੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਿਵਿਲ ਸਰਵਿਸ ਵਿਚ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਦੀ ਕਿੱਤਾ-ਮੁਖੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਫ਼ਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੰਗੀ ਦੇਣ ਦੇ ਅਤਿੱਕੇ ਡਾਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗੋਨਸਾਲਵੇਜ਼ ਨੇ ਦੱਸਿਆ। ਪਰ ਅਕਸਰ, ਅਸਲ ਵਿਚ, ਪੁੱਠੇ ਹਾਲਾਤ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,

ਜਦੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ,” ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਹਮੇਸ਼ਾ।”

....

ਸਿਕਿਓਰਿਟੀ ਫ਼ੋਰਸ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ, ਆਰਤੀ, ਘਰਬਾਰ ਅਤੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਵਾਸਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤੋਲ ਬਿਠਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਨਾ ਲੈ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਉਮਰ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਕਿਓਰਿਟੀ ਫ਼ੋਰਸ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਬਜਿਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ।

ਪਰ ਰੋਹਿਤ ਵੱਲੋਂ ਸਾਥ ਮਿਲਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਔਖਾ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਸਹੂਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਔਖਾ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਮੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦੀ।

“ਹਰ ਰੋਜ਼, ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਮੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂ ਸਿਰ ਦੀ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰਾਂ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਚੁੱਕਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣਾ, ‘ਕਿਉਂ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਆਪਣਾ? ਆ ਇੱਥੇ ਆ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ’। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ,” ਆਰਤੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

ਓਧਰ, ਰੋਹਿਤ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਈ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਭ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ।

ਜਦੋਂ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਧ ਗਈ, ਰੋਹਿਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਨਿਭਾਇਆ, ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ: ਉਹ ਸਾਂਝੇ ਘਰੋਂ ਨਿੱਕਲ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਸਾਂਝੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕਲ ਕੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬਿਰਾਦਰੀ ਅਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੇ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਸਮਾਨ ਜੋ ਆਰਤੀ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਰੋਹਿਤ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਜਵਾਨ ਜੋੜੇ ਕੋਲ ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਫ਼ਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਗੱਦਾ ਹੀ ਸੀ।

ਪਰ ਓਥੇ ਆਰਤੀ ਅਮਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਨਿੱਘ ਜੋ ਮਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਵਿਗੋਚਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਮੁੜ ਕੰਮ ਆਉਣ ਲੱਗਾ।

ਅਤੇ ਰੋਹਿਤ ਰਿੰਨਣ ਪਕਾਉਣ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਰਤੀ ਦੇ ਸੁਫ਼ਨੇ ਵੱਲ ਉਸਦੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ।

ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਰ, ਆਰਤੀ ਫੇਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੌੜ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ- ਉਮਰ ਲੰਘ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੌਕਰੀ ਲੈਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਣੀ ਜਾਣੀ ਸੀ।

ਅਨੁ: ਪੂਨਮ ਸਿੰਘ (ਖਤਮ)

ਮੈਂ ਅਪ੍ਰੈਲ ਛਿਅੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਦਲੀ ਕਰਵਾਅ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਰੇਡੀਓ ਵਿੱਚ ਆਈ ਤਾਂ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਮਦਨ ਗੋਪਾਲ ਗੌਤਮ ਸਨ। ਪੂਰਾ ਸਟਾਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦਾ। ਮੈਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਵਾਹ ਸਿੱਧਾ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਇੰਚਾਰਜ ਨਾਲ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਵੀ ਕੁਝ ਫ਼ਾਈਲਾਂ ਗੌਤਮ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁਲਾਇਆ ਮੈਨੂੰ, ‘ਬੈਠੋ’।

ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਫ਼ਾਈਲ ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਭੇਜੀ ਸੀ, ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ, “ਦੇਖੋ, ਇਹ ਲਾਈਨ ਕਿੰਨੀ ਟੇਢੀ ਹੈ”

ਸਫ਼ੈਦ ਕਾਗਜ਼ ‘ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿੱਧੀ ਲਾਈਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ- ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ੀਟ ‘ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ; ਓਥੇ ਤਾਂ ਮਸਲਾ ਹੀ ਹੋਰ ਸੀ! ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬੋਲੇ, “ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਪਤਾ ਕੀ ਨਿੱਕਲਦਾ ਹੈ..? ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸੀਰੀਅਸ ਨਹੀਂ ਹੋ”।

ਮੈਂ ਬੇਵਕੂਫ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੀ

ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਨੌਕਰੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਧੱਕੇ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਪੱਕੀ ਨੌਕਰੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਬੱਪੜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗੀ। ਫ਼ਾਈਲ ਓਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਈ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗੀ ਸੀ ਮੈਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ! ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੱਚੀ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਅੱਛੀਆਂ ਅੱਛੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖ਼ਰੀਦੀਆਂ ਸਨ, ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ। ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਤਾਬ ਇਸ਼ੂ ਕਰਵਾਉਣ ਆਉਂਦਾ, ਉਠ ਕੇ ਕਿਤਾਬ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ, ਕਦੇ ਇੱਧਰ ਓਧਰ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏ! ਗਰਾਮੋਫੋਨ ਰਿਕਾਰਡ ਲੱਭ ਕੇ ਦਿੰਦੀ, ਅਨਾਊਂਸਰ ਨੂੰ, ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ ਦੇ। ਪ੍ਰਸਾਰਣ ਲਈ ਟੋਪਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਦਿੰਦੀ।

ਗੌਤਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸੀਰੀਅਸ ਨਹੀਂ, ਨੌਟਿੰਗ ਲਿਖਦਿਆਂ ਲਾਈਨ ਟੇਢੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਬੱਸ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ!

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਤੱਕ ਸੰਪਰਕ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਰੇਡੀਓ ਅਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣਾ ਮਿਲਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਸਮਝ ਆਈ- ਉਹ ਪਰਫ਼ੈਕਸ਼ਨ ਲੱਭਦੇ ਸਨ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਕਮੀ ਪੇਸ਼ੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਇਸ ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਵਿਦਾ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ, ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ। ਭੋਗ ‘ਤੇ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਆਪੇ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ।

ਸ਼ਿਮਲੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਪਤਾ

ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਗਏ। ਗੌਤਮ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ‘ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਗੌਤਮ ਤੇ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ, ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਤੇ ਸਾਪਿੰਗ ਕਰਦੇ। ਗੌਤਮ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਸ਼ਿਮਲਾ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਹੋਈ- ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਉਥੇ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਿਮਲਾ ਰੇਡੀਓ ਵਿੱਚ ਕੋਆਰਡੀਨੇਟਰ ਸੀ।

ਇਸ ਪੋਸਟਿੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕੱਠੇ ਘੁੰਮਣ ਗਏ ਸੀ, ਕਦੇ ਸ਼ਿਮਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਟੀ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਕਮਰਾ ਦੁਆਉਣ, ਜਿੱਥੇ, ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਪੋਸਟ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ, ਟੂਰ ‘ਤੇ।

ਸ਼ਿਮਲੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ- ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਸਿਜ਼ ਗੌਤਮ ਉਦੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਲੰਧਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ- ਪਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਉਂਦੇ, ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਅਤੇ ਖਾਣਾ ਖੁਆ ਕੇ ਛੱਡ ਆਉਂਦੇ, ਘਰ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੀ ਕਿ ਲਾਈਨ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ‘ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਸੀਰੀਅਸ ਨਹੀਂ ਹੋ’, ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੀ।

ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਪੋਸਟਿੰਗ ਸੀ ਮੇਰੀ। ਪਤੀ ਜਲੰਧਰ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਭੇਜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੱਖੇ ਸੌਖੇ, ਆ ਗਏ, ਆਰਡਰ। ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸਮੱਸਿਆ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ! ਡਾਕਟਰ ਜੇਰਥ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਕੇਂਦਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਨ, ਆਰਡਰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ, “ਆਰਡਰ ਤਾਂ ਮੰਗਵਾਅ ਲਏ, ਜਾਵੇਂਗੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ? ਮੈਂ ਰਿਲੀਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਤੈਨੂੰ ਇੱਥੋਂ

ਰੇਡੀਓ...

ਭੇਜ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾਉਣੈ।”

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਰਹੇ। ਪਤੀ ਦੇ ਆਰਡਰ ਵੀ ਆ ਗਏ ਸਨ- ਜਲੰਧਰ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਰਿਲੀਵ!

ਅਸੀਂ ਸੜਕਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ, ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ।

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਆਈਐਮਪੀਸੀਸੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ। ਮੈਨੂੰ, ਜੇਰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਿਮਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਮੀਟਿੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਗੌਤਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਗਈ। ਦੱਸਿਆ: “ਨਾ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਾਲੇ ਮੈਨੂੰ ਰਿਲੀਵ ਕਰ ਰਹੇ, ਨਾ ਜਲੰਧਰ ਵਾਲੇ ਮਹਿੰਦਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ; ਅਸੀਂ ਅਲੱਗ ਰੁਲ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਬੱਚੇ ਅਲੱਗ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।” ਗੌਤਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੀਏ ਨੂੰ ਕਿਹਾ- ‘ਦੋ ਕੱਪ ਚਾਹ ਭੇਜੋ ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਓ ਮੇਰੀ’।

ਚਾਹ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਰਿਲੀਵਿੰਗ ਆਰਡਰ ਟਾਈਪ ਹੋਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

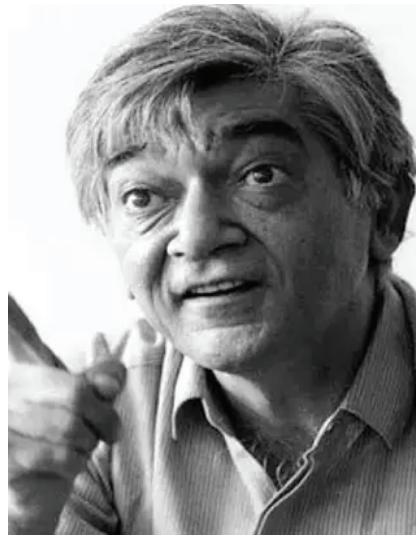
“ਚਾਂਦੀ ਕੀ ਦੀਵਾਰ..” ਵਾਲਾ ਗੁਲਸ਼ਨ ਬਾਵਰਾ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਤੋਂ 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1937- 7 ਅਗਸਤ 2009

ਸਾਲ 1972 ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਰਮਜ਼ਾਨ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ। ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ‘ਫ਼ੇਮਸ ਸਟੂਡੀਓ’ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਾਣੇ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਫ਼ੀ ਸਾਹਬ ਅਤੇ ਲਤਾ ਜੀ ਗਾਣਾ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਾਅ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਗੀਤ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਟੱਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਕਲਿਆਣਜੀ-ਆਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਗਾਣਾ ਓਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲਤਾ ਜੀ ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ! ਰਫ਼ੀ ਸਾਹਬ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗਾਣਾ ਓਕੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ- ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗਲਾ ਵੀ ਸੁੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰੋਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਭੱਜਾ ਭੱਜਾ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਇਹ ਗੀਤ ਕਿਸ ‘ਤੇ ਫ਼ਿਲਮਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ? ਰਫ਼ੀ ਸਾਹਬ ਨੇ ਕੁਝ ਖਿੜ ਕੇ ਕਿਹਾ- “ਦਲੀਪ ਕੁਮਾਰ ‘ਤੇ?’ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- “ਤੁਹਾਡੇ ਏਸ ਦਾਸ ‘ਤੇ।” ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਗੀਤਕਾਰ ਸੀ, ਉਸ ਗਾਣੇ ਦਾ, ਅਤੇ ਐਕਟਿੰਗ ਵੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। “ਓਇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ? ਚੱਲ ਰਿਕਾਰਡ ਕਰੀਏ। ਸਟੂਡੀਓ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪ ਸਾਜਿੰਦੇ ਮੁੜ ਸੱਦੇ। ਅਤੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸੁਖਸੀਅਤ ਮੁਤਾਬਕ ਗਾਇਆ- ਜੰਜੀਰ ਦਾ ਗਾਣਾ- ‘ਦੀਵਾਨੇ ਹੈਂ ਦੀਵਾਨੇ ਕੋ ਨਾ ਘਰ ਚਾਹੀਏ...’। ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਨੇ ਅਮਿਤਾਭ ਬੱਚਨ ਜਿਹਾ ਸਟੱਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਦੀ ਦਾ ਸਟੱਰ। ਅਤੇ ਉਹ ਗੀਤਕਾਰ ਸੀ- ਗੁਲਸ਼ਨ ਬਾਵਰਾ। ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਦਾ “ਯਾਰੀ ਹੈ ਈਮਾਨ ਮੇਰਾ....” ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ।

ਲਹੌਰ ਨੇੜੇ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ ਜੰਮੇ, ਅਸਲ ਨਾਂ ਗੁਲਸ਼ਨ ਕੁਮਾਰ ਮਹਿਤਾ। ਤਾਂ, ਬਾਵਰਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ? 1959 ਵਿੱਚ “ਚੰਦ੍ਰਸੇਨਾ” ਵਿੱਚ ਕਲਿਆਣਜੀ-ਆਨੰਦਜੀ ਨੇ ਗੀਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬ੍ਰੈਕ ਦਿੱਤੀ। ਕ੍ਰੈਡਿਟਸ ਵਿੱਚ “ਗੁਲਸ਼ਨ” ਨਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ “ਸੱਟਾ ਬਾਜ਼ਾਰ” ਲਈ ਵੀ ਦੋ ਗੀਤ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ, ਮੀਨਾ ਕੁਮਾਰੀ ਅਤੇ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਜੀ ਅਦਾਕਾਰ ਸਨ। ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਦੇ ਡਿਸਟ੍ਰੀਬਿਊਟਰ ਨਾਲ ਗੁਲਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਵਾਇਆ ਗਿਆ- ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਲਸ਼ਨ ਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗੀਤਕਾਰ ਕੌਣ ਹੈ? ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਆਦਮੀ ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਲੱਗਾ। ਗੁਲਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਹੀ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਗੀਤ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਹਿੰਦਾ, “ਓਇ ਇਹ ਤਾਂ ਬਾਵਰਾ (ਝੱਲਾ) ਲੱਗਦਾ ਹੈ! ਇਹ ਕੀ ਲਿਖੇਗਾ?” ਬੱਸ, ਮਿਲ ਗਿਆ ਗੁਲਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਬਾਵਰਾ’।

ਉਹ ਗੀਤਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਐਕਟਰ ਵੀ ਸਨ, ਕਈ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾਏ ਸਨ।

ਗੁਲਸ਼ਨ ਬਾਵਰਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮਦਿਨ ‘ਤੇ ਚੇਤੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਨ - “ਉਪਕਾਰ” ਦੇ ਗਾਣੇ; “ਪਿਆਰ ਹਮੇਂ ਕਿਸ ਮੋੜ ਪੇ ਲੇ ਆਇਆ”; “ਦੁੱਕੀ ਪੇ ਦੁੱਕੀ ਹੋ”; “ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲ ਕਰ ਬਿਤਾਏਗੇ”; “ਵਾਦਾ ਕਰ ਲੇ ਸਾਜਨਾ”; “ਏਕ ਮੈਂ ਔਰ ਏਕ ਤੂ”; “ਹਮ ਨੇ ਤੁਮ ਕੋ ਦੇਖਾ”; “ਕਸਮੇਂ ਵਾਦੇ ਨਿਭਾਏਗੇ ਹਮ”; “ਆਤੀ ਰਹੇਗੀ ਬਹਾਰੋ”; “ਮੌਸਮ ਮਸਤਾਨੇ”; “ਬਾਰਹ ਬਜੇ ਕੀ ਸੁਈਓ ਜੈਸੇ”; “ਅਗਰ ਤੁਮ ਨਾ ਹੋਤੇ”; “ਕਿਤਨੇ ਭੀ ਤੂ ਕਰ ਲੇ ਸਿਤਮ”; “ਹਮੇਂ ਔਰ ਜੀਨੇ ਕੀ”; “ਚਾਂਦੀ ਕੀ ਦੀਵਾਰ”; “ਤੂ ਕਿਆ ਜਾਨੇ”..... ਆਦਿ।

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫੇਰੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਦੰਗ ਸੀ ਇਹ ਵੇਖ ਕਿ ਇਮਰੋਜ਼ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰਿੰਨੂ ਰਹੇ ਸਨ।

ਹਰ ਦੁਪਹਿਰ,
ਵੈਜੀਟੇਬਲ ਸੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੂੰ, ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ।
ਰੋਟੀ ਵੇਲੇ,
ਖਾਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕੋ ਪਲੇਟ ਵਿਚ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫੇਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਇਮਰੋਜ਼ ਨੇ ਐਲਬਮ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਫੋਟੋ ਕੱਢੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਫੋਟੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੀ ਸੀ, ਭੁੰਝੇ ਬੈਠੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਦੀ ਅਤੇ ਇਮਰੋਜ਼ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਖਾ ਰਹੇ...ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਪੇਂਡੂ ਨਾਰ ਵਾਂਗ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸ ਰਹੀ ਹੋਏ...

ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ... ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਖਾਣਾ ਸੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਣਾਇਆ।

ਉਦੋਂ ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ...

ਹੁਣ ਮੈਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੋ ਵਾਰ ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ...ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਰੋਸਦਾ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਦੋਏ ਇੱਕੋ ਬਾਲੀ ਵਿਚ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ..”

ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ, ਓਥੇ ਖਿੜਕੀ ਨੇੜੇ ਪਏ ਸਾਈਡ ਟੇਬਲ ਵੱਲ, ਜਿੱਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹਿਬਿਸਕਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵੀ ਦ੍ਰਖਤ ਤੋਂ ਲਟਕਦੇ ਦਿਸਦੇ ਪਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਿਸਤਰ ਨੇੜੇ ਦੇ

ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਉੱਚੇ ਸਾਰੇ ਫੂਲਦਾਨ ਵਿਚ ਸੱਜਰੇ ਗਲੈਡਿਓਲਾ ਵੀ ਹੈ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗਲੈਡਿਓਲਾ ਫੁੱਲਾਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦੇ ਵੇਖਿਆ।

ਚਾਅ ਵਿਚ ਆਏ ਬਾਲ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, “ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਨੂੰ ਗਲੈਡਿਓਲਾ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਇੱਕ ਗੁੱਛਾ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਸਦਾ ਕਮਰਾ ਸਜਾਉਣ ਲਈ।”

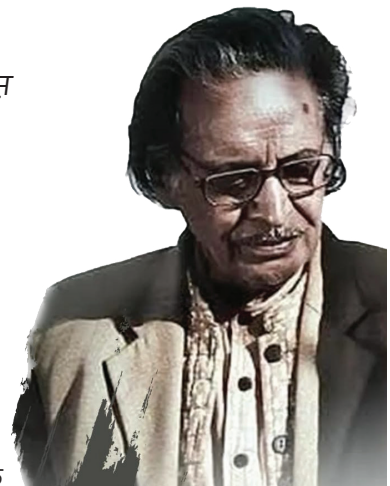
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ।
ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿੱਕਲਿਆ,

“ਰਹਿਨ ਰਖ ਦੀ ਜੋ ਜਿੰਦਗੀ ਮੁਹੱਬਤ ਕੀ ਚੌਖਟ ਪਰ ਫਿਰ ਚਲ ਦੀਏ ਹਮ ਬੇਫਿਕ੍ਰ ਮਨਾਨੇ ਉਸ ਮਹਿਬੂਬ ਕੋ”

“ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਜਿੰਦਗੀ ਗਹਿਣੇ ਧਰ,
ਬੇਫਿਕ੍ਰ ਹੋ ਆਪਾਂ ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਨਿਕਲ ਪਏ ਹਾਂ।”

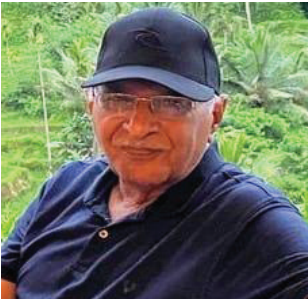

ਇਮਰੋਜ਼, ਸੰਗੀਤ ਵਰਗੀ ਲੇਖਕਾ ਉਮਾ ਨਾਲ

ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗ੍ਰੈਂਡ ਡਿਨਰ ਤੇ ਪਕੌੜੇ

ਸੁਭਾਸ਼ ਰਾਬਰਾ

ਗੱਲ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਵਾਇਸ ਰਾਏ ਨੇ, ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਤਿੰਨੇ ਚਾਰੇ ਵੱਡੇ ਖਿਆਲਾਂ (ਧਰਮਾਂ) ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਦੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗੱਲ ਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਡਿਨਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਖਾਣਪਾਣ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਵੈਜੀਟੇਬਲ ਸੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹੋਰ ਪਲੇਟਾਂ ਵੀ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਸਜ ਗਈਆਂ। ਪਲੇਟਾਂ ਵੱਲ ਅਜੇ ਹੱਥ ਵਧੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹੁਕਮਰਾਨਾ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਭਰੀ, “ਪਲੀਜ਼, ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ!... ਉਸ ਹਰੀ ਪਲੇਟ ‘ਚ ਬੀਫ਼ ਦੇ ਪਕੌੜੇ ਹਨ...ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਵਾਲੀ ‘ਚ ਪੋਰਕ ਦੇ ...ਸਫ਼ੇਦ ਵਾਲੀ ‘ਚ ਚਿਕਨ ਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਪੀਲੀ ਪਲੇਟ ‘ਚ ਗੋਭੀ ਪਿਆਜ਼ ਦੇ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਪਕੌੜੇ ਪਕੌੜੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ, ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ- ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਅਦ ‘ਚ ਕੋਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਾ ਹੋਵੇ”। ਸਾਰੇ ਹੱਥ ਇੱਕ ਦਮ ਰੁਕ ਗਏ। ਸੰਨਾਟਾ ਛਾ ਗਿਆ।

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੋਰਕ ਖਾਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ ..ਅਲਬੱਤਾ ਬੀਫ਼ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੁਰਗਾ ਸ਼ੁਰਗਾ ਵੀ, ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਬਾਹ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਲੂ ਗੋਭੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪਰਹੇਜ਼ ਨਹੀਂ,” ਇੱਕ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਭਰੀ।

“ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਬੀਫ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਨਫ਼ਰਤ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ- ਪੋਰਕ ਹੋਵੇ, ਮੁਰਗਾ ਸ਼ੁਰਗਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਬੱਕਰਾ। ਆਲੂ ਪਿਆਜ਼ ਨਾਲ

ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਰੌਲਾ ਰੱਪਾ ਹੀ ਨਹੀਂ,” ਦੂਜੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ।

“ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹੋਏ ਮੁਰਗਾ ਸ਼ੁਰਗਾ ਬੱਕਰਾ ਸ਼ੱਕਰਾ ਖਾਣ ਵਾਲੇ। ਹਾਂ, ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਏਧਰ ਓਧਰ ਵੇਖ ਚੋਰੀਓ ਚਕਾਰੀਓ ਦੂਜੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ,” ਤੀਜੀ ਆਵਾਜ਼।

“ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਤਾਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਪੱਠੇ-ਦਬੇ ਹੀ ਰੱਖੇ,” ਚੌਥੀ ਅਵਾਜ਼।

“ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਖਾਣ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼। ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਇੱਕੋ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਕੱਠਾ ਬਿਠਾਅ ਕੇ! ਬੇ-ਹੱਦ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ,” ਚਾਰੇ ਜਿਵੇਂ ‘ਕੱਠੇ ਬੋਲੇ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਸੀ।

ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਬਦਲ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, “ਜੀ ਹਾਂ! ਸਭ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਆਖਰ ਏਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਜੋ ਰਿਹਾ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਖਾਨਸਾਮੇ ਨੂੰ ਮਿਕਸਡ ਪਕੌੜਿਆਂ ਦੀ ਪਲੇਟ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ... ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਤਕਲੀਫ਼ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ...ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮੁਅੱਜਜ਼ ਹੋ ਅਤੇ ਉੱਚ ਤਬਕਿਆਂ ‘ਚੋਂ ਹੋ..ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ - ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਨਾ ਦੇਵੇ ...ਕਿਉਂਕਿ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਤਬਕੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ...ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਸਾਡਾ ਤਾਅਲੁਕ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ‘ਚ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਮੁਲਕਾਂ ‘ਚ ਵੀ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਅਸੀਂ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਤੌਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ

ਨਹੀਂ ਕਰਦੇਜਿੱਥੇ ਜੋ ਮਿਲਿਆ ਖਾ ਲਿਆ ...ਭੁੱਖ ਹੀ ਤਾਂ ਮਿਟਾਉਣੀ ਹੈਚਲੋ ਆਓ! ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ,” ਲਾਟ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮੁੱਕਮਲ ਕੀਤੀ।

ਰੌਸ਼ਨੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੱਧਮ ਸੀ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਇਹ ਹੋਰ ਮੱਧਮ ਹੋ ਗਈ ਜਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ... ਸ਼ਾਇਦ ਕੈਂਡਲ-ਲਾਈਟ ਦਾ ਮਹੌਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤਾਬੜ ਤੋੜ ਟੁੱਟਣ ਫੁੱਟਣ ਅਤੇ ਕੱਟਣ ਵੱਢਣ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਬੋੜੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ- ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕੋਈ ਡਾਇਨਿੰਗ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਹੋਵੇ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਤੱਸਲੀ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਇੱਕ ਦਮ ਸਾਫ਼ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਚੱਟ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ।

ਨੀਮ ਹਨੇਰੇ ‘ਚ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਕਿਸ ਪਲੇਟ ‘ਚੋਂ- ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ! ਸਾਰੇ ਹੀ ਤਾਂ ਨੀਮ ਹਨੇਰੇ ‘ਚ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ?

ਲੰਬਾ ਅਰਸਾ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਗ੍ਰੈਂਡ ਡਿਨਰ ਅਤੇ ਪਕੌੜਿਆਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਬਰਕਰਾਰ ਹੈ।

ਹਾਂ!! ਡਾਇਨਿੰਗ ਹਾਲ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ- ਪਰ ਬਦਬੂ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਬਾਕੀ ਹਰ ਇੱਕ ਦੌਰ ‘ਚ ਉਸ ਦੌਰ ਦੇ ‘ਲਾਟ ਸਾਹਿਬਾਨ’ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਮੌਕੇ ਕੁਮੌਕੇ ... ਜਦੋਂ ਵੀ ਲੋੜ ਪਵੇ।

ਨੋਟ / ਨਿਵੇਦਨ: ਇਸ ਲਤੀਫ਼ੇ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ‘ਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਜੋੜ ਲੈਣਾ।

ਅਮੀਕਾ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਚੋਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੰਦਵਾਤਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਕੀ ਹੋਵੇ, ਕਈ ਕੰਮ ਮੱਠੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ, ਤੇ ਕਈ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਵਕਤ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਡਿਗਰੀ ਲੈ ਲਵਾਂ, ਫੇਰ ਚੰਗੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਦਾਖ਼ਲਾ ਦੇਣ ਜੋਗੀ ਰਕਮ ਬਚਾ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬੱਚਤ ਘਰ ਭੇਜ ਛੱਡਦਾ ਸਾਂ, ਮੇਰੇ ਦੋ ਭਰਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਕਰਜ਼ਾ-ਸੁਸਾਈਟੀਆਂ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ ਨਾ, ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਮੁੜ ਕੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ, ਇਹ ਮਦਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।”

ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਵਾਂ ਤਜਰਬਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸੁਕਰੀਏ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮੇਰਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਸੁਕਰੀਆ ਲੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਰਜ਼ੇ ਉਤੇ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਸੀ, ਸੂਦ ਸਣੇ ਮੋੜ ਕੇ ਮੈਂ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ; ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਰਹੇਗਾ। ਓਸੇ ਮਿੰਟ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਰੁਪਈਏ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ।

ਏਸ ਬਾਰੀਕ-ਖਿਆਲੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਕਈ ਬਾਰੀਕ ਖਿਆਲ ਛੇੜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਦੇਣਦਾਰ ਹਾਂ। ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਹੀ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਨਕਸ਼ਾਂ ਉਤੇ ਬਾਰੀਕ ਜਿਹੀ

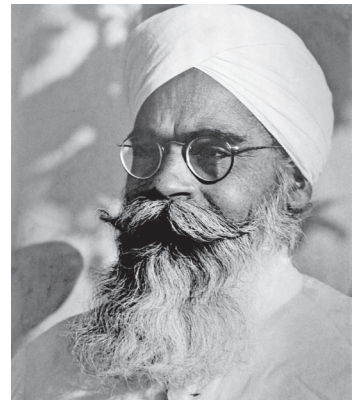
ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤਜਰਬਾ ਮੈਨੂੰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਜਾਦੂਗਰੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਸ਼! ਕਦੇ ਲੜਾਈਆਂ ਉਤੇ ਧਨ ਤੇ ਉੱਦਮ ਰੋੜ੍ਹਣ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਣਾਨਾ ਸਭ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸੁਸਾਈਟੀਆਂ ਆਪਣਾ ਟੀਚਾ ਬਣਾ ਲੈਣ।

ਆਪਣੇ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਰੁੱਤ ਸਿਆਲੇ ਦੀ ਸੀ। ਓਥੇ ਠੰਢ ਤੋਂ ਕਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਦੂਹਰੇ ਦਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਰਲਾ ਦਰ ਬੰਦ ਹੋਇਆਂ ਅੰਦਰਲਾ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਬੇ-ਧਿਆਨ ਇੱਕ ਦਰੋਂ ਵੜ ਕੇ ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਪੂਰੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਇਹ ਦਰ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਦੀ ਟੱਕਰ ਨਾਲ ਧੜੱਕੇ ਹੇਠਾਂ ਆ ਪਿਆ। ਅੰਦਰ ਖੜੋਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਚੁਰ ਚੁਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਬੈਂਕ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਕਮਰਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਤੱਕਿਆ, ਆਪ ਉਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੁਰੰਤ ਦੇਣ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਇਹ ਗੱਲ ਅਸੀਂ ਫੇਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ- ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਆਏ ਹੋ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ,” ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਚੈੱਕ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸਹਾਇਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਰਕਮ ਲਿਆ ਦੇਵੇ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੁਹਰਾਈ। “ਇਹਦੀ ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ -ਏਸ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜਮਾਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾਓ।”

ਮੈਂ ਚਲਾ ਆਇਆ। ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਸੇ-ਹੀਣਤਾ ਚੇਤੇ ਕਰ ਕੇ ਨੀਂਦ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਆਈ। ਸਵੇਰੇ ਉਠਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਬੈਂਕ ਨੂੰ ਖ਼ਤ

ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲੈਣ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਨਕੋਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਮਾਰਤ ਬੀਮਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਰਕਮ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਤਖ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਿਹੜੇ ਖਾਤੇ ਵਿੱਚ ਕਰਨ- ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਏਸ ਨਾਖੁਸ਼ ਹਾਦਸੇ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂ।

ਏਸ ਹਾਦਸੇ ਨੇ ਜਿਥੇ ਮੈਨੂੰ ਏਨਾ ਸ਼ਰਮਾਇਆ, ਉਥੇ ਮੈਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗੁੱਝੀਆਂ ਖੂਬਸੂਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਇਆ, ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਕਹਾਵਤ ਦੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਹਰ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਦੀ ਕੰਨੀ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾਂਦੀ-ਚਿੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ- ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਕਹਾਵਤ ਇੱਕ ਸਾਇੰਸ ਹਕੀਕਤ ਤੱਕ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਬੱਦਲ ਮੈਂ ਮੰਗਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਨੀਆਂ ਫੋਲਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਮੇਰਾ ਦਿਲ-ਪਰਚਾਵਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਤੇ ਫੇਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਾਈਸਿਕਲ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਬੇ-ਧਿਆਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਅੱਗੂਣ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਖਿਆਈ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਬੇ-ਧਿਆਨੇ ਮੈਂ

ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ- 1920-22

ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਜਾ ਮਾਰੀ। ਦੋਵੇਂ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਉਹ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਉਠ ਬੈਠਾ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਖਲਾਰਾ ਕੁੱਝ ਲੰਮਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਿੱਲਰ ਗਈਆਂ, ਬਾਈਸਿਕਲ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਵਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਭਲੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਹੈਂਡਲ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਮੇਰੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨੂੰ ਘਟਾਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਆਖਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿੰਦਾ ਏ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ- ਗਲਤੀ ਲੱਗ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ- ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਏ।” ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ। ਬਾਈਸਿਕਲ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿੱਖ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ਪੈਡਲ ਮਾਰਨੇ ਤਾਂ ਆ ਗਏ, ਪਰ ਉਤਰਨਾ ਅਜੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਬਚਦੇ ਬਚਦੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਘੱਤਿਆ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛੇ “ਤੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਐਂ?” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ, “ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਸਨ ਕਿ ਨਹੀਂ?” ਕੇਡਾ ਫਰਕ! ਅੱਜ ਮੈਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ, ਦੂਜਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਫ਼ਸੋਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੇਡਾ ਸੌਖ ਹੋ ਜਾਏ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕਰ ਸਕੀਏ। ਇਹ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬੱਦਲ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸਾ ਫੋਲਿਆਂ ਵੀ ਚਿੱਟੀ ਕੰਨੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬੱਦਲ ਵੀ ਇੱਕ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਆ ਘਿਰਿਆ। ਸਵਾ ਸੌ ਡਾਲਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਫੀਸਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਤੇ ਘਰ ਵੀ ਪੈਸੇ ਘਲਣੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਤਹਿਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹਦਾ ਤੇ ਉਹਦੀ ਧੀ ਦਾ ਘਰ ਗਰਮ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਕੋਇਲੇ ਪਾਂਦਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਭੱਠੀ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਬਲਦੀ, ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵੀ

ਹਿੱਸਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਹਰ ਹੁਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੁਆਹ ਹੱਥ-ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਛੁਟ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਝਾੜੂ ਨਾਲ ਬਰਫ਼ ਪੈਣ ਉਤੇ ਸਾਫ਼ ਰਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਏਨਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਸਮਝਦਾ ਜੇ ਸੁਆਣੀ ਸਾਧਾਰਨ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਨੋਖੀ ਅਮੀਰ ਬਿਰਧ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪੱਥਰ ਵੀ ਉਹਦੇ ਸੁਭਾ ਨਾਲੋਂ ਸਖਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਉਹਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ। ਜੇ ਮੈਥੋਂ ਇੱਕ ਬੇਲਚਾ ਕੋਇਲੇ ਦਾ ਵਧ ਪੈ ਜਾਏ, ਤਾਂ “ਹਾਏ ਸੜ ਗਈ!” ਕਰਦੀ, ਕਪੜੇ ਲਾਂਹਦੀ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਆ ਜਾਏ, “ਇਹ ਕੋਇਲਾ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜਾ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਬੇਲਚੇ ਤੂੰ ਫੂਕੀ ਜਖਦਾ ਹੈ- ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੇ ਡਾਲਰ ਹੈਨੀ!” ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸੋਨਾ ਸਾੜਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਸੰਕੋਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਸਾਲ ਵਲੇਟੀ, ਦੰਦੋੜਕੇ ਮਾਰਦੀ ਉਹ ਦਗੜ ਦਗੜ ਹੇਠਾਂ ਆ ਧਮਕਦੀ, “ਸਾਰਾ ਘਰ ਮੇਰਾ ਤੂੰ ਯਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ!” ਇਹ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਤਿ ਨਾਖੁਸ਼ ਘੜੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਝ ਔੜ੍ਹਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਰਖ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਜਦੋਂ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੀ ਕੰਨੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ। ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆਂ ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ। ਏਨਾ ਹੀ ਕੰਮ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਧੀ ਦੀ ਕੋਠੀ ਕਰਦਾ ਸਾਂ। ਉਹਦੇ ਇਵਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਸਵੇਰੇ ਦੁਧ ਰੋਟੀ ਘਰ ਹੀ ਖਾ ਕੇ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰੀਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮੀਂ ਕਿਸੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਪਰ ਏਸ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ

ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਕੰਨੀ ਕਿੰਨਾ ਢੂੰਡਿਆਂ ਵੀ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਨਾ ਆਈ। ਉਤਕ ਮੈਂ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ। “ਪਰ ਤੇਰਾ ਠੇਕਾ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਠੇਕਾ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖ ਲਈਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਲਾਸੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੀ, ਪਰ ਬੱਦਲ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਕੰਨੀ ਦਾ ਝੁੱਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਧੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਜਵਾਨ ਰੂਪ ਸੀ, ਪਰ ਧੀ ਦਾ ਪਤੀ ਬੜਾ ਕਾਬਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਹਾਦਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹਦੀ ਲੱਤ ਕੱਟੀ ਗਈ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਸੋਟੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਉਹਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸੋਹਣਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੰਮ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤਹਿਖਾਨੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਕੋਇਲੇ ਪਾਣ ਗਿਆ ਸਾਂ। “ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਤੁਸਾਂ ਸਾਡਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਅਗੇ ਸਾਡਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।” “ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਤੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹੀ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਏਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ।” “ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇ,” ਤੇ ਉਹ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲਿਆਂਦੀ ‘ਆਈਸ ਕਰੀਮ’ ਦੀ ਪਲੇਟ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ। ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਕੋਲੋਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡਰਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਾਥ ਜਿਹਾ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਮੇਰੇ ਖਾਣ ਲਈ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਜੇ ਉਹਦੀ ਪਤਨੀ ਵੇਖ ਲੈਂਦੀ ਤਾਂ ਝੇਪ ਜਾਂਦਾ।

ਮਧ-ਛੱਤੇ ਵਰਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਐਨ ਆਰਬਰ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਮਧ-ਛੱਤੇ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਸੀ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਾਲਜ ਦੇ ਲੈਕਚਰ ਮੁਕਾ ਕੇ ਘਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ, ਤੇ ਫੇਰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ। 80 ਫੀਸਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਆਪ ਕਮਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਸੰਘ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਈਏ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਸੀ। ਇੱਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਖਬਾਰ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਕਈ ਮਾਸਿਕ ਤੇ ਸਪਤਾਹਿਕ ਰਸਾਲੇ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ। ਸੰਘ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰੈਸ ਸੀ, ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਸੰਘ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਹਨਾਂ ਕੰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਹਸਪਤਾਲਾਂ, ਹੋਟਲਾਂ, ਰੈਸਟੋਰੈਂਟਾਂ, ਨਿੱਜੀ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਕਿਰਪਾ ਸੀ, ਏਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬਣਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਐਨ ਆਰਬਰ ਦੇ ਸਵੱਛ ਤੇ ਮਧ-ਛੱਤੇ ਵਰਗੇ ਵਾਯੂ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। ਇਹ ਦੋ ਸਾਲ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਤਿ ਰੁਝੇ ਸਾਲ ਹਨ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਇਆ। ਸਿਵਲ ਐਂਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਕੋਰਸ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸਿਖਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਰੁੜਕੀ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਕੀਤੇ “ਸਰਵੇਖਣ” ਦਾ ਮਿਆਰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਕੋਰਸ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਚੌਹ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਕੋਰਸ ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਐਸਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਤੇਰਾਂ ਲੈਕਚਰ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਉੱਤੇ ਤੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਉੱਤੇ 19 ਲੈਕਚਰ ਦੇਣੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇੱਕੋ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਘੰਟਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣੇ ਲੈਕਚਰ ਚੁਣ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕਾਇਆ। ਦੋ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਹੁਨਾਲੇ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਛੁੱਟੀ ਨਾ ਲਈ। ਹੁਨਾਲੇ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਅਊਧੀਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਸਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮੁਕਾ ਲਿਆ। ਡਿਓਢੇ ਕੰਮ ਲੈਣ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦਿੱਕਤ ਆ ਗਈ ਕਿ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਦੋ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਆ ਗਏ। ਮੈਂ ਇਹਦਾ ਹੱਲ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦਾ ਪਰਚਾ ਜਦੋਂ 8 ਤੋਂ 12 ਵਜੇ ਤਕ ਖਤਮ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਪਰਚਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ- “ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਲਗਾਤਾਰ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਕੰਮ ਕਰੋ- ਤੁਸੀਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਰਾਮ ਕਰ ਕੇ, ਇਕ ਵਜੇ ਡੀਨ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਰਚਾ ਕਰ ਦੇਣਾ।” ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤੀ ਹੈਰਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਹੋਈ, ਜਦੋਂ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਪਰਚਾ ਮੇਰੇ

ਹੱਥ ਲਿਆ ਫੜਾਇਆ। ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਯਾਦ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਫਲ ਵੀ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਤਰੇ ਦੇ ਛਿਲੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਭੇਜੇ ਫੜੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੇਡਾ ਭਰੋਸਾ ! ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਖਾਂ, ਮੇਰੇ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਏ ਪਰਚੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਮੇਰੀ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਖੁਤਰ ਖੁਤਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਓਸ ਪਰਚੇ ਦੀ ਤਹਿ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਉਲੰਘਣ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਹਨੂੰ ਉਥੇ ਭਰੋਸਾ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ (Honour System) ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਮਤਿਹਾਨ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਿਗਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪਰਚਾ ਵੰਡ ਕੇ ਬਹੁਤਾ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਅਟਕਿਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੁਣੌਤਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਦੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਓਸ ਸ਼ਕਾਇਤ ਉੱਤੇ ਫੈਸਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਫੈਕਲਟੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹਰੇਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਖਲਾਕ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰੇ, ਪਰ ਪਿਆਰੇ ਖ਼ਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਠੀਕ ਚੌਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਜੇਡੇ ਲੰਮੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਘਰੋਂ ਆਇਆਂ ਬੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉੱਡ ਕੇ ਘਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਤੜਫਣੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਮੈਂ ਰਿਹਾ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ

ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ -1920-22

ਪਿਆਰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿਫਸਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਆਦਰ ਮਿਲਿਆ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਮਿਲੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਨੇ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸੁਆਣੀ ਨੇ।

ਦੋ ਬੰਗਾਲੀ ਕੁੜੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ “ਬਾਰਬਰ” ਵਜ਼ੀਫਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਬੜੀਆਂ ਲਾਇਕ ਸਨ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਬੋਰਡਿੰਗ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ, ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਛੁੱਟ ਉਹ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦੀ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸਾਂ, ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਦੇ ਫੇਰ ਨਾ ਆਈ। ਦੂਜੀ ਕੁੜੀ ਨਿਰੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਮਿਲਣਸਾਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਕੁਝ ਰੁੱਖੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹਰਿਆਲੀ ਦੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ, ਉਸ ਨੇ ਕਾਪੀ ਦੇ ਵਰਕੇ ਉਤੇ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤਾ, “ਜੀਅ ਪੜ੍ਹਨ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਆ ਬਾਹਰ ਚੱਲੀਏ।” ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਇੱਕ ਪਾਰਕ ਸੀ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਪਏ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਫਿਰਦੇ ਤੇ ਕਦੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਉਹਦੀ ਹਰ ਅਦਾ ਵਿਚ ਪੌਣ ਵਰਗੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੀ ਪਰ ਏਸ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਠਦੀ।

ਏਸ ਕੁੜੀ ਕੋਲੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਸਿਖਿਆ; ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਸਿਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਨਿਡਰ ਆਤਮਾ ਸੀ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ

ਤਾੜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਰਾਵਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੇ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਵਹਿਣ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਹਿਣ ਸਨ। ਓਤਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਵਜ਼ੀਫਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਜਰਮਨੀ ਤੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਖੁਤ ਲਿਖਦੀ ਰਹੀ। ਅਮ੍ਰੀਕਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ ਘਰ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਉਚੇਚਾ ਉਹਨੂੰ ਬਰਲਿਨ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਦਲੇਰੀ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਏਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਦਲੇਰੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਿਖਰਾਂ ਚੜ੍ਹ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਬਰਲਿਨ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਕਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਐਮ.ਐਨ. ਰਾਏ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਾਏ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਉਰਿਕ ਵਿਚ ਮਿਲਾਂ, ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਵੀ।

ਐਨ ਆਰਬਰ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਏ ਦੋ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇੱਕੋ ਕਿਰਨ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਦੁਰਾਡੇ ਤਾਰੇ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਈ। ਕਈ ਸੌ ਮੀਲ ਦੁਰਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਕੋਲੋਂ ਮੈਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਾਗਜ਼ ਫੁਪਵਾਏ। ਪਾਰਸਲ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਚਿੱਠ ਨਿਕਲੀ, ਉਤੇ ਸਿਰਫ ਏਨਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: “ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਲਪੇਟਿਆ, ਮਿਸ HH ਨੇ, ਉਮਰ 18 ਸਾਲ।” ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੀ ਭੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਖੁਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਖੁਤ-ਪੱਤਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਸਵੀਰ ਘੱਲੀ; ਵਜ਼ਨ, ਕੱਦ, ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਲਿਖਿਆ; ਮੇਰੀ ਤਸਵੀਰ ਮੰਗੀ, ਮੇਰਾ ਹੁਲੀਆ ਪੁੱਛਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਝੁਠਿਆਰਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਮੇਰਾ ਸੰਕੋਚ ਏਸ ਕਰਕੇ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸਿਖ ਸ਼ਕਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਲੱਗੇ! ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ 46 ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਸਾਂ ਮੈਂ 26 ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ। ਮਤੇ ਉਹ ਸਮਝੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸਾਂ! ਮੇਰੇ ਖੁਤ ਉਹਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਵੀ ਘੱਲੀਆਂ, ਮਿਲਣ ਆਉਣ ਲਈ ਵੀ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਟਾਲ ਸਕਣ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਉਹਦੀ ਮਿੱਠੀ ਯਾਦ ਅੱਜ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਓਸੇ ਤਰੁਖ ਤਾਜ਼ਾ ਹੈ, ਉਸ ਰੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੱਠੀ ਉਡੀਕ ਦਾ ਪਰਚਾਵਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਇੱਕ ਗੱਲ ਓਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਅਨੋਖੀ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਅਰਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਏ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖਰੁਵਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫੈਕਲਟੀ ਵੱਲੋਂ ਨਹੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ। ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਸੂਕੇ-ਬਾਕੇ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਾਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਭੈੜੀ ਜਿਹੀ ਟੋਪੀ ਸਿਰ ਉਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਾੜਨਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪਛਾਣੇ ਜਾਣ। ਏਸ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਡੇਰੀ ਜਮਾਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨੀ ਤੇ ਪਹਿਲ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਲ ਮੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹੜੇ ਮੁੰਡੇ ਆਕੜਖਾਨ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ “ਰੈਗ” ਕੀਤਾ -ਭਾਵ ਸੋਧਿਆ- ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੋਧਣ ਦੇ ਕਈ ਢੰਗ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਕਪੜੇ ਲਾਹ ਦੇਣੇ, ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਦੇਣੇ, ਠੋਕਾ-ਠਾਕੀ ਕਰਨੀ। ਜਦੋਂ ਸਭ ਆਕੜਖਾਨ ਸੋਧੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਖੁਦਲਾ ਜਲਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਆਕੜਖਾਨ ਦੀ

ਨਿੰਦਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਾਉ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਤੇ ਸੂਰੂ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬੜਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਬਕ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਭਾਂ ਸਹਾਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਲੂਕ ਏਡਾ ਓਪਰਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਮੀਕਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵਰ੍ਹਾ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋ ਲਿਆ, ਸੁਧਾਈ ਕਰਵਾ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਥਪੇੜਿਆਂ ਲਈ ਖੌਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਸੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਇਹ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸਬਕ ਸੂਰੂ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਏਥੇ ਕਈ ਸੂਰੂ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਚੌਥੇ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੌਕੀਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੌਕੀਨੀ ਘਾਟੇਵੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਓਥੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਦੀ ਆਕੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਓਸ ਨੇ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਧਾਈ ਨਾ ਕਰੇ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਸੋਧਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਪਾਇਆ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਸੰਘ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਓਥੇ ਸਾਬੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਡਾ ਹਾੜੇ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਸੂਰੂ ਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਲੂਕ ਇੱਕ ਟੀਕੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਬੇ-ਸੁਮਾਰ ਹੇਠੀਆਂ ਸਹਾਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੜਕਾਂ ਲਈ ਉਹਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੋ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ

ਸਾਡੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਂਡਰਜ਼ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵਰਜ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹਦਾ ਨਾਂ ਸੀ: “ਭਾਰਤ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ” ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਂਡਰਜ਼ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਬੁਲਾਇਆ, ਖਾਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਬੇਅੰਤ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਇਨਸਾਨ ਓਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਨੋਕਾਂ ਸਨ। ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਅਮੀਕਾ ਆਏ। ਸਾਡੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਰੋਤੇ ਸਰੋਤ-ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਯੁਗ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਉਤੇ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਏਨਾ ਸੀ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਭਾਵੇਂ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਜੇਡਾ ਸੁਵਕਤਾ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਲਬ ਨੇ ਅਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਇੱਕ ਖ਼ਤ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਹੋਈ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੋਤ-ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਦੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਆਵਾਂ। ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਇਹ ਖ਼ਤ ਮੈਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਬੜਾ ਕਾਮਯਾਬ ਸੀ। ਅਮੀਕਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-

ਚੋਣ ਤੇ ਅਦਾਇਗੀ ਉਤੇ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠੇ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ- “ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ, ਇਹ ਜ਼ਬਾਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਲਿੰਕਨ ਹੀ ਬੋਲ ਗਿਆ ਸੀ।”

ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਏਨੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਚੈਨ ਨਾ ਲਿਆ ਸਕੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹਮਵਤਨ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਅਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਥੋਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਕੀਮਤੀ ਸਬਕ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਲਿਆ- “ਬਗਾਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਅਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਉਡਾ ਸਕਦੀ।”

ਰਾਬਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਨੇ ਵੀ ਆਉਣਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਮਾਏ ਸਾਂ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਕਵੀ ਤੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਸਾਕੇ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਖਿਤਾਬ ਸੁੱਟ ਪਾਣ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਚਾਅ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਚਾਅ ਸਾਡਾ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਕਵੀ ਨਿਯੂ ਯਾਰਕ ਵਿੱਚ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਕਵੀ ਦਾ ਸਫਰ ਵਿੱਚ ਸਾਥ ਦੇ ਰਹੇ ਰੈਵਰੈਂਡ ਮਿਸਟਰ ਐਂਡਰਿਊਜ਼* ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ ਉਹ (ਐਂਡਰਿਊਜ਼) ਆ ਸਕਣਗੇ, ਪਰ ਕਈ ਬੋਲੇ- “ਅੰਬੀ ਦੀ ਭੁਖ ਅੰਬਾਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਹਿੰਦੀ।”

*ਰੈਵਰੈਂਡ ਮਿਸਟਰ ਐਂਡਰਿਊਜ਼ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਉਘੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ।

ਐਨ ਆਰਬਰ ਤੋਂ ਵਿਦੈਗੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੂਰੂ ਸੂਰੂ ਵਿਚ ਐਨ ਆਰਬਰ ਪੁੱਜਾ ਸਾਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ

ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਦੋ ਸਾਲ - 1920-22

ਮੁੰਡੇ ਮੈਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ- “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ।” ਮੈਂ ਵੀ ਹੱਥ ਛੱਡਦਾ ਸਾਂ, ਪਰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਨੂੰ ਬੜੀ ਉੱਚੀ ਕਹਾਣੀ ਜਾ ਸੁਣਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਓੜਕ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਆਈ। ਪਾਸ ਹੋਣ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਅਮੀਕਾ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਰਿਗਜ਼ ਨੇ ਕਈ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਫਿਕਰਾ ਸੀ-

“ਇਹ ਏਥੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਕਿੰਗ-ਪਿੰਨ (ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਪੁਰਜ਼ਾ) ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੈਂਪਸ ਵਿੱਚ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪੁਜਾ ਵਰਗੇ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।”

ਏਸ ਤਾਰੀਫ਼ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝਟ ਨੌਕਰੀ ਦੁਆ ਦਿੱਤੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ, ਪੁਜਾ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਮਖੌਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਐਨ ਆਰਬਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਨਵੋਕੇਸ਼ਨ ਸੀ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਡਿਗਰੀ ਮਿਲਦੀ ਵੇਖਣ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਜਿੱਤ ਸਕਿਆ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਕੁੜੀ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਉਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦੀ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਮੈਂ ਚਾਹਿਆ ਨਾ ਕਿ ਉਹ ਆਵੇ, ਮਤੇ ਉਹਦਾ ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟ ਜਾਏ! ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ, ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਡਿਗਰੀ ਮਿਲੇਗੀ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੱਥ ਤਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਜਣਗੇ, ਐਨੇ ਹਜ਼ਾਰ

ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਏਸ ਇਕੱਲੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿੱਚੋਂ ਸੂਕਰੀਆ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਉਤੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ -”ਤੁਸੀਂ ਕੈਂਪਸ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਸੋ- ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਝੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਡਾ ਕੈਂਪਸ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਣਾ।” ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੰਚ ਉਤੇ ਗਿਆ, ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਛੁਟਿਤਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੰਚ ਤੋਂ ਲਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੋਖੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸਾਂ- “ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਕੇਡੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ- ਦੁਨੀਆ ਹੈ ਕੇਡੀ ਚੰਗੀ!” ਘਰ ਆਏ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮੇਰੀ ਸੁਆਣੀ ਹੱਥ ਕੇ ਮਿਲੀ, ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਡੋਲੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਪਰਚਾ ਸੀ।

“ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਐਨਾ ਚਿਰ ਪਛਾਣਿਆ ਹੀ ਨਾ।” ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਗਲ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿਚਲੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਆਖਿਆ। “ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਐਨ ਆਰਬਰ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਚੌੜੀ ਥਾਂ ਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਉੱਚਾ ਰੀਕਾਰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਲਫ਼ਜ਼ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਔੜੇ ਨਾ, ਆਪਣੀ ਸੁਆਣੀ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਹੱਥ ਦੋਵੇਂ ਫੜ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਲਾ ਲਏ।

UNIVERSITY OF MICHIGAN
ANN ARBOR
DEPARTMENT OF CIVIL
ENGINEERING
March 15, 1923

To Whom it may concern:-
This is to certify that Mr.
Gur Baksh Singh entered the
University of Michigan in
February 2021 and remained

in constant residence until
June 1032 when he was
graduated from the College
of Engineering with the
degree of Bachelor of Science
in Engineering (Civil
Engineering).

Mr. Singh did work of the
highest grade while in the
University and won the esteem
of all of the members of the
Civil Engineering teaching
staff by reason of his fine
scholarship.

I met Mr. Singh first on the
day of his arrival in Ann
Arbor and was in more or
less constant touch with him
during the entire period of
his residence here and I take
pleasure in certifying not only
to his industry and ability
as a student but to his fine
personality and moral character
and to the fact that he did much
to raise the general opinion of
the community towards the
Indian students on account
of his high ideals and his
freedom from any revolutionary
connection or belief, and on
account of his loyalty to the
best ideals of government.

When Mr. Singh first arrived
here the University had been in
session for several weeks and
it seemed advisable for him
not to commence his work
until the following February.
Consequently I employed him
for three months on appraisal
work and estimating and found
that his work was accurate and
showed a good knowledge of
fundamental engineering. This
work was of high character and
comparable with that of our
own students.

Mr. Singh left Ann Arobor with
the hearty good wishes of all
the people here who came in
touch with him.

All these things I certify to be

true.
Henry E Riggs
Subscribed and sworn to before
me a Notary Public, in and for
the Country of Washtenav, State
of Michigan on this 15th day of
March 1925
Elizabeth A. Campbell
My Commission Expires 1st May, 1924

ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ

ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਐਨ ਆਰਬਰ
ਸਿਵਲ ਐਂਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ
ਮਹਿਕਮਾ
ਮਾਰਚ 15, 1923

ਉਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਨਾਲ ਇਹਦਾ
ਵਾਸਤਾ ਹੋਵੇ:-

ਇਹ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਮਿਸਟਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ
ਫਰਵਰੀ 1921 ਵਿਚ ਮਿਸ਼ੀਗਨ ਦੀ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ,
ਤੇ ਜੂਨ 1922 ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਂਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਿਜ
ਵਿਚ ਬੀ.ਐਸ.ਸੀ ਐਂਜੀਨੀਅਰਿੰਗ
(ਸਿਵਲ ਐਂਜੀਨੀਅਰਿੰਗ) ਦੀ
ਡਿਗਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।
ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ
ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਅਤਿ ਉੱਚੇ
ਦਰਜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਆਪਣੀ
ਉੱਚੀ ਵਿਦਵਤਾ ਕਾਰਨ ਸਿਵਲ
ਐਂਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕੀ
ਸਟਾਫ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ
ਸਤਿਕਾਰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ।
ਮੈਂ ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
ਐਨ ਆਰਬਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਪਹਿਲੇ
ਦਿਨ ਹੀ ਮਿਲਿਆ, ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ
ਉਹ ਏਥੇ ਰਹੇ ਮੈਂ ਵਧ ਜਾਂ ਘਟ
ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਵਿਚ
ਰਿਹਾ, ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ

ਲਿਆਕਤ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਤਸਦੀਕ
ਕਰਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੇ
ਅਖਲਾਕੀ ਚਾਲਚਲਣ, ਤੇ ਏਸ
ਸਚਾਈ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ
ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ, ਕਿਸੇ ਬਾਗੀਆਨਾ
ਸੰਬੰਧ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ,
ਤੇ ਉੱਚੇ ਸਿਆਸੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ
ਵਫਾਦਾਰੀ ਦੀ ਤੁਫੈਲ ਏਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ
ਦੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ
ਬਾਰੇ ਰਾਇ ਉੱਚੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜਾ
ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਜਦੋਂ ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਏਥੇ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਕਾਰਜ-ਕਾਲ
ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਕਈ ਹਫਤੇ ਹੋ
ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ
ਸਲਾਹ ਠੀਕ ਜਾਪੀ ਕਿ ਆਉਂਦੀ
ਫਰਵਰੀ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ
ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਅੰਕਣ ਤੇ
ਅਨੁਮਾਨਣ ਦੇ ਕੰਮ ਉੱਤੇ ਲਾ ਲਿਆ,
ਤੇ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ
ਸੁਧ ਸੀ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇੰਜੀਨੀਅਰੀ
ਦਾ ਚੰਗਾ ਗਿਆਨ ਦੱਸਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ
ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸੀ ਤੇ
ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ
ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਮਿਸਟਰ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਐਨ ਆਰਬਰ
ਤੋਂ ਗਏ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ
ਦੀਆਂ ਦਿਲੀ ਸੁਭ-ਇਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੈ
ਕੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ
ਪਿਆ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਸੱਚਿਆਂ
ਹੋਣ ਦੀ ਮੈਂ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਹੈਨਰੀ ਈ. ਰਿਗਜ਼

ਅੱਜ ਮਾਰਚ 1923 ਦੇ 15ਵੇਂ ਦਿਨ
ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋਕਿ ਮਿਸ਼ੀਗਨ
ਰਾਜ ਦੀ ਵਾਸਟਨੇਅ ਕਾਉਂਟੀ ਦੀ
ਸਰਕਾਰੀ ਲੇਖ ਪਰਮਾਣਕਾ ਹਾਂ, ਸਹੀ
ਪਾਈ ਤੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਗਈ।

ਅਲਿਜ਼ਬੈੱਥ ਏ. ਕੈਂਪਬੈਲ

ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਖੀਵੀ ਉਰਮਿਲਾ ਦੇ
ਪੈਰ ਹੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲੱਗ
ਰਹੇ। ਅੱਜ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ,
ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ, ਇਕਲੌਤਾ ਬੇਟਾ
ਰੋਹਨ ਘਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਰੋਹਨ ਦਾ
ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਆਉਣਾ ਹੀ ਉਰਮਿਲਾ
ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ
ਸੀ। ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਾਰਟੀ
ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਲ-
ਭਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਤੋਹਫਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ
ਲੱਗ ਗਿਆ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰੋਹਨ ਨੇ ਵੀ ਮਾਂ
ਦੇ ਪੈਰ ਛੋਹਦਿਆਂ ਤੋਹਫੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ
ਖੂਬਸੂਰਤ ਡੱਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ
ਰੱਖੀ। ਉਰਮਿਲਾ ਨੇ ਡੱਬੀ ਮੋੜਦਿਆਂ
ਕਿਹਾ, "ਬੇਟਾ, ਤੂੰ ਆ ਗਿਆ ਹੈਂ,
ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੋਹਫਾ ਮੇਰੇ ਲਈ
ਹੋਰ ਕੁਝ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਤੇਰੇ
ਸਾਹਮਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ
ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।"

ਏਨਾ ਕਹਿੰਦੇ-ਕਹਿੰਦੇ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ
ਮਾਂ ਦੀ ਮਸਤਾ ਟਪਕਣ ਲੱਗੀ। ਰੋਹਨ
ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਨਮ ਹੋ ਗਈਆਂ।
ਉਹਨੇ ਮਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂ ਪੁੰਝਦਿਆਂ ਫਿਰ
ਉਸ ਡੱਬੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਵੱਲ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ
ਪਿਆਰ-ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਆਖਿਆ,
"ਲੈ ਲਓ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ! ਹੋ ਸਕਦੈ,
ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਵੀ
ਵੱਧ ਕੋਈ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚੀਜ਼ ਹੋਵੇ!"

ਆਖਿਰ ਉਰਮਿਲਾ ਨੂੰ ਉਹ ਡੱਬੀ
ਲੈ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਹੀ ਪਈ। ਅੰਦਰ
ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਰਮਿਲਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ
ਚੀਕ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਬੇਮੁਹਾਰਾ
ਪਿਆਰ-ਰਸ ਛਲਕਣ ਲੱਗਿਆ।

ਡੱਬੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ
ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ
- "ਮਾਂ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਪਰਤ ਕੇ ਨਹੀਂ
ਜਾਵਾਂਗਾ..."

ਉ ਜੈ ਨ
(ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼)
94259181161

ਅਨੂ: ਪ੍ਰੋ. ਨਵ ਸੰਗੀਤ ਸਿੰਘ
94176920151

ਕਈ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਸੱਜਣ ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਜਾਣਕਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਤ ਨੇੜ ਤੋਂ ਦੇਖਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਈ ਜਾਣਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰੋਜ਼, ਆਪਣੀ ਕਰਮਭੂਮੀ ਪਿੰਡ ‘ਚੱਕ ਪੱਖੀ’ ਦੇ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ, ਰਸਤੇ ‘ਚ ਆਉਂਦੇ

ਪਿੰਡ ‘ਖਿਓ ਵਾਲਾ ਬੋਦਲਾ’ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਬੇਹੱਦ ਚੌੜੀ ਸੜਕ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਫਿਰਨੀ ਵੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਫਿਰਨੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੰਨੀ ਮੁਹੱਬਤ ਹਾਸਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਹੜੇ ਵਾਂਗ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ‘ਚੋਂ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਪਹੀਆ ਸਾਧਨ ‘ਤੇ ਬੇਹੱਦ ਪਰਪੱਕ ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ ਹੀ ਰਾਜੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚਲੋ, ਉਹ ਤਾਂ ਅਲੱਗ ਮੁੱਦਾ ਹੈ- ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ‘ਚ ਅਣਿਗਣਤ ਲੋਕਲ ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਆਮ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ, ਕਦੇ ਫੇਰ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਿੰਡ ‘ਚੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ‘ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ’ ਵਰਗਾ ਇਹ ‘ਬਾਪੂ’ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਨਿਤ ਹੀ ਬਲਦ ਵਾਲੇ ਗੱਡੇ ‘ਤੇ ਪੱਠੇ ਲੱਦੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਈ ਮੁਸਕੁਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਆਦਤ ਹੈ ਰੋਜ਼ ਮਿਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਆ-ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਦੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ‘ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਦਿਸਣੈ’। ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ। ਫੇਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਡੀ ਰਾਮ-ਰਾਮ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਈ। ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ਦਿਲ, ਦਿਲਦਾਰ ਬਾਪੂ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਦੇਸਰਾਜ ਕੰਬੋਜ’ ਹੈ। ਰੌਲੇ ਆਲੇ ਸਾਲ (ਉਜਾੜੇ ਦੇ ਭੁਗਤਭੋਗੀਆਂ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਆਲਾ ਸਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੌਲੇ ਆਲਾ ਸਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ) ਸੱਤ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਬਾਪੂ ਦੇਸਰਾਜ।

‘ਲਹਿੰਦੇ ਪੰਜਾਬ’ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਸਬੇ ‘ਪਾਕਪਟਨ’ ਲਾਗੇ ‘ਵੱਡੀ ਸਫੀ’ ਪਿੰਡ ਵਿਚ, ਬਾਪੂ ਦੇ ਪਿਓ ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਪੰਜ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਤਗੜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤਾਂ ਮਿਲੀ ਪਰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹਰੇਕ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇਕਦਮ ਈ ਉਜਾੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। “ਹੁਣ ਬੰਦਾ ਚੁੱਕੇ ਕੀ ਤੇ ਛੱਡੇ ਕੀ?” ਅਖੀਰ ਸਿਵਾਏ ਉਦਰੇਵੇਂ ਭਰੇ ਦੁਖੀ ਮੰਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕੇ। ਰੌਲੇ ‘ਚ ਉਜੜਿਆਂ ‘ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਜੜਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸਰਿਆ। ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਖੰਡੂ ਆਲੇ ਖੂਹ ਲਾਗੇ ਕਲੋਨੀ ‘ਚ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੇਰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸ ਗਿਆ। ਬਾਪੂ ਹੁਰੀਂ ਇੱਥੇ ਆ ਬੈਠੇ।

ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਏ ਬਾਪੂ ਦਾ, ਡੰਗਰ ਡਾਕਟਰ। ਪੂਰਾ ਵਧੀਆ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਐਨ ਲਾਗੇ ਛੇ ਕੁ ਕਿੱਲੇ ਪੈਲੀ ਹੈ। ਬੋੜੀ ਦੂਰ ਐਨ ਸੜਕ ‘ਤੇ ਚਾਰ ਕਨਾਲਾਂ ਹੋਰ ਬਣਾਈ ਏ, ਬਾਪੂ ਹੁਰਾਂ, ਜਿੱਥੋਂ ਪੱਠੇ ਵੱਢ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਲੱਦ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਤਰਾਸੀ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬਾਪੂ, ਮੁੰਡਾ ਬਣਿਆ, ਢੋਲੇ ਦੀਆਂ ਗਾਉਂਦਾ, ਬਲਦ ਗੱਡੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਰਾਮ-ਰਾਮ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦਾ, ਮਸਤੀ ਨਾਲ ਘਰ ਆ ਕੇ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ‘ਚ ਰੁੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਕਿਵੇਂ ਆਂ ਸ਼ੇਰਾ”, ਬਾਪੂ ਅਕਸਰ ਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਐਕਸਾਈਟਮੈਂਟ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਏਨੀ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਏ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਚੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇ।

“ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਤਕੜੇ ਨੇ ਤੇਰੇ, ਕਣਕਾਂ ਬਚੀਆਂ ਨੇ?” ਹਮੇਸ਼ਾ ਈ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਪੂ ਨਸਲਾਂ ਤੇ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦਾ ਹਾਲਚਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਬੀਤੇ ਦਿਨੀਂ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਬਾਪੂ ਇਸ ਉਮਰ ‘ਚ ਹੁਣ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਨੈ” ,,,,,,,? ਜਿੰਦਗੀ ‘ਚ ਏਨਾ ਸੌਖਰਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਨਾ ਕਦੇ ਥੱਕੇ, ਨਾ ਕਦੇ ਅੱਕੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਵਿਹਲਾ ਬੰਦਾ ਕੰਮ ਦਾ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਕੰਮ ਦਾ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ”।

ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ, ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਬਕ ਦਿੰਦੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਸੋਹਣਾ ਸੁਨੱਖਾ ਬਾਬਾ, ਹੋਰ ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਜੀ ਓ ਬਾਪੂ, ਜੁਗ-ਜੁਗ ਜੀ, ਜਿੰਦਗੀ ਜਿੰਦਾਬਾਦ, ਜਿੰਦਗੀ ਜਿੰਦਾਬਾਦ।” ਪਿੰਡ ਖੂਈ ਖੇੜਾ, ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ 9872705078

ਸੋਫੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ

Kierkegaard (*ਇਹ ਨਾਂ ਕੀਅਰਕਗੋਰੋ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)

....ਯੂਰਪ ਦੀਵਾਲਾ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਰਾਹ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ...

“Kierkegaard ਜਦੋਂ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਧਰਮਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੇ ਸੁਆਲ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀਲਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਤਾਈਆਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰਜ਼ ਡਿਗਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ, ‘ਹੋਣੀ ਦੀ ਕੀਤੀ ਟਿੱਚਰ (irony) ਦੇ ਤਸੱਵਰ ਬਾਰੇ’ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ‘ਤੇ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ ਦੇ ਨਾਲ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਹ ਰੁਮਾਂਟਕ ਹੋਣੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਟਿੱਚਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਰੁਮਾਂਟਕਾਂ ਦੀ ਭਰਮ ਨਾਲ ਅਣ-ਵਚਨਬੱਧ ਖੇਡ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸੁਕਰਾਤ ਦੀ ‘ਸੁਕਰਾਤੀ ਹੋਣੀ ਵੱਲੋਂ ਮਖੌਲ’ ਰੱਖਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੁਕਰਾਤ ਨੇ ਹੋਣੀ ਦੀ ਟਿੱਚਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਸਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੱਚਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆਉਣਾ। ਰੁਮਾਂਟਕਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ, ਸੁਕਰਾਤ ਨੂੰ Kierkegaard ‘ਹੋਂਦਵਾਦੀ’ ਸੋਚਵਾਨ ਸੱਦਦਾ ਸੀ। ਯਾਨੀ, ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਵਾਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫਲਸਫ਼ਾਨਾ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਹੇਠ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।”

“ਫੇਰ?”

“1841 ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੁੜਮਾਈ ਤੋਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, Kierkegaard ਬਰਲਿਨ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੇ Schelling ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਸੁਣੇ।”

“ਕੀ ਉਹ ਹੇਗਲ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ?”

“ਨਹੀਂ, ਹੇਗਲ ਦਸ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਰਲਿਨ ਵਿਚ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹਾਵੀ ਸਨ। ਉਸੇ ਦਾ ‘ਢਾਂਚਾ’, ਜਿਵੇਂ, ਹਰੇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਆਲ ਦੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੰਮ-ਆਉਂਦੀ ਸਮਝਾਉਣੀ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। Kierkegaard

ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ‘ਬਾਹਰਮੁਖੀ’ ਸੱਚਾਂ ਦੀ ਹੇਗਲਵਾਦ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ, ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਿਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।”

“ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੱਚਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ?”

“Kierkegaard ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰੀ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਇ, ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੱਚ ਲੱਭਣ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ-ਜਣੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਦੇ ਹੋਣ। ਕਿ, ‘ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੱਚ’ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਣੇ ਨੂੰ, ਯਾਨੀ ਹਰ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ, ‘ਢਾਂਚੇ’ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਖਲ੍ਹਾਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। Kierkegaard ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੇਗਲ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹੇਗਲਵਾਦੀ ਪ੍ਰੋਫੈੱਸਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਸੀ: “ਜਦੋਂ ਡੂੰਘੇ ਸੋਚਵਾਨ ਜਨਾਬ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਭੇਤ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਏਨੀ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖ਼ੁਦ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਆਦਮੀ ਹਨ, ਨਾ ਵੱਧ ਨਾ ਘੱਟ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਪੈਰੇ ਦਾ ਤਿੰਨ-ਵਟਾ-ਅੱਠਵਾਂ-ਹਿੱਸਾ।”

“ਅਤੇ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, Kierkegaard ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਆਦਮੀ?”

“ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਮੋਟੀ ਸਮਝਾਉਣੀ ਦੇਣ ਵਿਚ Kierkegaard ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ‘ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ’। ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੁਰਸੀ-ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਜਰਬਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਾਂ- ਅਤੇ ਖ਼ਾਸਕਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਗੌਲਣਯੋਗ ਚੋਣਾਂ

ਯੌਸਤੀਨ ਗਾਰਦਰ

ਅਨੁਵਾਦ: ਪੁਨਮ ਸਿੰਘ

Kierkegaard

ਕਰਦੇ ਹਾਂ- ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਬੁੱਧ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕਥਾ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ Kierkegaard ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।”

“ਬੁੱਧ ਬਾਰੇ?”

“ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੁੱਧ ਦਾ ਫਲਸਫ਼ਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਭਿਖਸੂ ਨੇ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ, ਦੁਨੀਆਂ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਕੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਸਾਫ਼ ਜੁਆਬ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬੁੱਧ ਨੇ ਜੁਆਬ ਵਿਚ ਉਸ ਭਿਖਸੂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗ ਹੈਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਲੱਗਾ ਤੀਰ ਵੱਜਾ ਹੋਏ। ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋਏਗੀ ਕਿ ਤੀਰ ਕਿਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਡੋਬਾ ਲੁਆਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਆਇਆ।”

“ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਇਹ ਤੀਰ ਕੱਢ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰ ਦੇਵੇ।”

ਹਾਂ, ਇਹੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਇਸਦੀ ਹੀ ਹੋਂਦਵਾਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੋਏਗੀ। Kierkegaard ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸੁੱਖੇ-ਮੁਖ਼ਤਸਰ ਪਲ ਲਈ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਤਕੜੀ ਸੋਝੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਉਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੁਰਸੀ-ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਬਹਿ

ਸੋਫੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ

ਕੇ ਫਲਸਫਾ ਨਹੀਂ ਘੋਟਦੇ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਰੂਹ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

“ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ।”

“Kierkegaard ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੱਚ ‘ਅੰਤਰਮੁਖੀ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਦੇ ਉਲਟ- ਸੰ.) ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਜਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੱਚ ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਉਹੋ ਸੱਚ ‘ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੱਚ’ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।”

“ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਸੱਚ ਦੀ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ?”

“ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਸੁਆਲ ਹੈ, ਮਸਲਨ, ਕਿ ਕੀ ਇਸਾਈਅਤ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸੁਆਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਕੂ ਜਾਂ ਅਕਾਦਮਕ ਜੋੜ ਜੁੜਦਾ ਹੋਏ। (ਪਰ) ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਜਣੇ ਲਈ ਜੋ ‘ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਰਿਹਾ ਹੈ’, ਇਹ ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚਰਚਾ ਕਰੀ ਜਾਓ। ਇਹ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋਗੇ।”

“ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।”

“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਏ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹਾਕੂ-ਬਿਉਰੀ ਵਾਲੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਡੁੱਬੋਗੇ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਾ ‘ਦਿਲਚਸਪ’ ਹੋਏਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ‘ਗੈਰ-ਦਿਲਚਸਪ’ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਮਗਰਮੱਛ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੋਏਗਾ।”

“ਆ ਗਈ ਸਮਝ, ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ।”

“ਯਾਨੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਫਲਸਫਾਨਾ ਸੁਆਲ ਕਿ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇਸੇ ਸੁਆਲ

ਨਾਲ ਜਣੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਜਣਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਫਰਕ ਫਰਕ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੁਆਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਅਕੀਦੇ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਛੋਹਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਲੀਲ, ਜਾਂ ਗਿਆਨ, ਰਾਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ, Kierkegaard ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੈਰ-ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।”

“ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪਏਗਾ।”

“ਅੱਠ ਅਤੇ ਚਾਰ ਬਾਰਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ‘ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਕੱਢੇ ਸੱਚ’ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਜੋ Descartes ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਰੇਕ ਫਲਸਫ਼ਈ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ? ਕੀ ਇਹ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਮਰ ਰਹੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦੌਰਾਨ ਰਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ? ਨਹੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੱਚ ‘ਬਾਹਰਮੁਖੀ’ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ‘ਆਮ’ ਵੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਹਰੇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਲਈ ਉੱਕਾ ਕੋਈ ਮਾਇਨਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ।”

“ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਅਕੀਦਾ?”

“ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਕੀ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗਲਤ ਕੀਤਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਸਦੀ ਹੋਂਦਵਾਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸੁਆਲ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਘਣੀ ਜੁੜਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕੋਈ ਜਣਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਬੱਸ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਸ ਕਰ ਸਕਦੇ

ਹੋ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਤਿਕੋਣ ਦੇ ਕੋਣਾਂ ਦਾ ਕੁਲ ਜੋੜ 180 ਡਿਗਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਚੁੰਮਣ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਕਨੂੰਨ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਵੇਖਣ-ਮਾਨਣ ਦੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦੇ।”

“ਬੜੇ ਅਜੀਬ ਹੋਵੇ ਜੇ ਸੋਚੋ।”

“ਧਾਰਮਕ ਸੁਆਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਅਕੀਦਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। Kierkegaard ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: ‘ਜੇ ਮੈਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪਕੜਣ-ਸਮਝਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੋਵਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਏਸੇ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਅਕੀਦੇ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਕੱਚ-ਪੱਕ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੜੀ ਰੱਖਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਦੋ ਕੁ ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਸਕਾਂ, ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਅਕੀਦਾ ਫੜੀ ਰੱਖ ਕੇ।’”

“ਇਹ ਤਾਂ ਭਾਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।”

“ਕਈਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਵੀ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ- ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸ ਨੂੰ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਤਰਕ ਭਰੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਕਰ ਲਓ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਘਟਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ, ਧਾਰਮਕ ਜਜ਼ਬਾ-ਜਨੂੰਨ ਘਟੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੱਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਿ ਕੀ ਇਸਾਈਅਤ ਸੱਚੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸੱਚੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਮੱਧ ਯੁਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਜੁਮਲੇ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: credo quid absurdum (ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬੇਤੁਕਾ ਹੈ।)”

“ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ।”

“ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾ-ਮੰਨਣਜੋਗ ਹੈ। ਇਸਾਈਅਤ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਨਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਹੋਰ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ, ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਅਕੀਦੇ ਦਾ ਸੁਆਲ ਨਾ ਹੁੰਦਾ।”

“ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਮਝ ਗਈ ਹਾਂ।”

“ਸੋ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਹ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ Kierkegaard ਦਾ ‘ਹੋਦਵਾਦ’ ਤੋਂ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ, ‘ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਸੱਚ’ ਤੋਂ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ, ਅਤੇ ‘ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਅਕੀਦੇ’ ਬਾਰੇ ਕੀ ਤਸੱਵਰ ਸੀ ਉਸਦਾ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਤਸੱਵਰ-ਸੰਕਲਪ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਦੀ ਪੜਚੋਲ-ਅਲੋਚਨਾ ਵਾਂਗ ਘੜੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਹੇਗਲ ਦੀ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਭੇਤੀ ‘ਸਮਾਜਕ ਪੜਚੋਲ’ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਆਧੁਨਿਕ-ਅਜੋਕੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ‘ਜਨਤਾ’, ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਭੀੜ, ਜਨਤਾ, ਦੀ ਹਾਵੀ ਖਾਸੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਚਨਬੱਧਤਾ-ਹੀਣ ‘ਗੱਲਾਂ’। ਅੱਜ ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ‘ਇਕਸੁਰ-ਹੋਣ’ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੀਏ; ਯਾਨੀ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇੱਕੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ‘ਸੋਚਦੇ’ ਅਤੇ ‘ਮੰਨਦੇ’ ਹਨ ਪਰ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਡੂੰਘੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੱਖਣ ਦੇ।”

“ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ Kierkegaard ਜੋਆਨਾ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ।”

“ਉਹ ਆਪਣੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੇਣ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕਲਮ ਤਿੱਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸਮਤ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਟਿੱਚਰ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਕੌੜੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਲਈ, ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ‘ਭੀੜ ਨਾ-ਸੱਚ ਹੈ’, ਜਾਂ ‘ਸਚਾਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ’ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਇੱਕ ਉਤਲੀ ਉਤਲੀ ਪਹੁੰਚ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

“ਬਾਰਬੀ ਗੁੱਡੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਆਪ ਉਹ ਗੁੱਡੀ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਮਾੜਾ ਹੈ।”

“ਲਉ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਾਂ Kierkegaard ਦੀ ਓਸ ਥਿਊਰੀ ‘ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਿਹਾ?”

“Kierkegaard ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੜਾਅ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthetic) ਪੜਾਅ, ਨੈਤਿਕ-ਇਖ਼ਲਾਕੀ (ethical) ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਧਾਰਮਕ ਪੜਾਅ ਸੱਦਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ‘ਪੜਾਅ’ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਜਣਾ ਹੇਠਲੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਦੋ ਪੜਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਜਿਊਂਦਾ ਜਿਊਂਦਾ ਅਚਾਨਕ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਚੇਰੇ ਪੜਾਅ ‘ਤੇ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕੋ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਕੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

“ਪੱਕਾ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਹੋਰ ਸਮਝਾਓਗੇ ਇਸ ਬਾਰੇ। ਮੈਂ ਜਾਨਣ ਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਪੜਾਅ ‘ਤੇ ਹਾਂ।”

“ਸੁਹਜਵਾਦੀ (Aesthetic) ਪੜਾਅ ‘ਤੇ ਜਿਊਣ ਵਾਲਾ ਓਸ ਪਲ ਲਈ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹਰ ਮੌਕਾ ਫੜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਜੋ ਵੀ ਸੁਹਣਾ, ਤਸੱਲੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਜਾਂ ਸੁਆਦਲਾ ਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਨਸਾਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਇੱਛਾਵਾਂ-ਤਾਂਘਾਂ ਅਤੇ ਰੌਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਅਕਾਊ ਹੈ ਉਹ ਬੁਰਾ ਹੈ।”

“ਹਾਂ ਧੰਨਵਾਦ, ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਵਤੀਰੇ-ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ।”

“ਪੱਕਾ ਰੁਮਾਂਟਕ, ਏਸੇ ਲਈ, ਪੱਕਾ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthete) ਵੀ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਰੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਮਜ਼ੇ ਲੈਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਕੇ ਵੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਪਰ) ਜੇ ਇਨਸਾਨ ਅਸਲੀਅਤ ਵੱਲ ਇੱਕ ਸੋਚਣ-ਤੋਲਣ ਵਾਲੀ ਪਹੁੰਚ ਰੱਖੇ- ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਜਾਂ ਓਸ ਫਲਸਫ਼ੇ ਵੱਲ ਹੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਜਣਾ ਜਾਂ ਜਣੀ ਰੁੱਝਾ ਹੈ- ਉਹ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthetic) ਪੜਾਅ ‘ਤੇ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖਾਂ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਇੱਕ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthetic), ਯਾਨੀ ‘ਤੋਲਣ ਵਾਲੀ’ ਪਹੁੰਚ ਹੋਵੇ। ਏਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪੇ / ਆਕੜ, ਨੇ ਮੱਲ ਮਾਰ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਬਸਨ ਦੀ Peer Gynt ਵਿਚ ਇੱਕ ਪੱਕੇ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthete) ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਹੈ।”

“ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ।”

“ਕੀ ਤੂੰ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੈਂ?”

“ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਮੇਜਰ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।”

“ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਦ, ਸ਼ਾਇਦ, ਸੋਫੀ...ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰ ਜਿਹੀ ਰੁਮਾਂਟਕ ਟਿੱਚਰ ਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਸੀ। ਤੂੰ ਚੂਲੀ ਕਰ ਲੈ ਸੋਫੀ।”

“ਕੀ?”

“ਠੀਕ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।”

“ਅੱਗੇ ਚੱਲੋ, ਫੇਰ।”

“ਜੇ ਇਨਸਾਨ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthetic) ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੌਖ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਮਨ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼, ਜਾਂ ਕੁਝ ਮਾੜਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਖੌਫ਼, ਅਤੇ ਖਾਲੀਪਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ। ਜੇ ਇਹ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਆਸ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। Kierkegaard ਮੁਤਾਬਕ, ਮਨ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੰਢਾਉਣੀ ਤਕਰੀਬਨ ਚੰਗੀ-ਹਾਂਦਰੂ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ‘ਹੋਦਵਾਦੀ ਹਾਲਤ’

ਸੋਫੀ ਦਾ ਸੰਸਾਰ

ਵਿਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਉਚੇਰੇ ਪੜ੍ਹਾਅ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਚੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਾਂ ਇਹ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਮਾਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੇ। ਇਹ 'ਹੈ/ਜਾਂ ਨਹੀਂ' ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

“ਇਹ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਨਸ਼ੇ ਛੱਡਣ ਵਰਗਾ ਹੈ।”

“ਹਾਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ। Kierkegaard ਵੱਲੋਂ ਇਸ ‘ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ ਕਿਸਮ’ ਬਾਰੇ ਤਫ਼ਸੀਲ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸੁਕਰਾਤ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਾਅ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸੱਚੀ ਸੁਝ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚੋਣ ਜੋ ਕਿਸੇ ਜਣੇ ਨੂੰ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthetic) ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਨੈਤਿਕ-ਇਖ਼ਲਾਕੀ (ethical) ਜਾਂ ਧਾਰਮਕ ਪਹੁੰਚ ਵੱਲ ਨੂੰ ਛਾਲ ਮਰਵਾਅ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਆਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਬਸਨ ਨੇ Peer Gynt ਵਿਚ ਇਹੀ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਦੋਸਤੋਵਸਕੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨਾਵਲ “ਕ੍ਰਾਈਮ ਐਂਡ ਪਨਿਸ਼ਮੈਂਟ” ਵਿਚ ਵੀ ਇਸੇ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹੋਂਦਵਾਦੀ ਚੋਣ ਲੋੜ ਅਤੇ ਸਿਰਲੱਥੀ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁੱਟਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

“ਚੰਗਾ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਤੁਸੀਂ ਇਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰੂਪ ਚੁਣ ਲਓ।”

“ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਤੂੰ ਨੈਤਿਕ-ਇਖ਼ਲਾਕੀ (ethical) ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚ ਜਿਊਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਂ। ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ-ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਚੋਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਬਾਕਾਇਦਗੀ। ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਕਾਂਟ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੇ ਸਹੀ-ਗਲਤ ਦੀ ਪਛਾਣ (ethics) ਤੋਂ ਬਹੁਤੀ ਵੱਖਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਕਨੂੰਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਜਿਊਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ। Kierkegaard ਨੇ, ਕਾਂਟ ਵਾਂਗ, ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾਅ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰਾਇਆ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਐਨ ਕੀ ਸਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਗ਼ਲਤ। ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਅਤੇ ਗ਼ਲਤ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਕੋਈ ਰਾਇ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਤਾਂ ਹੈ। ਸੁਹਜਵਾਦੀ (Aesthete) ਦਾ ਇੱਕੋ ਵਾਸਤਾ ਇਸ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਊ।

“ਕੀ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਹੋਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਊਂਦਿਆਂ?”

“ਪੱਕੀ ਗੱਲ! Kierkegaard ਨੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਹੀ-ਗਲਤ ਮੁਤਾਬਕ ਚੱਲਣ

(ethical) ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਅ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਸੀ। ਕੋਈ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਅਖੀਰ ਥੱਕ ਜਾਏਗਾ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮਰਪਤ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਕੇ ਚੱਲਣ ਤੋਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਵੱਲ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਕਾਵਟ ਵਾਲੀ ਖਿਝ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthetic) ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਨ-ਤੋਲਣ ਵੱਲ ਫਿਸਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਈ ਹੋਰ ਜਣੇ, ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਧਾਰਮਕ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵੱਲ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ‘ਵਿਸ਼ਵਾਸ’ ਦੇ ‘ਦੇ ਮੀਟਰ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ’ ਦੇ ‘ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਛਾਲ’ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਬਜਾਇ ਸੁਹਜਵਾਦੀ (aesthetic) ਸੁਆਦ-ਮਾਨਣ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲਤਾ ਵੱਲੋਂ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦੇ, ਉਹ ਅਕੀਦੇ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ‘ਜਿਊਂਦੇ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਅੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨਾ ਬਹੁਤ ਭਿਆਣਕ’ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ Kierkegaard ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ, ਪਾਪ-ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕੋ ਰਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

“ਇਸਾਈਅਤ, ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ।”

“ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ Kierkegaard ਦੇ ਲਈ, ਧਾਰਮਕ ਪੜ੍ਹਾਅ ਤੋਂ ਮਤਲਬ ਸੀ ਇਸਾਈਅਤ। ਪਰ ਉਹ ਗ਼ੈਰ-ਇਸਾਈ ਸੋਚਵਾਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਂਦਵਾਦ, ਇਸ ਡੈਨਮਾਰਕੀ ਫ਼ਲੱਸਫ਼ਈ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ।”

ਸੋਫੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘੜੀ ਦੇਖੀ।

“ਸੱਤ ਵੱਜਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਭੱਜਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਅ ਰਹੀ ਹੋਏਗੀ।” ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ਈ ਵੱਲ ਹੱਥ ਹਿਲਾਅ ਕੇ ਵਿਦਾ ਲਈ। ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਕਿਸਤੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਭੱਜ ਗਈ।

How Ameen Sayani's Binaca Geetmala took film songs to listeners in Jhumri Talaiya and beyond

Isabel Huacuja Alonso

Was Ameen Sayani (passed away on 21 February, aged 92) made for film songs or for a charming person to person communication? Ameen, film songs and the hearts of his listeners from all strata were like a grand Oneness. We pay a tribute-through this article in Scroll.in -Ed.

The legendary radio broadcaster's long-running programme on Radio Ceylon seeped into the lives of its audience, films and jokes while celebrating the ordinary.

Apr 10, 2024 ·

s“Behno aur bhaiyo, aap ki khidmat me Ameen Sayani ka adaab (sisters and brothers, in your service, Ameen Sayani greets you).” For four decades, Ameen Sayani, who passed away in February at the age of 91 and was arguably South Asia's best known radio broadcaster, greeted Binaca Geetmala's listeners with a version of this phrase recited in his characteristic upbeat style. Binaca Geetmala was a weekly countdown or hit parade radio programme that ranked Hindi film songs by order of popularity, first based on listeners' requests and subsequently according to record sales. The programme aired mostly uninterrupted from 1952 until 1994 and is one of the longest running and most influential radio programmes in the world.

Binaca was a consumer brand owned by the multinational pharmaceutical company CIBA-Geigy Limited and “geetmala” or “geet mala” means garland of songs in several South Asian languages. Geetmala aired on Radio Ceylon located in the nearby island of Ceylon (now Sri Lanka). Radio Ceylon became an immensely successful

Ameen Sayani in the late 1970s

Courtesy Rajil Sayani and Srinivas Agarwal's family via BioScope: South Asian Screen Studies

commercial radio station that in the decades following India's independence from British rule developed a symbiotic relationship with the Hindi film industry in Bombay.

Geetmala, which aired on Wednesday nights at 8 pm during most of its four decade-long run, seeped into everyday life, films and jokes. While lasting until the mid-1990s, the programme's peak popularity years were the mid-1950s to early 1970s.

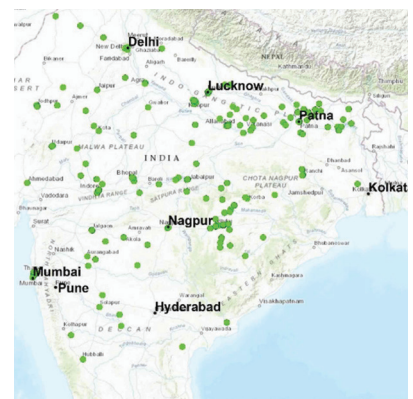
Anil Bhargava, a devoted listener and chronicler of the programme, writes that “an entire generation held a strong emotional attachment to the programme” and goes on to note that it is hard for the younger generations to imagine the “kinds of feelings and passions” that this programme impressed on people's minds and hearts”.

In present-day India and Pakistan, it is nearly impossible to discuss radio without the conversation inadvertently veering to Geetmala or Ameen Sayani's voice. Through its popularity charts, Geetmala cultivated an understanding of Hindi film songs as “the music of the common people”.

Moreover, by encouraging alertness to ever-changing

popularity lists, Geetmala effectively transformed ordinary radio listeners into opinionated and discerning Hindi film song experts. Put differently, the programme ensured that every listener had an opinion about Hindi film songs' overall merit and that expertise in Hindi film songs became a popular pastime. Listeners took film song competition so seriously that many kept detailed records of each week's listings. For decades, Bhargava meticulously recorded the song competition's results as well as any changes that the programme underwent.

Bhargava, whose passion for radio and music began in his early teens, continued the work of his father, who recorded Geetmala's earliest rankings. Based on

Map of Radio Clubs. Source: Map made by Zoran Stojakovi, via BioScope: South Asian Screen Studies.

How Ameen Sayani's Binaca Geetmala took film songs to listeners in Jhumri Talaiya and beyond

these handwritten diaries, he published, *Binaca Geetmala Ka Surila Safar* (Binaca's melodious journey). This book is one of the finest resources about Geetmala available.

When I visited Bhargava in 2017, he showed me the handwritten notebooks in which he had recorded Geetmala's results. Written in incredibly neat handwriting and wrapped in decorative paper, his notebooks are a testament to the ways Geetmala's format as well as the music it featured entered the everyday lives of listeners.

While Bhargava is unique in his diligence, it was quite common for followers of the programme to record results. As Bhargava observes: "What song would move up and what song would move down in the count down. This was a crucial aspect of people's lives. People would argue. Some people took notes of every programme, others only took notes of the yearly programme."

Geetmala was not the only programme that shaped listener experience. As Vebhuti Duggal points out, most radio film song programmes "were serially broadcast (fixed days and times, even if sometimes the frequency to be tuned into would fluctuate)". In this way "they helped produce a regularity and frequency in listeners' expectations" and that regularity was part of the process of "becoming a [radio] listener". Geetmala, however, stands out from other film song programmes in that the countdown system encouraged what Martin Parker calls "continual watchfulness". The charts changed constantly, and listeners had to regularly update their knowledge.

Like Bhargava, JJ Kulkarni, a devoted Geetmala listener from

Solapur in Maharashtra, also kept a diary every week from 1957 until 1962 in which he listed the songs played in Geetmala's weekly programmes along with their rankings.

He later mailed copies of his diary to a Radio Ceylon broadcaster as evidence of his dedication and love for the radio station. In his letter, Kulkarni explains: "In my student days I had the habit of writing in my diary the weekly Binaca Geetmala programme".

We might ask why people wrote down the results? In the age before the instant availability of information, diaries served as a written record that fans could later consult and possibly share with friends and family. These written notes helped listeners remember song lyrics and recall the context in which they had heard these songs.

Most importantly, I think people wrote down the results of Geetmala because they considered it important information about their favourite music. Ultimately, the diarist was a prime example of a discerning listener as an active participant in a larger popular culture.

Shortly after the programme's inauguration, the sponsoring company, CIBA, decided to create formal radio shrota sangh, or radio clubs, which consisted of groups of people who would get-together every week, listen to music in private homes or public spaces, vote for their favourite songs, and mail their choices to the company's studios in Bombay.

Initially, Geetmala had 10 to 15 listening clubs, but at the peak of the programme's popularity, Geetmala had about 400 radio clubs. Members assigned great importance to these clubs. They held weekly gatherings,

listened to the programme and voted for their favourite songs and mailed results to RES's offices. Regrettably, we have less information about Geetmala's earlier radio clubs as CIBA regularly discarded listeners' correspondence.

Fortunately, Sayani's team kept documents from when he briefly revived the programme in 2001, including an extensive and detailed list of more than 400 clubs. The list is a compilation of radio clubs that were in existence before the programme shut down in 1994. The list reveals that most of these registered radio clubs were located in smaller towns and cities with less than a million inhabitants. This is very significant, because the music shops from which CIBA collected sales statistics were located in major metropolitan centres in North India, with the exception of Hyderabad.

Perhaps nothing shows the importance of the involvement of listeners from small towns more than the story of Jhumri Talaiya, a small mining town in the northern state of Bihar (now in the state of Jharkhand). Listeners from Jhumri Talaiya mailed hundreds of postcards and letters every month to Geetmala. Sayani mentioned Jhumri Talaiya so often that this formerly unknown town became famous throughout the Indian subcontinent.

Jhumri Talaiya became a crucial part of that aural filmi culture often referenced as a kind of fabled place. For example, the comedian Sudesh Bhosle put together an audiocassette series called, *Picnic 1* and *Picnic 2*, where he imitates the voices of several Hindi film actors who gather for a picnic in the town Jhumri Talaiya.

Here, I wish to suggest two ways of thinking about Jhumri Talaiya that directly relate to this article's leading arguments. First, listeners from Jhumri Talaiya were the enthusiastic and discerning music lovers and "citizen-listeners" that Information and Broadcast Minister BV Keskar had dreamed AIR's reforms would help create.

Second, this ordinary town's now celebrated status nicely demonstrates how Geetmala made belonging to the ordinary and everyday – celebrating commonness and participatory culture – the very attraction of the programme.

Sayani's team also kept correspondence from listeners' clubs, including postcards and letters. In addition to demonstrating the importance that listeners assigned to clubs, this correspondence also shows Sayani's central role in the programme and in listeners' lives. Listeners congratulated Sayani on his birthday, on Eid, and mourned the passing of his wife. Again and again, they commented on Sayani's voice and its effect on them.

Jawed Bijli Mistri from Bhagalpur, Bihar noted: "I am an old listener. I listen to the programme because I love your voice." Mahab Chandra Sagour from Naihati in West Bengal called Ameen Sayani an "awaaz ke jadugar" (voice magician) and noted that Sayani's voice ignited a kind of magic that had uplifted his spirit.

Sayani's approach to language Listeners' notes make it clear that Sayani's own role deserves further attention. While I cannot possibly summarise the career of this incredible broadcaster in this short essay, I wish to address two points that are crucial to understanding Geetmala's role

in the making of Hindi film songs into a popular music and fostering the kind of expertise earlier described: 1) Sayani's approach to language and 2) Sayani's particular approach to commercial broadcasting.

Unlike most Hindi broadcasters, Sayani had no formal training in Hindi-Urdu when he began his work with the Radio Enterprising Services – RES. He grew up in a Gujarati-speaking household and had attended an English-medium boarding school. "It took me seven years to really feel comfortable speaking Hindustani on the air," Sayani explains.

In the end, however, the fact that Sayani was not a speaker of Hindi, Urdu or Hindustani seems to have ultimately worked in his favour. On the air, Sayani very consciously adopted a simple manner of speech that non-native speakers could easily understand and appreciate.

Sayani's commitment to speaking an inclusive language deserves further attention. His iconic "behno aur bhayio" (sisters and brothers) is best known, but his fans remember too how he ended the programme: agle saptah phir milenge, tab tak ke lye apne dost Ameen Sayani ko ijazat dijiye, namaskar, shubh ratri, shabba-khair (We should meet in the next programme, until then allow Ameen Sayani to leave you. Greetings. Good night.)

Second, while most Radio Ceylon broadcasters are somewhat hesitant to describe the economic inclinations of their work, and stress instead their close-knit relationship with listeners or their love of music, Sayani unapologetically describes himself as a businessman.

In one interview, Sayani joked that he was the person who kept you wired to the radio

and gave you a headache by talking endlessly and then later convinced you to buy a painkiller for that headache.

As Sayani's career blossomed following Geetmala's unexpected success, Sayani continued to work with RES, which had an agreement with Radio Ceylon, but managed his own office. During the peak of his career in the 1960s and 1970s, Sayani had more than a dozen copywriters and sound engineers working for him. Sayani produced many sponsored programmes, selling toothpaste, incense, and headache pills, but in reality, the products that he most successfully advertised and sold were film songs and films.

Most of his programmes played film songs and celebrated them as major artistic and cultural contributions. Moreover, a leading source of income and work for his office were film publicity programmes. These were approximately 15-minute programmes that served as a sort of aural trailer and were meant to introduce audiences to newly released films and to convince radio listeners to watch the film in the theatres.

Film publicity programmes included brief summaries of film's plots, excerpts of the films' songs, and short dialogue clips. Publicity programmes aired on Radio Ceylon and, starting in 1967 when AIR allowed sponsored programmes on Vividh Bharti as well.

Sayani, perhaps more than any Radio Ceylon broadcaster, saw himself as a film (and film song) publicist, and this vision is certainly behind Geetmala's success. After all, making and celebrating Hindi film songs as "common" was part and parcel of Sayani's larger publicity campaign.

THE TRUE LOVE

David Whyte

There is a faith in loving
fiercely,
the one who is rightfully
yours,
especially if you have
waited years
and especially
if part of you never believed
you could deserve this
loved and beckoning hand
held out to you this way.

I am thinking of faith now
and the testaments of
loneliness
and what we feel we are
worthy of in this world.

Years ago in the Hebrides*,
I remember an old man
who walked every morning
on the grey stones
to the shore of baying seals,
who would press his hat
to his chest in the blustering
salt wind and say his prayer
to the turbulent Jesus
hidden in the water,

and I think of the story
of the storm** and everyone
waking and seeing
the distant
yet familiar figure***
far across the water
calling to them

and how we are all
preparing for that
abrupt waking,
and that calling,
and that moment
we have to say yes,
except it will
not come so grandly

so Biblically
but more subtly
and intimately in the face
of the one you know
you have to love

so that when
we finally step out of the
boat
toward them, we find
everything holds us, and
everything confirms
our courage, and if you
wanted
to drown you could,
but you don't
because finally
after all this struggle
and all these years
you simply don't want to
any more
you've simply had enough
of drowning
and you want to live and
you
want to love and you will
walk across any territory
and any darkness
however fluid and however
dangerous to take the
one hand you know
belongs in yours.

“The Truelove” appears in the short, splendid course of poem-anchored contemplative practices David guides for neuroscientist and philosopher Sam Harris’s Waking Up meditation toolkit, in which he reads each poem, offers an intimate tour of the landscape of experience from which it arose, and reflects on the broader existential quickenings it invites.

* Hebrides - group of islands off the mainland of Scotland.

**The Bible story of Jesus calming a storm appears in the Gospels of Mark, Luke, and Matthew. The story goes that Jesus and his disciples were crossing the Sea of Galilee when a storm came up, causing the waves to break over the boat and threaten to swamp it. Jesus was asleep in the stern, and his disciples woke him up, saying, “Teacher, don’t you care if we drown?” . Jesus then rebuked the wind and the waves, and they stopped. He then asked his disciples, “Why are you afraid? Where is your faith?” . The disciples were amazed, knowing that Jesus could make even a storm obey him

SIGNS OF CONTROLLING BEHAVIOR

What Is Controlling Behavior?

Everyone wants a measure of control over their own lives. But controlling people also want to have a say in the lives of others. When you're on the receiving end of controlling behavior, it can make you feel embarrassed, angry, or inferior. In severe cases -- which can sometimes include a pattern of behavior called coercive control -- you might face threats, intimidation, or abuse. Find out how to spot the signs that someone is trying to control you. Then, you can learn practical ways to take charge of your life.

Signs of Controlling Behavior

Some of the signs are: They insist on having things their way- Controlling people often insist everyone do things their way, even when it comes to small issues that are a matter of personal choice. Your partner might insist you change clothes if you're wearing something they don't like. They may refuse to back down even after you make it clear you disagree with them. They refuse to accept blame No one likes to admit they made a mistake, but people who are controlling seem incapable of admitting fault. Even when their actions are clearly the issue, they'll find some way to blame you for what went wrong. It may be as petty as accusing you of distracting them when they made a mistake.

They need to be the center of attention: If you have a victory, no matter how small, you can count on the controlling person in your life to try to upstage you. They want to be in the limelight regardless of the circumstances.

They're unpredictable: They will keep you uncertain about what they will do next. They may swing between telling you how great you are and sulking because you don't do what they want. The goal is to keep you guessing and focused on them.

They lie: Controlling people want to control your reality. Truth is the bedrock of reality. They will try to deny your reality by lying about their behavior or yours. They may insist you're the crazy one when you try to contradict them.

They want to be in charge of finances: If you're married or living with a controlling person, they probably

want to handle all of the money. They may claim that they're better at it than you are or that you spend too much. They want to control access to money as a way of controlling what you do. They dictate where you can go: One of the most intrusive ways someone may try to control you is by controlling your movements. They may want to know where you are all the time. Whether it's by threats, intimidation, or pouting, they try to isolate you from other, supportive people in your life. What Is Coercive Control?: It's a pattern of abusive controlling behavior that can turn violent. Another name for it is intimate terrorism. Coercive control is when someone -- usually an intimate partner like a date or a current or former spouse -- tries to dominate your life. They may intimidate you, keep you isolated, threaten you with violence, or terrorize you with actual violence.

The controlling person might limit your freedom and independence by: Keeping you away from family, friends, and other supportive people -- or making you feel guilty when you spend time with loved ones. Putting financial, social, and emotional barriers in your way that make it hard to get out of the relationship Making you fear for your safety, or the safety of loved ones or other people you know They might also: Deprive you of sleep and other basic needs. Stalk you and keep a close eye on where you go, who you see, and who you talk with. Question you a lot Embarrass you. Gaslight you, or make you question your own beliefs. Coercive control can fill you with fear even if your partner isn't physically violent with you -- and the terror and trauma could last after your relationship ends.

Causes of Controlling Behavior

Several things can drive controlling behavior. The most common are anxiety disorders and personality disorders. People with anxiety disorders feel a need to control everything around them in order to feel at peace. They may not trust anyone else to handle things the way they will. Controlling behaviors can also be a symptom of several personality disorders, such as histrionic

personality, borderline personality, and narcissistic personality. These disorders can only be diagnosed by a licensed health care professional.

Dealing With Mild Controlling Behavior: Sometimes controlling behavior is simply an annoying trait, but it may cross the line into abusive behavior. Once you determine the severity of the behavior, you can decide how to handle it.

If the controlling behavior is mild, it can help to discuss it with the offender. You can tell them how their behavior makes you feel, using "I" statements to avoid sounding like you're blaming them. A sentence that begins with, "I feel," will likely be better received than one that starts with, "You always." You will probably also need to set clear boundaries to see a change.

If your partner is isolating you from family and friends and using different tactics to wear you down so that it's easier to give in than to argue with them, you may be in an abusive relationship. If this is the case, the National Domestic Violence Hotline recommends creating a safety plan to improve your situation while maintaining your safety.

Signs of Danger and How to Get Help:

You may be in an abusive relationship if your partner isolates you from family and friends and uses different tactics to wear you down, so that it's easier to give in than to argue with them. Relationship violence can begin slowly, and it can be hard to spot. It can include physical or sexual violence, threats of either, emotional abuse, and stalking.

Some signs your relationship might become violent are::

Your partner makes you feel afraid or disrespected. Blames you for things that aren't your fault, including how they treat you. Forces you to do things you don't want to do. Keeps doing hurtful things to you after they've promised to change their ways. If someone forces or pressures you to be sexual with them when you don't want to, that's sexual violence.

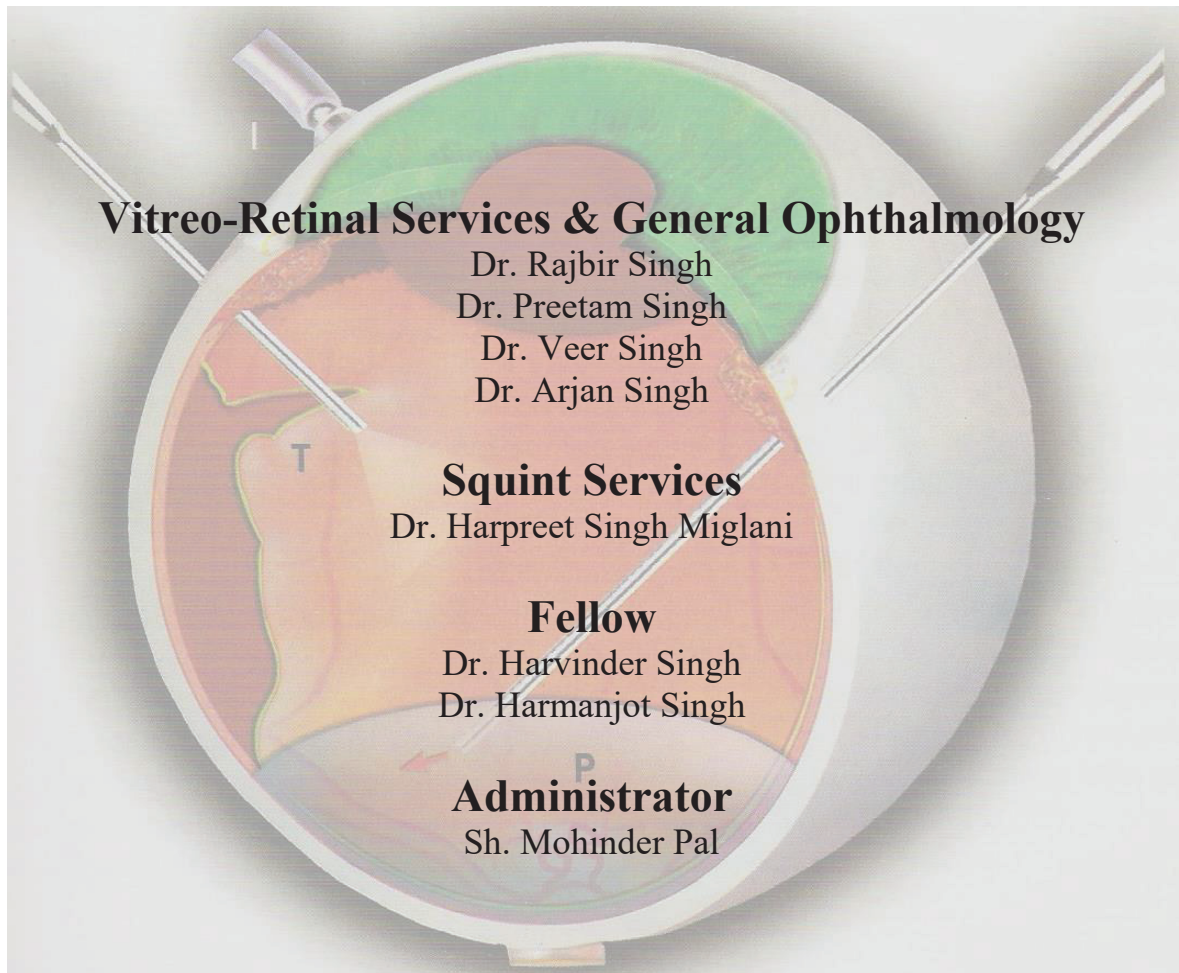
Even if you're not sure whether you're in a violent controlling relationship, you can call Helpline Numbers.

(WebMD)

Compliments from:

**Sardar Bahadur
Dr. Sohan Singh Eye Hospital Pvt. Ltd.**

Vitreo-Retinal Services & General Ophthalmology

Dr. Rajbir Singh
Dr. Preetam Singh
Dr. Veer Singh
Dr. Arjan Singh

Squint Services

Dr. Harpreet Singh Miglani

Fellow

Dr. Harvinder Singh
Dr. Harmanjot Singh

Administrator

Sh. Mohinder Pal

*The premier comprehensive Vitreo-Retinal institute of North India
providing care by qualified V-R professionals.*

Chowk Farid, Katra Sher Singh, Amritsar – 143006 (Punjab) INDIA
Tel: 0183-2555070, 2556282, Mobile: 93561-54140, 93561-54141, 78145-01189
Web: www.sbsseh.com ; E-mail: sbsseh@yahoo.in ; sbsseh1979@gmail.com